

«НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА»

ПРИВАТНА УСТАНОВА

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УДК 343.98 : 343.131

КРИВУН СЕРГІЙ ІЛІЧ

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ
КОШТІВ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **С.І. Кривун**

Науковий керівник –
Дрозд Валентина Георгіївна,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Київ –2025

АНОТАЦІЯ

Кривун С. І. Використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2025.

У дисертації на монографічному рівні досліджено використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. Проаналізовано думки вчених та чинне законодавство, визначено роль та значення спеціальних знань для доказування нецільового використання бюджетних коштів. Детально розкрито криміналістичну та кримінально-правову характеристики нецільового використання бюджетних коштів, проблемні аспекти кваліфікації окреслених складів кримінальних правопорушень, суміжних складів, регламентованих законодавством.

Досліджено *способи* вчинення нецільового використання бюджетних коштів через призму їх триланкової структури, а саме: підготовки, безпосереднього вчинення та приховування. Доведено, що їх не завжди можна виокремити від безпосереднього вчинення кримінального правопорушення, оскільки злочинний умисел може виникати не заздалегідь, а після того, як кошти надійшли на рахунки суб'єктів господарювання, Проаналізовано думки вчених та встановлено кореляційні зв'язки способів вчинення кримінальних правопорушень, слідовою картиною та спеціальними знаннями, необхідними в процесі доказування. Детальний аналіз судових рішень за кримінальними провадженнями про нецільове використання бюджетних коштів дозволив систематизувати сучасні способи, серед яких: підготовка документації про необхідність перенаправлення коштів на інші потреби; зміні кодування

економічних операцій; створенні фіктивних підприємств; залученні до схем підставних осіб; використанні корупційних домовленостей тощо.

З'ясовано, що слідову картину здебільшого становлять сліди-предмети: паперові документи – 100 %, кошти – 100 %, цінні папери – 67 %, інші предмети, здобуті внаслідок протиправної діяльності, – 53 %. Розглянуті різноманітні класифікації документів у кримінальних провадженнях, в т.ч. акцентовано на чорнових записах, електронному листуванні в різноманітних соціальних мережах (Facebook, Instagram, Twitter), різноманітних месенджерах (WhatsApp, Signal, Viber) та ін. які дозволяють встановити умисел учинення протиправних дій.

Зауважено, що з переліку слідів-відображень найбільше значення для доказування нецільового використання бюджетних коштів мають рукописи, відбитки печаток і штампів, сліди від друкуючих пристроїв, фото- та відеозображення з камер спостереження, сліди папілярних візерунків, що залишаються на поверхні документів, грошей та інших матеріальних цінностей, а також сліди спеціальних хімічних речовин, якщо їх використовували під час документування корупційної діяльності.

Розкрито сутність та форми використання спеціальних знань, дискусійні питання щодо основних дефініцій та законодавчої регламентації, запропоновано низку змін до КПК України та ЗУ «Про судову експертизу».

Наголошено на залученні спеціалістів для проведення обшуку, огляду документів та комп'ютерної техніки, тимчасовому доступі до речей та документів, а також на підготовчій стадії допиту.

Надано перелік документів, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Акцентовано на первинних документах, оглядом яких можливо встановити фактичний рух коштів, відповідність витрат цільовому призначенню, наявність чи відсутність порушень процедур закупівель, фактичне виконання робіт чи надання послуг, а також виявити розбіжності між документальним оформленням та фактичним використанням коштів, що є ключовим для доведення об'єктивної сторони правопорушення.

Наголошено на залученні спеціалістів для проведення огляду документів та їх функціональній складовій.

Проаналізовано думки вчених та чинне законодавство щодо особливостей процесуального оформлення та проведення тимчасового доступу до речей та документів, окреслено значення цього заходу забезпечення кримінального провадження для формування системи доказів за фактами, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства. Зазначено документи, що можуть бути речовими доказами у провадженні, а також акцентовано на необхідності тимчасового доступу до електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів. Наголошено на залученні спеціалістів у випадках вилучення великої кількості документації, особливо за певний період часу. Наведені практичні приклади.

Висвітлено ключову роль *обшуку* як слідчої (розшукової) дії у розслідуванні кримінальних проваджень, зокрема тих, що пов'язані з нецільовим використанням бюджетних коштів, що має важливе значення для захисту національних інтересів та забезпечення ефективного використання державних ресурсів. Акцентовано на процесуальних підставах проведення обшуку, на балансі між правоохоронною діяльністю та захистом прав людини, дотриманні законності під час проведення обшуку. Привернуто увагу до превентивної функції обшуку, пов'язану на блокуванні спроби втечі або знищення доказів. Визначено місця проведення обшуку у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів та зазначено предмети пошуку, серед яких: документи (договорів, актів, банківських виписок), електронні листи, бази даних, транзакції у криптовалютах, жорсткі диски, флешки, записники з пароллями, що містять дані про транзитні рахунки, списки контактів або записи зустрічей, що можуть вказувати на коло причетних до правопорушення осіб. Надано рекомендації щодо підвищення ефективності проведення обшуку за досліджуваними кримінальними провадженнями, де привернуто увагу ролі спеціалістів під час

застосування криміналістичної техніки, огляду телекомунікаційних засобів зв'язку тощо.

Досліджено актуальні питання призначення та проведення судових експертиз під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. На підставі вивчення нормативно-правової бази, наукової думки вчених та аналізі матеріалів судово-слідчої практики, розкрито сутність судової експертизи, окремі питання призначення та проведення судових експертиз. Виокремлено експертні установи, до яких найчастіше звертаються уповноважені особи в межах призначення судової експертизи під час розслідування кримінальних проваджень за фактами нецільового використання бюджетних коштів, серед яких експертні установи МВС України, МЮ України, приватні експерти.

Звернено увагу та визначені випадки необхідності проведення економічних, почеркознавчих, комп'ютерно-технічних, телекомунікаційних судових експертиз, експертизи відео та звукозапису. Акцентовано на значенні оцінки експертного висновку у кримінальних провадженнях. Окреслено напрями вдосконалення використання спеціальних знань в кримінальних провадженнях.

Ключові слова: спеціальні знання, судовий експерт, спеціаліст, консультація, обліки, довідки, висновок спеціаліста, висновок судового експерта, судові експертизи, слідчі (розшукові) дії, бюджетні кошти, видатки, нецільове використання, досудове розслідування, криміналістична характеристика, способи вчинення кримінальних правопорушень засоби забезпечення кримінального провадження, тимчасовий доступ до речей та документів, бюджетні кримінальні правопорушення, нецільове використання, бюджетні кошти, спеціаліст, зразки для експертизи, обшук, слідчі (розшукові) дії, огляд, документи, судово-почеркознавча експертиза, судово-економічна експертиза.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Кривун С. І. Актуальні питання призначення та проведення судових експертиз під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 280–286.

2 Kryvun, Serhii. Temporary access to objects and documents in criminal proceedings under article 210 of the Criminal Code of Ukraine: a criminalistic perspective. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 9 (331). pp. 93–97.

3. Кривун С. І. Способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 6. С. 171–175.

4. Kryvun S. Peculiarities of document review during the investigation of misuse of budget funds. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 2. pp. 74–48.

Стаття в наукових періодичних виданнях інших держав:

5. Кривун С. І. Участь спеціаліста у проведенні обшуку під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 7 (51). С. 410–414.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кривун С. І. Оцінка висновку експерта у кримінальних провадженнях, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 14–15 листоп. 2021 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2021. С. 134–136.

7. Кривун С. І. До питання залучення спеціаліста у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів. *Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової*

системи України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19–20 жовт. 2022 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2022. С. 176–178.

8. Кривун С. І. До питання кваліфікації нецільового використання бюджетних коштів (криміналістичний аспект). *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13–14 берез. 2023 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2023. С. 209–211.

SUMMARY

Kryvun S. I. Using specialized knowledge when investigating misuse of budget funds. – *Qualifying research paper, manuscript.*

Dissertation for the scientific degree of the Candidate of Legal Sciences, specialty 12.00.09 – Criminal Process and Criminology; Forensic Examination; Operation Search Activity. – Research Institute of Public Law, Kyiv, 2025.

The dissertation investigates on a monographic level the use of specialised knowledge in the investigation of misuse of budgetary funds, budget expenditures or provision of budgetary loans without or in excess of the established budgetary allocations. The author analyses the opinions of scholars and current legislation, and determines the role and importance of specialised knowledge in proving the misuse of budgetary funds. The author describes in detail the forensic and criminal law characteristics of the misuse of budgetary funds, problematic aspects of qualification of the specified corpus delicti of criminal offences and related corpus delicti regulated by law.

The author examines the ways of committing misuse of budgetary funds through the prism of their three-tier structure, namely, preparation, direct commission and concealment. It is proved that they cannot always be separated from the direct commission of a criminal offence, since criminal intent may arise not in advance, but after the funds have been received on the accounts of business entities. The author analyses the opinions of scholars and establishes correlations between the methods of committing criminal offences, the trace pattern and the special

knowledge required in the process of proof. A detailed analysis of court decisions in criminal proceedings on the misuse of budgetary funds allowed the author to systematise modern methods, including: preparation of documentation on the need to redirect funds for other needs; changing the coding of economic transactions; creation of fictitious enterprises; involvement of fictitious persons in schemes; use of corrupt arrangements, etc.

It is found that the trace evidence is mostly made up of trace objects: paper documents - 100 %, funds - 100 %, securities - 67 %, other items obtained as a result of illegal activities - 53 %. The author examines various classifications of documents in criminal proceedings, including the focus on drafts, electronic correspondence in various social networks (Facebook, Instagram, Twitter), various messengers (WhatsApp, Signal, Viber), etc. which allow establishing the intent to commit illegal acts.

It is noted that from the list of traces-reflections, the most important for proving the misuse of budget funds are manuscripts, prints of seals and stamps, traces of printing devices, photo and video images from surveillance cameras, traces of papillary patterns left on the surface of documents, money and other material assets, as well as traces of special chemicals if they were used to document corruption activities.

The author reveals the essence and forms of use of specialised knowledge, discusses the issues of basic definitions and legislative regulation, and proposes a number of amendments to the CPC of Ukraine and the Law of Ukraine 'On Forensic Expertise'.

The author emphasises the involvement of specialists in conducting a search, examination of documents and computer equipment, temporary access to things and documents, as well as at the preparatory stage of interrogation.

The article provides a list of documents that may indicate the commission of a criminal offence. The emphasis is placed on primary documents, the review of which can establish the actual movement of funds, the compliance of expenditures with the intended purpose, the presence or absence of violations of procurement

procedures, the actual performance of works or provision of services, as well as identify discrepancies between the documentation and the actual use of funds, which is key to proving the objective side of the offence. The author emphasises the involvement of specialists to review documents and their functional component.

The author analyses the opinions of scholars and current legislation on the peculiarities of procedural design and temporary access to things and documents, and outlines the importance of this measure of ensuring criminal proceedings for the formation of a system of evidence on facts related to violations of budget legislation. The documents that may be material evidence in the proceedings are specified, and the need for temporary access to electronic information systems, computer systems or parts thereof, and mobile terminals is also emphasised. The author emphasises the involvement of specialists in cases of seizure of a large amount of documentation, especially for a certain period of time. Practical examples are provided.

The author highlights the key role of a search as an investigative (detective) action in the investigation of criminal proceedings, in particular those related to the misuse of budgetary funds, which is important for protecting national interests and ensuring the efficient use of public resources. The article focuses on the procedural grounds for conducting a search, the balance between law enforcement and human rights protection, and compliance with the law during a search. Attention is drawn to the preventive function of the search, which is related to blocking attempts to escape or destroy evidence. The author identifies the places of search in criminal proceedings on the facts of misuse of budgetary funds and specifies the objects of search, including: documents (contracts, acts, bank statements), emails, databases, cryptocurrency transactions, hard drives, flash drives, notebooks with passwords containing data on transit accounts, contact lists or meeting records that may indicate the circle of persons involved in the offence. The author provides recommendations on how to improve the effectiveness of searches in the criminal proceedings under study, and draws attention to the role of specialists in the use of forensic equipment, inspection of telecommunications, etc.

The article examines topical issues of appointment and conduct of forensic

examinations in the course of investigation of misuse of budgetary funds. Based on the study of the regulatory framework, scientific opinion of scientists and analysis of forensic practice materials, the author reveals the essence of forensic examination, certain issues of appointment and conduct of forensic examinations. The author identifies the expert institutions which are most often contacted by authorised persons within the framework of forensic examination in criminal proceedings on the facts of misuse of budgetary funds, including expert institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, and private experts.

The author draws attention to and identifies the cases when economic, handwriting, computer and technical, telecommunication forensic examinations, video and sound recording examinations are required. The author emphasises the importance of expert opinion evaluation in criminal proceedings. The author outlines the ways to improve the use of specialised knowledge in criminal proceedings.

Keywords: special knowledge, forensic expert, specialist, consultation, records, certificates, specialist opinion, forensic expert opinion, forensic examinations, investigative (search) actions, budgetary funds, expenditures, misuse, pre-trial investigation, forensic characterization, methods of committing criminal offences, means of ensuring criminal proceedings, temporary access to things and documents, budgetary criminal offences, misuse, budgetary funds, specialist, samples for examination, search, investigators

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Кривун С. І. Актуальні питання призначення та проведення судових експертиз під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 280–286.

2 Kryvun, Serhii. Temporary access to objects and documents in criminal proceedings under article 210 of the Criminal Code of Ukraine: a criminalistic perspective. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 9 (331). pp. 93–97.

3. Кривун С. І. Способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 6. С. 171–175.

4. Kryvun S. Peculiarities of document review during the investigation of misuse of budget funds. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 2. pp. 74–48.

Стаття в наукових періодичних виданнях інших держав:

5. Кривун С. І. Участь спеціаліста у проведенні обшуку під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 7 (51). С. 410–414.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кривун С. І. Оцінка висновку експерта у кримінальних провадженнях, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 14–15 листоп. 2021 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2021. С. 134–136.

7. Кривун С. І. До питання залучення спеціаліста у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів. *Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19–20 жовт. 2022 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2022. С. 176–178.

8. Кривун С. І. До питання кваліфікації нецільового використання бюджетних коштів (криміналістичний аспект). *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13–14 берез. 2023 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2023. С. 209–211.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ.....	25
1.1. Стан наукових досліджень та фактори, що впливають на форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень за ознаками ст. 210 КК України.....	25
1.2. Характеристика способів учинення кримінальних правопорушень.....	39
1.3. Слідова картина нецільового використання бюджетних коштів.....	49
Висновки до розділу 1.....	58
РОЗДІЛ 2	
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ЗБИРАННЯ СЛІДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЦІЛЬОВИМ ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ.....	64
2.1. Сутність, форми та види використання спеціальних знань.....	64
2.2. Залучення спеціаліста під час проведення огляду, обшуку, допиту.....	87
2.3. Залучення спеціаліста під час проведення тимчасового доступу до речей та документів	108
Висновки до розділу 2	116

РОЗДІЛ 3

ВИКОРИСТАННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЦІЛЬОВИМ
ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ.....121

3.1. Тактичні особливості призначення та проведення судових експертиз...121

3.2. Особливості призначення та проведення криміналістичних та інших
класів судових експертиз.....126

3.3. Оцінка висновку експерта та напрями вдосконалення використання
спеціальних знань139

Висновки до розділу 3147

ВИСНОВКИ.....152

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....160

ДОДАТКИ.....181

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БЕБ	–	Бюро економічної безпеки України
ГУНП	–	Головне Управління Національної поліції
ДСР	–	Департамент стратегічних розслідувань
ДБР	–	Державним бюро розслідувань
ЕОМ	–	електронні обчислювальні машини
ЄС	–	Європейський Союз
ЗУ	–	Закон України
ЄРДР	–	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗСУ	–	Збройні Сили України
КК	–	Кримінальний кодекс
КМУ	–	Кабінет Міністрів України
КПК	–	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ
НАБУ	–	Національне антикорупційне бюро України
НДЕКЦ	–	Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
НП	–	Національна поліція
НСРД	–	Негласні слідчі (розшукові) дії
СРД	–	Слідчі (розшукові) дії
ст.	–	Стаття
ч.	–	Частина
ENFSI	–	Європейської мережі судово-медичних інститутів ()

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблема нецільового використання бюджетних коштів є актуальною для багатьох країн, зокрема для України, а протидія цим негативним явищам є тривалим і складним процесом, що потребує зусиль не лише правоохоронних органів, а й суспільства загалом. Такі дії призводять до зниження ефективності державних видатків, недосягнення запланованих соціально-економічних цілей, а також зумовлюють корупційні вияви, підривають принципи прозорості й підзвітності в управлінні державними фінансами.

Статистичні дані, обліковані Офісом Генерального прокурора щодо нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням, засвідчують, що Національною поліцією України 2019 року було внесено до ЄРДР 14 кримінальних правопорушень, 4 – закрито (зокрема за ч. 1 п. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК України); 2020 року – внесено до ЄРДР 12 кримінальних правопорушень, 1 – направлено до суду з обвинувальним актом, 9 – закрито (за п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України); 2021 року внесено до ЄРДР 13 кримінальних правопорушень, 1 – направлено до суду з обвинувальним актом, 2 – закрито (за п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України); 2022 року – внесено до ЄРДР 2 кримінальні правопорушення, 1 – закрито (за п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України); 2023 року – внесено до ЄРДР 5 кримінальних правопорушень, 3 – закрито (за п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України); 2024 року – внесено до ЄРДР 2 кримінальні правопорушення, 1 – направлено до суду з обвинувальним актом, 1 – закрито (за п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Зазначені показники та результати вивчення емпіричного матеріалу підтверджують, що правоохоронці стикаються з проблемами в доведенні умислу, спрямованого саме на нецільове використання бюджетних коштів і можливістю оперативно отримувати інформацію щодо руху коштів у банках

та казначействі через складність процесуальної процедури оформлення. На практиці наявні непоодинокі випадки перекваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, на стадії досудового розслідування. До основних чинників, які обумовлюють складнощі у виявленні та розслідуванні нецільового використання бюджетних коштів, можна віднести: прогалини нормативно-правового регулювання (як бюджетного, так і кримінально-правового); недостатній контроль з боку державних органів за використанням бюджетних коштів; високий рівень корупційних виявів; поява нових протиправних схем учинення та приховування кримінальних правопорушень, втрата практичної значущості наявних методик розслідування; низький рівень обізнаності уповноваженої особи щодо фінансово-господарських питань або неможливість використання фахової допомоги обізнаних осіб, таких як ревізори, тощо.

Науковим підґрунтям дисертаційного дослідження стали фундаментальні здобутки вчених, присвячені використанню спеціальних знань, призначенню та проведенню судових експертиз. Ідеться про роботи таких авторів, як В. Г. Гончаренко, Н. Я. Дондик, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, І. В. Пиріг, М. В. Салтевський, В. В. Семенов, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та ін. Варті уваги також роботи з криміналістики, кримінального процесу та кримінального права, присвячені методиці розслідування економічних кримінальних правопорушень, серед яких наукові здобутки: В. І. Василичука, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Дрозд, О. О. Дудорова, Ю. О. Єрмакова, О. Г. Кальмана, Н. І. Клименко, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, О. В. Пчеліної, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус та ін.

Концептуальні наукові розробки, предметом дослідження яких були бюджетні правопорушення, провів Р. Л. Степанюк, який на рівні докторської дисертації дослідив теоретичні засади методики розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері України (м. Харків, 2012 р.); О. В. Пчеліна

висвітлила теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності (м. Харків, 2017 р.). Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування ґрунтовно дослідив І. В. Пиріг (м. Харків, 2015 р.).

Попри теоретичну й практичну значущість робіт зазначених учених, проведені дослідження в окресленому напрямі потребують оновлення та уточнення задля відповідності умовам сьогодення, оскільки протидія «білокомірцевій» протиправній діяльності потребує не лише обізнаності стосовно сучасних способів і методів учинення нецільового використання бюджетних коштів, а й використання інноваційних підходів, сучасних досягнень науки та техніки. Отже, нагальною є потреба саме в комплексному розробленні теоретико-прикладного підґрунтя щодо використання спеціальних знань у практиці доказування нецільового використання бюджетних коштів.

Наведені обставини в сукупності визначили актуальність окресленої проблематики, її теоретичне й практичне значення, а також зумовили вибір тематики дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», положень Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Національної економічної стратегії на період до 2030 року (постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179), Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1467-р), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126-р), Порядку електронної інформаційної взаємодії Офісу Генерального прокурора та Міністерства внутрішніх справ

України (спільний наказ Офісу Генерального прокурора та МВС України від 22 листопада 2021 року № 371/846), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022–2026 роки (наказ МОН України від 3 лютого 2022 року № 109), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454), Основних напрямів наукових досліджень Науково-дослідного інституту публічного права на 2021–2025 рр.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у виконанні конкретного наукового завдання з розроблення теоретико-праксеологічних засад використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів.

Комплексність мети та її багатоплановість обумовили необхідність вирішення таких *задач*:

- проаналізувати генезис розвитку інституту використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів;
- схарактеризувати елементи криміналістичної характеристики нецільового використання бюджетних коштів, що зумовлюють вибір спеціальних знань у кримінальному провадженні;
- розкрити сутність, форми та види використання спеціальних знань під час розслідування окреслених кримінальних правопорушень;
- з’ясувати напрями залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій;
- визначити організаційно-тактичні особливості призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні;
- виокремити особливості призначення та проведення криміналістичних й інших класів судових експертиз;
- розкрити особливості оцінки висновку експерта й окреслити напрями вдосконалення спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають і розвиваються в діяльності правоохоронних органів в межах використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів.

Предметом дослідження є використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів.

Методи дослідження. У дисертації застосовано комплекс методів наукового пізнання, які визначені метою, задачами, об'єктом і предметом дослідження. Основою їх використання є *діалектичний* метод, який застосовано для вивчення юридичної природи нецільового використання бюджетних коштів та спеціальних знань, необхідних для їх доказування. *Формально-логічні методи* використано в контексті узагальнення наукових підходів, аналізу емпіричних даних, що стосуються предмета дослідження (розділи 1–3). *Порівняльно-правовий метод* застосовано для дослідження законодавчого врегулювання суспільних відносин, що виникають і розвиваються в діяльності правоохоронних органів у межах використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів (підрозділи 1.1–1.3, 2.1–2.3, 3.1). *Системно-структурний метод* застосовано для вивчення елементів криміналістичної характеристики нецільового використання бюджетних коштів, що зумовлюють вибір спеціальних знань у кримінальних провадженнях, зокрема способів учинення кримінальних правопорушень і типових слідів (підрозділи 1.2–1.3). *Функціональний метод* використано для визначення перспективних напрямів удосконалення спеціальних знань у кримінальних провадженнях, а також оптимізації залучення спеціаліста для проведення процесуальних дій та експерта для проведення судових експертиз (підрозділ 2.3, 3.1–3.3). *Статистичний метод* застосовано для узагальнення кількісних показників за окресленими кримінальними провадженнями протягом п'яти років, а також результатів опитування практичних працівників правоохоронних органів (розділи 1–3). *Соціологічний метод* використано під час проведення

анкетування працівників органів прокуратури, досудового розслідування та експертних установ (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати узагальнення матеріалів судової, слідчої та експертної практики протягом 2014–2024 рр. Розглянуто матеріали 196 кримінальних проваджень за фактами нецільового використання бюджетних коштів у всіх регіонах України; дані офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора та МВС України за 2020–2024 рр.; зведені результати інтерв'ювання 177 слідчих Національної поліції України, 72 працівників органів прокуратури, 113 судових експертів та 82 осіб, яких залучали як спеціалістів. Під час дослідження використано власний досвід роботи в правоохоронних органах України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших у сучасній вітчизняній науці криміналістики та судовій експертології комплексних досліджень, у якому на монографічному рівні висвітлено особливості використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів, у якому сформульовано низку наукових положень, висновків і практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, що вирізняються науковою новизною та мають важливе теоретичне і практичне значення для науки криміналістики, теорії кримінального процесу та правозастосовної практики. До найсуттєвіших із них належать такі:

вперше:

– аргументовано потребу в комплексному дослідженні інституту використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів крізь призму їх кореляційних зв'язків з елементами криміналістичної характеристики, зокрема способами вчинення протиправних діянь і слідовою картиною;

– систематизовано сучасні способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів, ураховуючи їх триступеневу структуру, а саме до

безпосереднього вчинення віднесено: виготовлення документації про необхідність перенаправлення коштів на інші потреби; зміна кодування економічних операцій; створення фіктивних підприємств; залучення до схем підставних осіб, які можуть супроводжуватись корупційними зв'язками під час підготовки, учинення та приховування нецільового використання бюджетних коштів. До способів легалізації віднесено використання державних коштів цільових програм, створення конвертаційних центрів, а також одержання інструментів доступу до рахунків діючих структур, що здійснюють господарську діяльність, для конвертації злочинних коштів;

– запропоновано низку змін до законодавства, що регулює судово-експертну діяльність, зокрема до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», шляхом доповнення в частині основних визначень, а також до статті 102 КПК України щодо змісту висновку експерта та спеціаліста;

– запропоновано внести зміни до ч. 1 ст. 148 КПК України «Загальні положення тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом», зокрема доповнити словами: *«...або/та на період досудового розслідування звернутися до слідчого судді з клопотанням про заборону здійснення правочинів юридичною особою»* з метою запобігання легалізації коштів, здобутих протиправним шляхом;

удосконалено:

– типову слідову картину нецільового використання бюджетних коштів, яку становлять паперові й електронні документи, кошти, цінні папери, інші предмети та сліди-відображення на них, а також ідеальні сліди, що збереглись у пам'яті свідків, очевидців, обізнаних осіб тощо;

– наукові підходи щодо використання процесуальних і непроцесуальних форм використання спеціальних знань: залучення спеціаліста до проведення огляду, обшуку, підготовчої стадії допиту, тимчасового доступу до речей та документів; залучення експерта до проведення судової експертизи; відомчих перевірок та консультацій;

– наукові положення щодо фахової діяльності спеціаліста в частині процесуального статусу висновків в кримінальному процесуальному законодавстві;

– наукові засади організації та проведення тимчасового доступу до речей і документів із залученням спеціалістів (до документів економічного характеру, що підтверджують або спростовують певні фінансові операції, а також до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, їх транспортних телекомунікаційних мережах);

– організаційно-тактичні особливості призначення судово-економічної експертизи та перелік вирішуваних завдань у кримінальному провадженні (чи відповідає використання бюджетних коштів встановленим цілям, чи були досягнуті зазначені в документах результати, завищення вартості товарів чи послуг, наявність фіктивних договорів тощо);

дістали подальшого розвитку:

– розуміння криміналістичної та кримінально-правової характеристики нецільового використання бюджетних коштів, зокрема доведення суб'єктивної сторони злочину, перекваліфікації на суміжні склади злочинів, які відповідають фактичним обставинам кримінального провадження, таких як ст. 191, 364, 366, 367 КК України та адміністративні правопорушення (ст. 164-14 КУпАП);

– пропозиції щодо врегулювання призначення позапланових ревізій, пов'язані з використанням інших форм використання спеціальних знань, зокрема консультацій і залучення фахівців Держаудитслужби як фахівців;

– практичні рекомендації, спрямовані на оптимізацію проведення процесуальних дій, зокрема залучення спеціаліста до огляду первинних документів, що дозволяє слідчим простежити потік коштів, виявляти розбіжності та збирати докази протиправної діяльності; огляду комп'ютерної техніки, електронних носіїв інформації тощо;

– організаційно-тактичні особливості проведення комплексних експертних досліджень, а саме: почеркознавчої, судово-економічної, технічної

експертизи документів, комп'ютерно-технічної, телекомунікаційної, матеріалів відео- та звукозапису, товарознавчої експертизи та інших судових експертиз;

– наукові засади організації та призначення почеркознавчих судових експертиз у разі, якщо фінансові звіти або первинні документи містять підписи відповідальних осіб і рукописні записи;

– пропозиції до законодавства та рекомендації щодо дій, спрямованих на перевірку висновків експерта, а також низку пропозицій щодо вдосконалення використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема у розрізі проведення судових експертиз (судово-економічна, судово-почеркознавча, технічна експертиза документів, комп'ютерно-технічна, телекомунікаційна, товарознавча тощо).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та практичні рекомендації впроваджено та надалі може бути використано в:

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення діяльності правоохоронних органів України (акт впровадження Департаменту Бюро економічної безпеки України від 12 лютого 2025 року).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Київ, 2021 р.), «Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України» (м. Київ, 2022 р.), «Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення» (м. Київ, 2023 р.).

Публікації. Основні положення та наукові результати дисертації викладено у восьми наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, три – у

збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків), списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 193 сторінки, з яких 178 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 169 найменувань на 21 сторінці, 6 додатків викладено на 13 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

1.1. Стан наукових досліджень та фактори, що впливають на форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень за ознаками ст. 210 КК України

Бюджетне фінансування привертало увагу правопорушників на різних етапах становлення нашої держави, не стало виключенням вчинення кримінальних правопорушень в бюджетній сфері і в умовах воєнного стану. Під час розслідування кримінальних правопорушень, регламентованих ст. 210 КК України, правоохоронці стикаються з проблемами у доведенні умислу, спрямованого саме на нецільове використання бюджетних коштів та можливістю оперативного отримати інформацію щодо руху коштів в банках та казначействі через складність процесуальної процедури оформлення.

Дослідники серед основних чинників, які обумовлюють труднощі у виявленні та розслідуванні «бюджетних» кримінальних правопорушень, зазначають:

- розгалуженість та суперечливість бюджетного законодавства (що надає можливість використовувати прогалини та невідповідності в різних нормативно-правових актах для маскування злочинної діяльності);
- прогалини в організації контролю за дотриманням законодавства при розпорядженні бюджетними коштами;
- участь у протиправній діяльності службових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування, бюджетних установ або підприємств, організацій, які одержують кошти з бюджету;
- кваліфікована протидія розслідуванню з використанням службового становища самих винних осіб, а також корумпованих зв'язків;

– відсутність, застарілість або недостатність існуючих методик розслідування окремих видів злочинів, що вчинюються у бюджетній сфері. Певні труднощі існують у зборі інформації, яка дозволяє встановити кримінальний характер правопорушень. Прийняття рішення про початок розслідування насамперед залежить від змісту первинного матеріалу (результату проведеної перевірки заяви, повідомлення чи іншої інформації про можливий делікт), вміння слідчого його оцінити з точки зору ознак відповідних злочинів [21, с. 133].

Статистика свідчить що не по всім зареєстрованим кримінальним правопорушенням, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, є обвинувальні акти. Так, за даними Офісу Генерального прокурора України у 2024 році за ст.210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням» Національною поліцією – внесено до ЄРДР 2 кримінальних правопорушення, з яких 1 було направлено в суд з обвинувальним актом, 1 – закрито за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України). Водночас, Бюро економічної безпеки України – внесено до ЄРДР 4 кримінальних правопорушення, з яких 1 – направлено в суд з обвинувальним актом, Національне антикорупційне бюро України – внесено до ЄРДР 4 кримінальних правопорушення, Державним бюро розслідувань – внесено до ЄРДР 2 кримінальних правопорушення.

Бюджетна сфера з розглядається криміналістами як своєрідна галузь діяльності, пов'язана з формуванням, розподілом і використанням бюджетних коштів, а також розпорядженням іншим державним та комунальним майном. Таке розуміння дозволяє виокремити злочини, що є характерними для даної сфери та потребують наукових досліджень в аспекті розроблення нових і вдосконалення існуючих методик розслідування, а також сформулювати їх криміналістичне визначення, обов'язкові та додаткові ознаки. Під злочинами у бюджетній сфері слід розуміти передбачені Кримінальним кодексом України

суспільно небезпечні винні діяння, вчинені суб'єктами злочину в області діяльності, пов'язаної з формуванням, розподілом і використанням бюджетних коштів, а також у зв'язку з розпорядженням іншим державним, комунальним майном [129].

Слід зазначити, що ст. 210 КК України охоплюються не всі кримінальні правопорушення, регламентовані Законодавцем, хоча в літературних джерелах іноді дослідники проводять ототожнення.

Отже, Кримінальним кодексом України регламентовано, що «1. нецільове використання бюджетних коштів службовою особою, а так само здійснення видатків з бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням всупереч Бюджетному кодексу України чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік, якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у великих розмірах, караються штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. 2. Ті самі діяння, предметом яких були бюджетні кошти в особливо великих розмірах або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.» [72].

Наукові джерела під нецільовим використанням бюджетних коштів розуміють витрачання бюджетних коштів на цілі, що не відповідають: 1) бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет; 2) напрямам використання бюджетних коштів, визначеним у паспорті бюджетної програми (в разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі) або порядку використання бюджетних коштів; 3) бюджетним асигнуванням

(розрахунку бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів). Основним безпосереднім об'єктом злочину є бюджетна система України в частині встановленого порядку виконання державного і місцевих бюджетів за видатками та кредитування з бюджету. Предметом злочину є бюджетні кошти незалежно від джерела їх формування, що регламентовано в примітці ст.210 КК України [138, с. 393].

Суб'єкт кримінального правопорушення – спеціальний, ним може визнаватися лише службова особа, наділена правом розпоряджатися бюджетними коштами. Передусім це відповідні службові особи підприємств, установ та організацій, фінансування яких здійснюється за рахунок бюджету (розпорядники бюджетних коштів, керівники органів державної виконавчої влади, начальники структурних підрозділів міністерств, відомств, голови міст Києва та Севастополя, обласних, районних, міських державних адміністрацій та їх заступники, сільські, селищні та міські голови, службові особи місцевих фінансових органів, керівники бюджетних установ). Але можуть визнаватися також службові особи суб'єктів господарської діяльності – юридичних осіб небюджетної сфери, якщо одержані як дотації, субсидії чи субвенції бюджетні кошти витрачаються ними не відповідно до цільового призначення [82, с. 487].

Наприклад, начальник відділу освіти виконкому Довгинцівської районної в місті ради Лопатнюк О.М., достовірно знаючи про порядок та умови використання грошових коштів з бюджетним призначенням за КПКВК 2211220 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами», діючи з прямим умислом, тобто усвідомлюючи суспільну небезпечність вчинюваних ним дій та бажаючи вчинити такі дії, в порушення п. 4 Порядку, ч. 4 ст. 20, ст. 119 Бюджетного кодексу України, використав кошти вказаної субвенції на цілі, що не відповідають напрямам використання бюджетних коштів, визначеним у порядку використання бюджетних коштів, тобто здійснив нецільове використання бюджетних коштів на загальну суму 1 136 868, 43 грн., що складає 1 421 неоподаткованих мінімумів доходів громадян на момент

вчинення злочину та є великим розміром. Таким чином, ОСОБА_1 вчинив злочин, передбачений ч.1 ст. 210 КК України, - нецільове використання бюджетних коштів службовою особою [17].

Саме наявність повноважень щодо розпорядження бюджетними коштами береться до уваги при визначенні суб'єкта злочину. Нехтування цими положеннями може призвести до помилок у кваліфікації [82, с. 487].

Перекваліфікація кримінальних проваджень, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів, може відбуватись досить часто. Це пов'язано зі складністю доведення суб'єктивної сторони злочину (наприклад, вини, мотиву), а також із наявністю суміжних складів злочинів, які відповідають фактичним обставинам кримінального провадження, таких як ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», 364 «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 367 «Службова недбалість» та інші.

Проведеним аналізом судово-слідчої практики ми намагались виокремити причини перекваліфікації.

Отже, ст. 210 ККУ передбачає, що нецільове використання коштів є умисним кримінальним правопорушенням. Якщо під час досудового розслідування не надається можливим довести умисел (наприклад, кошти витрачені через помилку або недбалість), справу перекваліфікують на статті про службову недбалість (ст. 367 ККУ). Це пов'язано з тим, що злочинці часто намагаються замаскувати свої дії під помилки або недбалість. В якості прикладу можливо привести наступну ситуацію, коли чиновник місцевого самоврядування, будучи розпорядником бюджетних коштів, витратив кошти, виділені на ремонт школи, на облаштування парку. Під час досудового розслідування було встановлено, що рішення було прийняте через помилку в документах, а не умисно. Як результат, провадження перекваліфіковано зі ст. 210 ККУ на ст. 367 ККУ («Службова недбалість»), оскільки відсутній умисел.

Якщо нецільове використання бюджетних коштів супроводжувалось привласненням коштів, отриманням неправомірної вигоди або зловживанням

владою чи службовим становищем, кваліфікація змінюється на відповідні статті (наприклад, ст. 191, 364, 368 ККУ). В якості прикладу можна навести обставини одного з кримінальних проваджень. Директор комунального підприємства здійснив перерахування бюджетні кошти на рахунок фірми «прокладки», а потім вивів їх через фіктивні послуги. Спочатку йому інкримінували ст. 210 ККУ, але згодом було з'ясовано, що гроші були привласнені директором. Як результат, кваліфікація провадження перекваліфікована на ст. 191 ККУ («Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним через зловживання службовим становищем»).

Прикладом тому може бути наступні обставини кримінального провадження. Мер міста розпорядився використати кошти з фонду надзвичайних ситуацій на проведення фестивалю, що призвело до відсутності ресурсів для ліквідації наслідків повені. В результаті дії були перекваліфіковані зі ст. 210 ККУ на ст. 364 ККУ («Зловживання владою або службовим становищем»), оскільки існував умисел і тяжкі наслідки.

Ще один приклад є досить розповсюдженим і демонструє сукупність норм КК України. Так, навесні 2023 року Департамент житлово-комунального господарства однієї з міських рад оголосив тендер на проведення капітального ремонту дорожнього покриття центральної вулиці міста. Загальна вартість робіт, згідно з затвердженим кошторисом, становила 15 мільйонів гривень, які виділялися з місцевого бюджету. Відповідальним за контроль за виконанням робіт та цільовим використанням коштів був призначений начальник відділу капітального будівництва Департаменту.

Під час підготовки тендерної документації та її розгляду службова особа, зловживаючи своїм службовим становищем, створив штучні умови для перемоги у тендері конкретного підприємства – ТОВ "Буд-Сервіс", власником якого був його давній знайомий громадянин Іванов В.В. Після укладення договору між Департаментом та ТОВ "Буд-Сервіс" на суму 15 мільйонів гривень, службова особа схвалила низку актів виконаних робіт, до яких були внесені завідомо неправдиві відомості щодо обсягів та якості виконаних робіт.

Зокрема, було завищено вартість використаних матеріалів, а частина робіт, що мали бути виконані (наприклад, укладання додаткового шару асфальту на певній ділянці), фактично не проводилися. Це призвело до того, що з бюджету було безпідставно перераховано 3 мільйони гривень, які мали б бути використані на інші потреби міста.

Спочатку, на підставі акту перевірки Державної аудиторської служби України, було встановлено факт нецільового використання бюджетних коштів та завищення обсягів робіт. У зв'язку з цим, слідчі Національної поліції розпочали кримінальне провадження, і вищезазначеній службовій особі було інкриміновано кримінальне правопорушення, передбачене статтею 210 Кримінального кодексу України ("Нецільове використання бюджетних коштів").

Однак, під час подальшого розслідування, а саме в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій, було задокументовано розмову між цією службовою особою та учасником закупівлі, у якій останній висловлював подяку за "сприяння" у перемозі в тендері та "закритті очей" на невиконані роботи, а також передавав йому "частину подяки" у розмірі 500 тисяч гривень. Ці кошти були виявлені під час санкціонованого обшуку у службовій особі у вигляді готівки.

Вищезазначені обставини вказували на те, що службова особа не просто використала бюджетні кошти не за цільовим призначенням (ст. 210 КК України), а й безпосередньо привласнила їх частину або розтратила шляхом використання свого службового становища, діючи за попередньою змовою з директором ТОВ "Буд-Сервіс" (завищення обсягів робіт та перерахування зайвих коштів). Крім того, отримання "відкату" від підрядника свідчило про те, що схвалення нецільової витрати та завищення вартості робіт було не просто зловживанням, а прямим отриманням неправомірної вигоди за вчинення дій (схвалення неправдивих актів) та бездіяльність (нездійснення належного контролю) в інтересах підрядника.

В результаті, на підставі нових виявлених фактів та зібраних доказів, службовій особі додатково до статті 210 КК України було інкриміновано статтю 191 Кримінального кодексу України ("Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем"), оскільки дії з завищення вартості робіт та перерахування зайвих коштів, які мали прямий наслідок у вигляді незаконного заволодіння бюджетними коштами, підпадають під об'єктивну сторону цього злочину. А також, оскільки службова особа отримала неправомірну вигоду у розмірі 500 тисяч гривень за свої службові дії (або бездіяльність), їй було додатково інкриміновано статтю 368 Кримінального кодексу України ("Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою").

Іноді нецільове використання коштів не має ознак кримінального правопорушення і кваліфікується як адміністративне правопорушення (ст. 164-14 КУпАП), що призводить до закриття кримінального провадження. В правоохоронній практиці досить поширеними є факти, коли бюджетна установа витрачає кошти на закупівлю товарів, які формально відповідали цільовому призначенню, але були закуплені за завищеною ціною. Тоді кримінальне провадження за ст. 210 ККУ закривається, а матеріали спрямовуються до адміністративного суду за ст. 164-14 КУпАП («Порушення законодавства про закупівлі») [48].

Точних публічних даних про кількість перекваліфікованих кримінальних правопорушень за ст. 210 ККУ немає, але проведений нами аналіз судових рішень з Єдиного реєстру судових рішень показує наступне, що за період з 2019 по 2024 роки близько 30–40% проваджень за ознаками ст. 210 КК України були перекваліфіковані або закриті через недостатність доказів умислу. У 2021 році Верховний Суд неодноразово наголошував, що для відповідальності за ст. 210 КК необхідно довести наявність прямого умислу (бажання використати кошти не за цільовим призначенням), та об'єктивну можливість використання коштів за призначенням (якщо переказ

затримали через технічні причини, це не є злочином). Рішення залежать від якості доказів, мотивів вчинення дій та наслідків для держави.

Отже, основні причини перекваліфікації кримінальних правопорушень за фактами нецільового використання бюджетних коштів – неможливість довести умисел; наявність ознак більш тяжких злочинів. Відсутність ознак кримінального правопорушення, а наявне адміністративне правопорушення (ст. 164-14 КУпАП).

Виходячи з вищезазначеного можна зробити висновок, що розслідування нецільового використання бюджетних коштів потребує уваги як з боку науковців, так і практиків задля відповідності умовам сьогодення.

Науковим підґрунтям дисертаційного дослідження стали роботи з криміналістики, кримінального процесу та кримінального права, присвячені методиці розслідування економічних кримінальних правопорушень, дослідженню слідчих (розшукових) дій, серед яких наукові здобутки: В. І. Василичука, А. Ф. Волобуєва, І. В. Гори, В. В. Дарагана, О. О. Дудорова, О. Г. Кальмана, Н. І. Клименко, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, О. В. Пчеліної, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, М. Г. Щербаковського, П. В. Цимбала та ін.

Аналіз досліджень і публікацій, присвячених використанню спеціальних знань, призначенню та проведенню судових експертиз, дозволив виділити наукові здобутки таких видатних вчених, як: І. В. Гора, Н. І. Клименко, І. В. Пиріг, М. Г. Салтевський, М. Г. Щербаковський та ін. Водночас, проведені дослідження в окресленому напрямі потребують оновлення та уточнення задля відповідності умовам сьогодення.

Докторська дисертація Тимчишина А.М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика (Кропивницький, 2023) є комплексним монографічним дослідженням, в якому реалізовано доктринальний підхід до формування теоретичних, правових і практичних засад використання спеціальних знань у кримінальному процесі України, з

визначенням шляхів розв'язання низки проблем у діяльності органів досудового розслідування та експертних підрозділів [133].

Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування (м. Дніпро, 2015) розглянуто в докторській дисертації І. В. Пирога. Вченим на основі сучасних положень загальної теорії судової експертизи розглядаються актуальні теоретичні та прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування. Запропоновано поняття експертного забезпечення, визначено його зміст та суб'єктів, окреслено основні засади організаційного, правового, кадрового, науково-методичного, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення досудового розслідування [96].

Дисертація В. О. Яремчук присвячена розробленню теоретичних засад організації і тактики залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій. Визначено роль спеціаліста під час слідчих (розшукових) дій. Розкрито форми допомоги, що надається спеціалістами відповідно до КПК України. Систематизовано функції, які виконує спеціаліст під час досудового розслідування. Досліджено механізми взаємодії слідчого і спеціаліста під час слідчої (розшукової) дії. Розкрито участь спеціаліста у діяльності окремих видів слідчо-оперативних груп. Розроблено тактику залучення спеціаліста до проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Запропоновано тактичні засоби, що використовує спеціаліст відповідно до виду слідчої (розшукової) дії [160].

У дисертаційному дослідженні Ящук В. О. здійснено теоретичне узагальнення, проведені емпіричні дослідження та запропоновано вирішення нового наукового завдання, суть якого полягає у формуванні теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо використання запахових слідів під час розслідування кримінальних правопорушень [164].

Дисертація Кадук С. В. «Криміналістично-довідкові колекції та їх значення в розслідуванні злочинів» (м. Львів, 2010) приділяє увагу до використання слідчим колекцій, в основному, на підготовчому етапі

проведення слідчої (розшукової) дії з метою отримання додаткової інформації [43; 48].

Г. С. Бідняк дослідила концептуальні положення використання спеціальних знань під час розслідування шахрайств. «На підставі системного аналізу наукових поглядів учених й узагальнення експертно-слідчої та судової практики сформульовано поняття способів вчинення шахрайств та надано їх класифікацію. Конкретизовано поняття спеціальних знань та форми їх використання під час розслідування шахрайств тощо» [8].

У дисертації Діденко В. Л. «Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері» (Дніпро, 2024.) «на монографічному рівні досліджено теоретико-прикладні основи використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Сутність кримінальних правопорушень у бюджетній сфері висвітлено залежно від видатків Державного бюджету України, типу господарської діяльності, конкретної галузі такої діяльності, кримінально-правової кваліфікації діянь, від масштабу злочинної діяльності, враховуючи сучасні оновлення у бюджетній сфері задля відповідності потребам судово-слідчої практики. Встановлено, що зазначені кримінальні правопорушення охоплюють не лише кримінально-карані діяння, передбачені статтями КК України, де предметом визначено «бюджетні кошти», а й іншими нормами Особливої частини КК України, передбачені декількома розділами, зокрема за статтями, включеними до переліку корупційних кримінальних правопорушень і пов'язаними з корупцією, та нерідко вчиняються у сукупності.» [30].

Дисертація Приходько Д. С. (Дніпро, 2024) присвячена дослідженню теоретико-прикладних засад використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем та їх прикладне значення на стадії досудового розслідування. Здійснено аналіз ст. 191 КК України та визначено проблемні питання, що виникають на стадії досудового розслідування. На

підставі ґрунтового аналізу емпіричного матеріалу та наукових здобутків вчених, досліджено окремі структурні елементи криміналістичної характеристики, серед яких способи вчинення кримінальних правопорушень, слідова картина. Уточнено понятійні категорії спеціальних знань, визначено їх найбільш вагомі форми у кримінальних провадженнях, а саме: залучення спеціаліста для проведення процесуальних дій, залучення судового експерта для проведення судової експертизи, довідково-облікова допомога, консультації, відомчі перевірки» [101].

Розкрито теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності у науковій праці Кофанової О. С. (Київ, 2011) [54].

Інші аспекти використання спеціальних знань були висвітлені в роботах:

– О. М. Шрамко Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень (Київ, 2021) [157];

– Є. О. Даніч «Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту» (Київ, 2019) [27, с. 40-41];

– В. В. Семенова «Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання)» (Київ, 2006) [119] та інших.

Фундаментальними стали наукові досягнення в дослідженні економічної протиправної діяльності, зокрема: низка робіт К. О. Чаплинського, присвячених взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Національної Поліції України у кримінальному провадженні, тактиці проведення окремих слідчих дій, тактичному забезпеченню проведення слідчих дій [142-144]; Черноус Ю. М. криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: теоретичний та емпіричний рівні дослідження, спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень, криміналістичне забезпечення кримінального провадження: рівні, напрями та форми реалізації [150-152]; С. С. Чернявського - методологічним засади розслідування фінансового шахрайства (Київ, 2010)[146-149], Р. Л.

Степанюка «Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України» [128-129]; О. В. Пчеліної «Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності» (Харків, 2017) [112-114].

Важливий вклад в розвиток криміналістичної науки Дрозд В.Г., присвячені методиці розслідування кримінальних правопорушень, їх криміналістичній характеристиці, взаємодії працівників правоохоронних органів тощо[33-35].

Низка дисертацій на здобуття кандидата юридичних наук були присвячені окремим аспектам розслідування бюджетних правопорушень. Так, Лилик В. А. дослідив методику розслідування нецільового використання бюджетних коштів, виділених на роботу з відходами (Львів, 2019) [77], Мудрецька Г. В. методику розслідування викрадень бюджетних коштів: (Ірпінь, 2011) [81].

Виникає багато спірних питань щодо кредитів. Так, одні вчені, зокрема, Н. О. Гуторова зазначає, що надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням у супереччя БК України чи закону про Державний бюджет України на відповідний рік являє собою один із видів нецільового використання бюджетних коштів, який полягає в порушенні встановленого чинним законодавством порядку надання кредитів. А Д.С. Шиян та О.Ю. Шиян мають іншу наукову позицію, оскільки вважають, що перша форма суспільно небезпечного діяння вчиняється всупереч лише цілям бюджетних призначень або асигнувань, тоді як друга та третя форми –взагалі без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням [156].

Представляють науковий інтерес дослідження за суміжними спеціальностями. Так, Влялько І. В. розкрив правове регулювання державних закупівель в ЄС (Київ, 2009) [19].

Окрім дисертаційних досліджень привертають увагу і науково-практичні видання, як практичний порадник Перліна С.І., Шевцова С.О., Кокоріна О.В. «Технологія призначення судових експертиз» (Х., 2018) [90], низка методичних

рекомендацій «Розслідування нецільового використання бюджетних коштів» [148], «Збірник методичних рекомендацій з викриття та документування злочинів у бюджетній сфері» [120], «Особливості проведення оперативними підрозділами ОВС моніторингу видатків бюджетних коштів та взаємодії із контролюючими органами з метою виявлення та документування фактів їх розкрадання та привласнення посадовими особами підприємств, установ та організацій різних форм власності»[38], «Розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вчиненого в умовах воєнного стану» [117].

Водночас, проведені дослідження в окресленому напрямі потребують оновлення та уточнення. В свою чергу результати інтерв'ювання практичних співробітників показало, що окреслені кримінальні правопорушення складні у доведення умислу спрямованого саме на нецільове використання бюджетних коштів та можливістю оперативно отримати інформацію щодо руху коштів в банках та казначействі через складність процесуальної процедури оформлення.

Серед причин також можна виділити недостатню фахову підготовку співробітників органів досудового розслідування – 19,5 %, корумпованість органів влади – 27,1 %, відсутність наукових розробок, рекомендацій, алгоритмів дій щодо розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень – 38,2 %, відсутність взаємодії на належному рівні між правоохоронними органами – 39,2 %, а також необхідність у використанні спеціальних знань – 87,3 %. Наразі слід констатувати відсутність монографічних досліджень в окресленому напрямі.

1.2. Характеристика способів учинення кримінальних правопорушень

Нецільове використання бюджетних коштів спостерігається у багатьох країнах, втім, в Україні в період реформ та трансформацій постає особливо гостро. Для ефективної боротьби з такими кримінальними правопорушеннями співробітники правоохоронного сектору повинні бути ознайомленими із сучасними способами вчинення окреслених протиправних діянь, оскільки вони мають кореляційні зв'язки з такими елементами криміналістичної характеристики як особа правопорушника, предмет протиправного посягання, обстановка вчинення кримінального правопорушення, слідова картина та визначають фахівців, що володіють спеціальними знаннями, та чия допомога необхідна в ході доказування тощо.

Словник української мови тлумачить спосіб як певну дію, прийом або систему прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [121].

З точки зору кримінального права В.В. Сташис і В.Я. Тацій визначають спосіб вчинення злочину як сукупність прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину [71, с. 123]. Криміналістичний зміст способу дещо ширший і дозволяє отримати уявлення про подію, характер поведінки злочинця та її відображення у вигляді слідів та відповідно, визначити оптимальні шляхи вирішення задач кримінального судочинства [58, с.329].

Криміналістичні джерела визначають спосіб вчинення кримінального правопорушення як об'єктивно та суб'єктивно обумовлену систему поведінки суб'єкта до, в момент і після скоєння ним злочину, що залишає різного роду характерні сліди зовні, що дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів та засобів одержати уяву про сутність події, своєрідності злочинної поведінки правопорушника, його окремих особистісних даних [128, с. 36].

С. С. Чернявський зазначає, що спосіб вчинення злочину є міжгалузевим об'єктом вивчення низки наук кримінально-правового циклу: кримінального права, кримінології, кримінального процесу, криміналістики. Причому кожна юридична наука вивчає його з власних позицій – крізь призму своїх «службових» функцій [149, с. 50].

Також М. В. Салтевський розглядав спосіб як систему об'єднаних загальним задумом дій правопорушника з підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення, детермінованих об'єктивними і суб'єктивними факторами, поєднаних з використанням відповідних знарядь і засобів [118].

Що ж до способу кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 210, 211 КК України, поділяємо думку Р.Л. Степанюка, який його визначає як сукупність умисних актів поведінки (дій або бездіяльності) службової особи, спрямованих на порушення вимог бюджетного законодавства при формуванні, розподілі, перерозподілі, одержанні й використанні бюджетних коштів [128, с. 36].

Класична структура способів кримінальних правопорушень в криміналістиці складається з підготовчих дій, безпосередньому вчиненні певних дій та приховуванні вчинених протиправних дій. М. В. Даньшин розглядає спосіб вчинення кримінального правопорушення як систему дій з підготовки, вчинення та приховування, детермінованих умовами, до яких відносяться: фактори зовнішнього середовища, психофізіологічні якості особи, що пов'язані з вибіркоvim застосуванням відповідних засобів і знарядь; місце та час вчинення, різного роду характерні сліди, що дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів і засобів зрозуміти сутність події, що відбулася та особливості злочинної поведінки суб'єкта [28, с. 7-8]. Ми погоджуємось з науковцями, які зазначають, що підготовка, вчинення та приховування кримінального правопорушення утворюють єдиний спосіб вчинення протиправного діяння, оскільки спрямовані на досягнення кінцевого результату та охоплюються загальною метою [8, с. 24].

Під час дослідження економічних кримінальних правопорушень, вчені неодноразово привертали увагу до способів їх підготовки. Р.В. Ярошенко слушно зауважує, що способи підготовки пов'язані з розподілом виконуваних функцій, створенням умов привласнення майна, підготовкою документів для прикриття, складанням планів закупівель товарів, підшукуванням суб'єктів господарювання, яких буде залучено до злочинної діяльності тощо [163, с.93].

Аналіз матеріалів судово-слідчої практики дозволив з'ясувати, що у 86,2 % випадків сутність способів підготовки полягала у виготовленні та використанні фіктивних документів; у 24,7 % – зміні кодування економічних операцій; створенні фіктивних підприємств; в 38,6 % – залученні до схем підставних осіб; 66,9 % – використанні корупційних домовленостей.

Способи підготовки нецільового використання бюджетних коштів не завжди можна виділити окремо від безпосереднього вчинення кримінального правопорушення, оскільки злочинний умисел може виникати не заздалегідь, а після того, як кошти надійшли на рахунки суб'єктів господарювання, громадських чи інших організацій, які не мають статусу бюджетної установи, уповноважені розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримують на їх виконання кошти бюджету.

Р.Л. Степанюк, розглядаючи способи кримінальних правопорушень пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства, пропонує використати як підставу для їх класифікації вид бюджетних коштів – предмет злочинного посягання. Вчений поділяє їх на дві загальні групи: способи злочинів стосовно наявних бюджетних коштів та способи злочинів стосовно планових бюджетних коштів [128, с.38]. Бідняк В. А., Бідняк Г. С., Чаплинський К. О. класифікують способи вчинення кримінальних правопорушень: залежно від суб'єкта вчинення; характеру протиправних діянь; предмету злочинного посягання; виду фінансування суб'єктів господарювання; економічної класифікації бюджетних видатків [5, с. 153]. Ми зупинились лише на тих способах, що є типовими в умовах сьогодення.

Отже, способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів переважно пов'язані з підготовкою документації про необхідність перенаправлення коштів на інші потреби, які виникли (розпорядження про перерахування коштів, накази про необхідність щось терміново виправити, закупити, відремонтувати, побудувати; договори, акти виконаних робіт, накладні та інших документів, які підтверджують нібито здійснені витрати). Нерідко такі дії неможливо вчинити одноособово. Серед спільників можуть виступати як підлеглі працівники, так і посадовці вищої ланки. Спостерігаються зв'язки з представниками органів місцевого самоврядування. Практиці відомі випадки, коли рішенням сесії вони можуть перенаправити кошти на інші цілі, ніж ті, що закладені у місцевому бюджеті. Також, кошти можуть надійти на розвиток підприємства, а по факту – на закриття внутрішніх потреб як-то закриття заборгованості по заробітній платі інших потреб по соціальних потреб; тощо. Прикладом тому є один із випадків з практичної діяльності. Перший заступник генерального директора державної установи, зловживаючи службовим становищем, перебуваючи в злочинній змові з іншими особами іноземної держави впродовж 2012-2013 рр. забезпечив перерахування установою іноземній компанії (Британські Віргінські острови) 1,258 млн доларів за роботи та послуги, які, як з'ясувало слідство, насправді не надавались.

Нерідко окреслені кримінальні правопорушення вчиняються у спосіб *зміни кодування економічних операцій*, тобто маніпулювання кодами бюджетної класифікації для приховування справжньої мети витрачання коштів. Як приклад: мер невеликого міста вирішив використати частину бюджетних коштів, призначених на ремонт доріг, для фінансування власного будівельного бізнесу. З цією метою він заздалегідь створивши фіктивну будівельну компанію, уклав договір на проведення ремонтних робіт на одній із міських вулиць. При складанні кошторису на ремонт дороги, частину коштів, призначених на асфальтування, перевели за кодом, який відповідає оплаті проектно-кошторисних робіт. Це дозволило вивести частину коштів з-

під контролю, оскільки на проектно-кошторисні роботи зазвичай виділяється менший обсяг фінансування, а контроль за їх витрачанням є менш жорстким.

Наступним способом є створення фіктивних підприємств – реєстрація фіктивних підприємств, через які проводяться фіктивні господарські операції з метою виведення коштів з бюджету. Так, група осіб, серед яких є посадовці місцевого самоврядування, вирішують незаконно заволодіти частиною бюджетних коштів, виділених на ремонт доріг. З цією метою створюється декілька фіктивних підприємств, які на папері займаються будівельними роботами. Ці підприємства не мають власного майна, персоналу та не здійснюють реальної господарської діяльності. Після того, як між міською радою та фіктивними підприємствами укладаються договори на проведення ремонтних робіт на дорогах, вартість робіт у договорах значно завищується. З міського бюджету на рахунки фіктивних підприємств перераховуються кошти за нібито виконані роботи. Отримані кошти знімаються з рахунків фіктивних підприємств та розподіляються між учасниками схеми. Для того, щоб приховати злочин, на дорогах можуть проводитися незначні роботи, які не відповідають обсягам фінансування, складаються підроблені акти виконаних робіт, накладні, рахунки-фактури.

Схожим способом є залучення до схем підставних осіб – залучення до схем осіб, які формально виконують певні функції, але фактично не здійснюють ніякої діяльності. Відмінність від попереднього способу полягає в тому, що особа дійсно працює на підприємстві і бере на себе відповідальність за нібито прийняті рішення, але фактично які були прийняті за нього іншими особами.

*Укладання угод з підконтрольними компаніями за завищеними цінами або з порушенням процедури проведення закупівель нерідко відбувається з використанням *корупційних зв'язків*. Так, посадові особи міської ради, з метою незаконного заволодіння частиною бюджетних коштів, виділених на закупівлю комп'ютерної техніки для шкіл, створили фіктивну компанія, яка нібито займається продажем комп'ютерної техніки. Засновниками та*

керівниками цієї компанії були призначені родичі та близькі друзі посадових осіб міської ради. Дана фіктивна компанія запропонувала міській раді придбати комп'ютерну техніку за цінами, що значно перевищують ринкові. В свою чергу, міська рада уклала договір з цією компанією на поставку комп'ютерної техніки та на рахунок цієї компанії перерахували кошти за завищеною вартістю. Описаний склад кримінального правопорушення слід відмежовувати від розкрадання. Тому слід звертати увагу чи направлені кошти на заплановані видатки.

Досить розповсюдженим є вчинення кримінального правопорушення у спосіб фінансування проектів, які не відповідають бюджетним призначенням, тобто використання бюджетних коштів для фінансування проектів, які не передбачені бюджетом або не відповідають його цілям. Один із прикладів судово-слідчої практики демонструє зазначене. Так, мер міста вирішив використати частину бюджетних коштів, призначених на ремонт доріг, для фінансування будівництва приватного спортивного комплексу. З цією метою було розроблено проект будівництва спортивного комплексу, який формально нібито має суспільну значимість. За допомогою підкупу депутатів міської ради вносяться зміни до бюджету, якими передбачається фінансування цього проекту, після чого укладаються договори з підконтрольними компаніями на виконання будівельних робіт, а з міського бюджету на рахунки підрядних організацій перераховуються кошти, призначені на ремонт доріг.

Виведення коштів з бюджету на рахунки посадових осіб або пов'язаних з ними осіб практично не використовується і викривається на початковій стадії кримінального правопорушення і виявляється на етапі подачі документів до Державної казначейської служби України, яка перевіряє законність операцій. Як відомо, вона є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну політику у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів [99].

Способи приховування нецільового використання бюджетних коштів.

Розмірковуючи з приводу способу приховування кримінального правопорушення, О.Г. Кривокурс звертає увагу, що законодавець не дає чіткого визначення «Приховування злочину», у зв'язку з чим виникає велика кількість різних підходів до надання визначення «приховування злочину». Аналізуючи сталі поняття, приховування надані криміналістами в минулому, як «комплекс дій злочинця з метою ухилення від відповідальності за вчинене» або «злочинна діяльність особи, спрямована на утаювання відомих їй фактів і обставин вчиненого злочину» також не розкривають повного змісту [58, с.330].

Криміналісти акцентують увагу, що приховування здебільшого стосується складання фіктивних документів: інвентаризації, актів списання закуплених товарів, надмірного списання витратних матеріалів, актів знищення або втрати майна, утилізації нібито зіпсованого майна, інсценування їх крадіжки тощо. Відсутність майна, закупленого майна або коштів на рахунку, невиконані роботи, застосування невідповідних матеріалів під час роботи також може розглядатись як спосіб приховування протиправних дій [101, с. 70].

В свою чергу, узагальнення вироків судових рішень Єдиного державного реєстру судових рішень за кримінальними провадженнями, кваліфікованими за ст.210 КК України, дозволяє виокремити такі способи приховування:

- *фальсифікація бухгалтерських документів* – виготовлення, підробка або фальсифікація фіктивних бухгалтерських документів є одним з найпоширеніших способів приховування незаконних фінансових операцій, зокрема, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів. Злочинці створюють фіктивні документи (накладні, акти виконаних робіт, договори тощо), які підтверджують проведення певних господарських операцій, які насправді не відбувались або відбувались в значно менших обсягах. Ці документи використовуються в подальшому в бухгалтерському обліку, що

дозволяє приховати незаконне використання коштів та створити видимість законної господарської діяльності. Вчені слушно зазначають, що інколи способи приховування пов'язані зі знищенням первинної документації та складання фіктивних документів щодо фінансово-господарської діяльності, яку майже неможливо перевірити (наприклад, складання договорів на рекламу, піар-компанію, виконання неіснуючих зобов'язань, благодійність) [163, с. 93].

- *знищення документів*. Спрямоване знищення документів, які можуть свідчити про вчинення правопорушення є одним із найпоширеніших способів приховування слідів правопорушення, зокрема, пов'язаного з нецільовим використанням бюджетних коштів. Цей метод передбачає умисне знищення будь-яких документів, такі як рахунки, накладні, акти виконаних робіт, кошториси, договори, технічну документацію, листи, електронні листи, повідомлення тощо, які можуть свідчити про вчинення злочину та перешкодити його розкриття.

- *використання офшорних зон* – переведення коштів в офшорні зони для ускладнення їх відстеження, є одним з досить поширених способів приховування незаконно отриманих коштів, зокрема, коштів, отриманих в результаті нецільового використання бюджетних коштів. Цей метод дозволяє ускладнити відстеження фінансових потоків та уникнути кримінальної відповідальності. Після того, як кошти були виведені з бюджету за допомогою різних схем (наприклад, шляхом укладання фіктивних договорів, закупівлі товарів за завищеними цінами), вони переводяться на рахунки компаній, зареєстрованих в офшорних зонах. Офшорні зони характеризуються високим рівнем конфіденційності, мінімальними податками та відсутністю вимог до розкриття інформації про власників рахунків, що значно ускладнює перевірку походження цих коштів.

- *створення фіктивних боргів* – це один із способів, який використовується для маскуванню незаконного використання бюджетних коштів. Цей метод передбачає створення штучних фінансових зобов'язань, які

нібито мають бути погашені, але насправді є лише фікцією, створеною для того, щоб приховати розтрату коштів. З цією метою між бюджетною установою та підконтрольною особою або компанією укладається договір про надання послуг, виконання робіт тощо, які в свою чергу значно завищуються, що призводить до виникнення фіктивного боргу перед контрагентом. З метою погашення цього фіктивного боргу, з бюджету перераховуються кошти. Кошти можуть перераховуватися через кілька рахунків, що ускладнює відстеження їх руху.

Розглядаючи способи приготування, безпосереднього вчинення та приховування нецільового використання бюджетних коштів не можливо оминати увагою питання їх легалізації. На думку О.Є. Користіна найчастіше процес легалізації (відмивання) здійснюється через такі канали:

- 1) незаконне переведення грошових коштів у готівку;
- 2) використання пральних комерційних структур, зокрема, дочірніх підприємств, підставних фірм, довірених партнерів тощо для приховання результатів своєї фінансовогосподарської діяльності;
- 3) приховування за межами країни та незаконне використання доходів від зовнішньоекономічної діяльності [4, с. 45].

Вчені відображають різноманітні методи легалізації коштів, які використовуються злочинцями для того, щоб зробити незаконно отримані кошти легальними та невідслідковуваними:

– використання державних коштів цільових програм (злочинні елементи можуть намагатися використовувати державні кошти, призначені для цільових програм або проектів, для легалізації своїх незаконно набутих доходів; це може відбуватися шляхом вигадування фіктивних проектів або завдання неправдивих звітів про використання коштів);

– створення конвертаційних центрів (ці центри можуть використовуватися для обміну незаконно набутих грошей на іноземну валюту або цінні папери, що може ускладнити відстеження їхнього походження та легалізацію);

– одержання інструментів доступу до рахунків діючих структур (злочинці можуть намагатися отримати доступ до рахунків легальних компаній або структур, що здійснюють господарську діяльність, для проведення фінансових операцій з метою легалізації незаконних доходів) [165, с. 168].

В умовах сьогодення способи протиправних дій все частіше пов'язані із реалізацією певних державних програм. Так, В.А. Бідняк досліджуючи кримінальні правопорушення в галузі охорони здоров'я, зазначає, що правоохоронці все частіше стикаються з внесенням медичними працівниками підприємств, які є надавачами медичних послуг, до електронної системи охорони здоров'я «eHealth» (ЕСОЗ) через медичні інформаційні системи (МІС) неправдивої інформації щодо надання медичних послуг пацієнтам, що в подальшому стає підставою для незаконних виплат на користь підприємств від Національної служби здоров'я України (НСЗУ) державних коштів та завдає значної шкоди державі. Сутність полягала в тому, що службові особи заздалегідь плануючи вчинити протиправні дії, на підготовчому етапі складають фіктивні документи, зокрема, медичні картки хворого, результати лабораторних досліджень, висновки комісій, направлення тощо, що є підставою для надання пацієнтам певних медичних послуг. В подальшому, шляхом зловживання службовим становищем, діючи умисно, з метою одержання неправомірної вигоди для юридичної особи, а саме протиправного отримання на користь підприємства коштів з державного бюджету, вчиняють несанкціоновані дії з інформацією, яка обробляється в автоматизованих системах, зокрема, персональні дані осіб та медична інформація, що стає підставою для сплати на рахунки підприємств від НСЗУ коштів за програмою медичних гарантій обслуговування населення. Незаконно отримані на рахунки підприємства кошти в подальшому привласнюються учасниками змови за схемою укладання фіктивних договорів на постачання товарів, робіт чи послуг, а також шляхом нарахування завищених сум премій, матеріальної допомоги та виплати заробітної плати учасникам змови та особам, які

фактично на підприємстві не працюють. Цей відносно новий спосіб, окрім надвеликих збитків, спричинених державі, відрізняється тяжкими наслідками охоронюваним законом державним інтересам, практично завжди вчиняється організованою злочинною групою або злочинною організацією та охоплює майже всі регіони нашої держави [6].

Узагальнюючи типові способи вчинення протиправних діянь у бюджетній сфері, вчені привертають увагу, що вони можуть супроводжуватися: прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; підкупом службової особи; зловживанням впливом тощо [30, с. 64].

Підтримуємо наукову думку вчених, які вважають, що задля забезпечення ефективної боротьби з економічною протиправною діяльністю, доцільним виступає розширення повноваження правоохоронних органів щодо юридичних осіб, а саме передбачити в Кримінальному процесуальному кодексі України запобіжні заходи для юридичних осіб на період розслідування, тобто заборонити ліквідацію структури, продаж цінних паперів, фінансування партій, одержання нових ліцензій, брати участь у тендерах. [165, с. 163].

1.3. Слідова картина нецільового використання бюджетних коштів

У криміналістичних джерелах зауважено, що «спектр об'єктів слідоутворення, що зберегли на собі інформацію про подію злочину, в справах про злочини, пов'язані з порушенням порядку зайняття господарською діяльністю, є досить широким і залежить від: виду господарської діяльності (операції), на яку потрібний дозвіл; умов одержання необхідного дозволу на здійснення діяльності; особливостей технології здійснення господарської діяльності; документального оформлення господарської діяльності; способу вчинення злочину, який полягає в описанні не тільки дій, за допомогою котрих

досягнуто мету злочинного посягання, а й типових наслідків застосування того чи іншого способу, тобто характерних слідів і місць їх локалізації ; особливостей виготовлення, зберігання та реалізації ліцензійних товарів; особливостей діяльності злочинців та співробітників підприємства та ін» [112, с. 63].

М. В. Салтевський, слідова картина злочину – це реальна матеріальна слідова обстановка, що відображає і зберігає різну інформацію про подію злочину і особу, яка вчинила його в цій обстановці [118, с. 421].

Мацола А. А., вивчаючи криміналістичний досвід науковців, підкреслює, що обставини розслідування злочинів, учинених в умовах неочевидності, переконують у тому, що не спосіб, відсутній на момент виявлення того чи іншого злочину, а комплекс слідів чи навіть один слід дають ключ до розслідування [80; 50, с. 26].

У широкому розумінні сліди це – різні матеріальні наслідки, події, зміни об'єкта та речової обстановки, що виникли у зв'язку з підготовкою, вчиненням і приховуванням кримінального правопорушення. Слідами у цьому сенсі будуть зміни обстановки, що виникли у результаті злочинного діяння (поява 29 нових предметів, зникнення наявних раніше, зміна місця розташування різних об'єктів); частини зруйнованих предметів (уламки ножа, скалки фари); залишки будь-яких предметів, речей або субстанції (плями речовин, сліди крові, виділення організмів); контактні сліди (рук, взуття, знарядь злочину); сліди-предмети (вузли, замки, пломби, недопалки) тощо. Також, як сліди у широкому розумінні виступають цілі комплекси матеріальних змін, що пов'язані з певною подією (сліди дорожньо-транспортної події, сліди пожежі тощо). Під слідами у вузькому розумінні слова розуміють сліди-відображення, що утворюються при безпосередньому контакті (взаємодії) принаймні двох об'єктів, і представляють собою матеріально фіксоване відображення на одному об'єкті зовнішньої будови іншого об'єкта (наприклад, сліди знарядь злочину, ніг, взуття, рук, транспортних засобів і т. ін.). Вивчення такого роду слідів становить предмет трасології [68, с. 153].

Матеріальні сліди – це відображення механізму події та її результатів на об'єктах матеріального світу [69, с. 138].

До ідеальних належать сліди, які закарбовані в пам'яті людини. Вони формуються в пам'яті злочинця, осіб, які були свідками вчинення злочину, та осіб, які можуть охарактеризувати особу злочинця [114, с. 346].

Узагальненням вивчених кримінальних проваджень та судових рішень, нами було встановлено, що для кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 210 КК України, характерні матеріальні (в т.ч. чорнові записи) – 100 %, електронні або цифрові – 89,5 %, ідеальні або уявні сліди – 67,8, інші сліди – 11,2 %. Серед слідів-предметів – паперові документи – 100 %, кошти – 46,5 %, цінні папери – 21,2 %, інші предмети, здобуті внаслідок протиправної діяльності – 19,6 %.

Як ми бачимо, документи мають виняткове значення для доведення нецільового використання бюджетних коштів.

Документи, як джерела доказової інформації при розслідуванні розкрадань майна та пов'язаних з ними злочинів, на думку А. Ф. Волобуєва можуть досліджуватись і використовуватись у декількох аспектах:

а) з точки зору значення фактів, що зафіксовані в документі (наприклад, у статуті підприємства, ліцензії на право зайняття певним видом підприємницької діяльності тощо);

б) з метою визначення способу виготовлення документа (наприклад, шляхом призначення техніко-криміналістичної експертизи підробленого документа);

в) з метою ідентифікації особи, яка написала (підписала) документ, або голос і мову якої зафіксовано на магнітному носії інформації (шляхом призначення відповідної криміналістичної експертизи) [20, с. 120].

Розглядаючи документ як джерело доказів, В.М. Іщенко визначає його як матеріальний об'єкт, що у зафіксованій формі безпосередньо відображає відомості про події і факти, які мають кримінально-процесуальне значення і викладені з допомогою знаків, що читаються людиною (власними силами або

завдяки застосуванню технічних засобів), та дозволяють однозначно відтворювати у вигляді зображень або усної мови, передавати і тлумачити думку людини, складений певною особою, підприємством, установою, організацією; одержаний у встановленому порядку органами розслідування або судом і доданий до матеріалів кримінального провадження [3, с. 44].

Безсумнівно, під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства, накладні, рахунки, акти виконаних робіт, кошториси, договори, технічна документація, листи, електронні листи, повідомлення, які підтверджують проведення певних господарських операцій, які насправді не відбувалися або відбувалися в значно менших обсягах, а також інші документи дозволяють приховати незаконне використання коштів та створити видимість законної господарської діяльності.

Р.Л. Степанюк привертає увагу до класифікації документів та зазначає, що за кримінально-процесуальним значенням документи поділяють на дві групи. До першої групи відносяться документи, які мають значення для справи завдяки відомостям, що знаходяться в їхній змістовній частині. Такі документи називають письмовими або самотійними доказами. До другої групи відносять документи – речові докази, якими виступають документи, що були засобами скоєння злочину, об'єктами злочинних дій, несуть на собі сліди злочину, або є засобами для розкриття злочину, викриття винного чи виправдання невинуватого. Також, на підставі інформаційної значимості певних документів для розслідування бюджетних злочинів, вчений виділяє такі групи:

- нормативно-правові акти, які визначають правила формування, розподілу і використання бюджетних коштів;
- планові документи, якими визначаються підстави надання, обсяг, розподіл та цільове призначення бюджетних коштів;
- документи, що визначають посадове становище, компетенцію службової особи, яка є суб'єктом злочину(наказ про призначення на посаду,

положення про відповідний підрозділ або посаду, професійно-кваліфікаційні характеристики, посадові інструкції і т.п.);

– документи, що визначають організаційно-правовий статус та джерела фінансування підприємства, установи, організації, де було вчинено злочин (статут підприємства, установи, організації; заосновна угода, положення про діяльність установи, затверджене відповідним органом державної влади чи місцевого самоврядування, положення про державний або місцевий бюджетний чи позабюджетний фонд тощо);

– документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності (які мають суттєве значення для розслідування і можуть містити сліди злочину);

– документи, що свідчать про укладання певних договорів та є підставами для їхньої оплати; казначейські (банківські) документи; документи, які складаються при розрахунках із застосуванням казначейських векселів;

– чорнові записи та неофіційне листування службових осіб, що мають значення для кримінальної справи (робочі зошити, записники тощо);

– нормативно-правові або розпорядчі акти, що змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку, видані службовою особою або затверджені її наказом;

– документи, пов'язані з прийняттям та реєстрацією нормативно-правових або розпорядчих актів;

– інші документи, які можуть бути джерелом доказової інформації [128, с. 125].

Досліджуючи економічні кримінальні провадження, вчені систематизують документи за низкою критеріїв. Так, І. М. Осика поділяє:

– за функціональним призначенням документи, що використовуються при вчиненні злочинів у сфері підприємництва вчений поділяє на такі категорії: а) документи, що визначають правове становище суб'єкта підприємництва; б) договори та супутні їм документи; в) платіжні

інструменти; г) документи обліку та звітності; д) документи, що посвідчують особу.

– за формою носія інформації – паперові, електронні та пластикові (комбіновані).

– за якісними ознаками документи можна поділити на якісні (правдиві) та недоброякісні (неправдиві), які в свою чергу поділяються на безтоварні та безгрошові. Доброякісним визнається документ, який за формою відповідає вимогам, сформульованим у чинному законодавстві, а за змістом відповідає дійсності. Недоброякісні (неправдиві) документи – це документи які не відповідають вимогам законодавства щодо форми та/або не відповідають дійсності за змістом. Недоброякісні документи, на думку вченого, доцільно поділити на підроблені та завідомо неправдиві (фальшиві). Підроблені документи мають ознаки підробки або імітації окремих захисних засобів документу. Завідомо неправдиві документи повністю не відповідають дійсності. Завідомо неправдиві документи, які оформлюються для підтвердження або відображення господарських операцій та інших юридичних фактів в літературі поділяють на безтоварні і безгрошові безтоварні документи оформлюють рух товарно-матеріальних цінностей, який фактично не здійснювався або свідчать про виконання певних робіт чи надання певних послуг, які фактично не мали місце. Фактично безтоварними є супровідні до договорів документи. Безгрошові документи навпаки відображають факт наявності грошових коштів, яких немає. До таких документів можна віднести незабезпечені грошовими коштами платіжні інструменти та цінні папери [88, с. 124].

Криміналісти вважають, що для розслідування бюджетних кримінальних правопорушень в галузі охорони здоров'я має значення дві групи документів: 1) ті, що оформлюються закладом охорони здоров'я та 2) ті, що оформлюються постачальником або виконавцем. У кожному конкретному випадку це можуть бути різні документи: договори, додаткові угоди, специфікації, проектно-кошторисна документація (відомості ресурсів, проект,

кошторис), фінансове зобов'язання, акти приймання-передачі виконаних робіт, акти введення в експлуатацію обладнання, накладні, рахунки, платіжні доручення, кошторис розпорядника, план закупівель тощо [6, с. 44]. Тобто вчені акцентують увагу на документах, за які несе відповідальність службова особа бюджетної установи, організації, підприємства та документах, зміст яких формується виконавцем, що має місце під час розслідування бюджетних кримінальних правопорушень у будь-якій галузі.

Слід звернути увагу, що змістовну частину документів окремо від матеріальної підробки. Так, Бідняк В.А., Бідняк Г.С., Чаплинський К.О. описують інтелектуальні сліди у документах, тобто сліди, які містять факти нецільового використання коштів, розтрата, привласнення державного майна тощо і являються невід'ємною частиною доказової бази цих злочинів. Нерідко вони потребують додаткової допомоги певних фахівців, які використовують інший підхід у дослідженні. У писемних/текстових документах залишаються матеріальні сліди у вигляді підписів, рукописів, відбитках печаток та штампів, друкованому тексті тощо [6].

В криміналістичних джерелах наголошено, що у письмових документах сліди залишаються у вигляді підписів, рукописів, відбитках печаток та штампів, друкованому тексті тощо. Безсумнівно, все це матеріальні сліди. Але ж, в письмових та електронних документах при розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень відображаються ще й дані економічного характеру, бухгалтерського обліку тощо [6, с. 48].

Сліди-відображення складають знано менший відсоток від загальної кількості типових слідів нецільового використання бюджетних коштів, втім, як ми писали в попередньому підрозділі, якщо спосіб вчинення кримінального правопорушення містив корупційну складову, для документування можуть бути використані сліди папілярних візерунків, що залишаються на поверхні документів, грошей та інших матеріальних цінностей, сліди спеціальних хімічних речовин тощо.

До сих пір існують дискусії щодо визначення «електронні слідів», «віртуальних слідів» та «цифрових слідів». Поділяємо точку зору науковців, які вважають, що ототожнення вищезазначених понять недопустимо.

В довідковій літературі «віртуальний» визначається як такий, що може мати або має виявлятися за певних умов; можливий, уявний, здатний заступати собою що-небудь; що не має фізичного втілення або відрізняється від реального, наявного, існуючого [121].

М. В. Гуцалюк та П. Є. Антонюк привертають увагу до відмінності електронних (цифрових) доказів від наявних процесуальних джерел доказів та зауважують, що «електронна інформація – це не лише звичні електронні документи, матеріали фото-, звуко- та відеозапису в соціальних мережах тощо, а й величезний масив електронної інформації, що відображає роботу телекомунікаційних і мережевих систем, зокрема електронні замикальні пристрої, охоронні та пропускні системи, платіжні термінали, супутникові й навігаційні системи, інформаційні ресурси у вигляді певних реєстрів тощо.» [26, с. 43].

В. В. Коваленко поєднує поняття цифрових та електронних слідів, на думку вченого до них належать застосунки та програми, що використовували злочинці, електронні документи; збережені на носіях електронної інформації фото- та відеозображення жертв тощо [47, с. 184].

Розкриваючи проблематику питання інформаційних (цифрових) слідів Є.Є. Демидова, зазначає що цифрові сліди виникають внаслідок використання цифрових засобів та технологій. При цьому необхідно звернути увагу, що використання таких засобів і технологій може бути як безпосереднє, тобто коли особа фізично їх застосовує, зокрема: за допомогою ноутбуку здійснює пошук в мережі інтернет певної інформації або завантажує відео- файли в соціальну мережу, а також – опосередковане, тобто коли такі дані утворюються без фактичного втручання особи (утворення метаданих при здійсненні фотографування певного об'єкту, фіксація камерами відеоспостереження пересування транспортного засобу тощо). Тобто, цифрові

сліди можуть утворитися і без підключення до Інтернету, або активної діяльності в мережі [29, с. 73].

Як зазначають вчені, для надійного збереження слідової інформації варто пам'ятати, що електронні сліди утворюються внаслідок зовнішнього доступу до комп'ютерних систем з метою знищення або копіювання інформації, модифікації баз даних, блокування роботи системи. Такими слідами є видалення з каталогів імен файлів, видалення або додавання окремих записів, фізичне руйнування або розмагнічування носіїв, перейменування каталогів і файлів, зміна розмірів вмісту файлів, зміна атрибутів файлів, поява нових каталогів і файлів, зміна інформації про час останнього доступу до інформації, результати роботи антивірусних і тестових програм тощо [57, с. 73; 76 с. 227].

Отже, узагальненням емпіричного матеріалу за ст. 210 КК України, нами було встановлено, що електронні сліди залишаються у банківських базах даних – 92,4 %, соціальних мережах (Facebook, Instagram, Twitter) – 87,4 %, різноманітних месенджерах (WhatsApp, Signal, Viber) – 78,9%, інше – 15,6 %. внаслідок безпосереднього використання засобів телефонії, комп'ютерної техніки й безпосередніх або опосередкованих дій користувача.

Як зазначає О. В. Пчеліна, ідеальні сліди, (інтелектуальні, пам'ятні, психічні), відображаються в письмових поясненнях, відібраних в осіб – носіїв уявного образу в їх свідомості, а також у протоколах допиту цих осіб. Ідеальні сліди формуються в пам'яті очевидців безпосереднього вчинення кримінального правопорушення, а також осіб, які можуть охарактеризувати особу злочинця, його діяльність тощо [114, с. 345–346]. Вчені також наголошують, що ідеальні сліди це не лише результат відображення дійсності у свідомості певної людини, а й форма збереження (відображення) відповідної інформації.

Серед ідеальних слідів, які зберіглись у пам'яті певних осіб щодо протиправної діяльності правопорушників, слід виокремити не тільки свідків

та очевидців (43,2 %), в і співучасників (39,5 %), родичів правопорушників (41,3 %) та обізнаних осіб (39,2 %).

Вчені зазначають, що ними можуть бути як працівники бюджетних установ, так і відвідувачі, клієнти, представники фірм, співвиконавці тощо [30, с.77]. Очевидцями певних кримінальних правопорушень залежно від їх конкретних обставин, як зазначає Р. Л. Степанюк, можуть виступати: а) керівники суб'єктів, причетних до злочину; б) працівники планово-фінансових підрозділів, бухгалтерії; в) члени тендерних комітетів, комісій, колегій та інших колегіальних органів (підрозділів); г) працівники органів державної казначейської служби; г) працівники банків; д) секретарі, помічники керівників; е) працівники інших служб та підрозділів (водії, експедитори, працівники відділів за напрямом діяльності) [128, с. 86].

Висновки до розділу 1

Досліджено наукові засади використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування та кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, зосереджено увагу на дискусійних питаннях.

Розкрито сутність і зміст нецільового використання бюджетних коштів, проблемні аспекти кваліфікації окреслених складів кримінальних правопорушень. Аналіз судових рішень з Єдиного реєстру судових рішень засвідчує, що за період з 2019-го до 2024 року близько 30–40 % проваджень за ознаками ст. 210 КК України було перекваліфіковано або закрито через недостатність доказів умислу. Це пов'язано зі складністю доведення суб'єктивної сторони злочину (наприклад, вини, мотиву), а також з наявністю суміжних складів злочинів, які відповідають фактичним обставинам кримінального провадження, таких як ст. 191, 364, 366, 367 КК України.

Наведено випадки, коли нецільове використання бюджетних коштів не має ознак кримінального правопорушення і кваліфікується як адміністративне

правопорушення (ст. 164-14 КУпАП), що призводить до закриття кримінального провадження. У правоохоронній практиці досить поширеними є факти, коли бюджетна установа витрачає кошти на закупівлю товарів, які формально відповідали цільовому призначенню, але були закуплені за завищеною ціною. Тоді кримінальне провадження за ст. 210 КК України закривається, а матеріали спрямовуються до адміністративного суду за ст. 164-14 КУпАП («Порушення законодавства про закупівлі»).

Наголошено на актуалізації питань нецільового використання бюджетних коштів в умовах воєнного стану, особливо під час закупівлі товарів оборонного призначення.

На підставі результатів опитування практичних працівників встановлено, що окреслені кримінальні правопорушення є складними в доведенні умислу, спрямованого саме на нецільове використання бюджетних коштів, та можливості оперативно отримати інформацію щодо руху коштів у банках і казначействі через складність процесуальної процедури оформлення. Серед причин виокремлено недостатню фахову підготовку працівників органів досудового розслідування, корумпованість органів влади, відсутність наукових розробок, рекомендацій, алгоритмів дій щодо розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень, відсутність взаємодії на належному рівні між правоохоронними органами, які за підслідністю повинні проводити досудове розслідування, а також з носіями використання спеціальних знань, без яких неможливо довести злочинний умисел. Констатовано відсутність наукових розробок, які б містили комплексне дослідження використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів.

З огляду на триступеневу структуру досліджено способи підготовки, учинення та приховування нецільового використання бюджетних коштів.

Доведено, що працівники правоохоронного сектору повинні бути ознайомлені із сучасними способами вчинення окреслених протиправних діянь, оскільки вони мають кореляційні зв'язки з іншими елементами

криміналістичної характеристики, такими як особа правопорушника, предмет протиправного посягання, обстановка кримінального правопорушення, слідова картина, та зумовлюють вибір необхідних спеціальних знань і залучення обізнаних осіб, чия допомога необхідна в процесі доказування.

На підставі узагальнення думок учених розглянуто поняття способу та з'ясовано, що підготовка, учинення та приховування кримінального правопорушення утворюють єдиний спосіб учинення протиправного діяння, оскільки спрямовані на досягнення кінцевого результату й охоплені загальною метою.

Аналіз матеріалів судово-слідчої практики дозволив з'ясувати, що у 86,2 % випадків сутність способів підготовки полягала у виготовленні та використанні фіктивних документів; 24,7 % – зміні кодування економічних операцій, створенні фіктивних підприємств; 38,6 % – залученні до схем підставних осіб; 66,9 % – використанні корупційних домовленостей.

З'ясовано, що способи підготовки нецільового використання бюджетних коштів не завжди можна виділити окремо від безпосереднього вчинення кримінального правопорушення, оскільки злочинний умисел може виникати не заздалегідь, а після того, як кошти надійшли на рахунки суб'єктів господарювання, громадських чи інших організацій, які не мають статусу бюджетної установи, уповноважені розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримують на їх виконання кошти бюджету.

Аргументовано положення про те, що способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів переважно пов'язані з виготовленням документації про необхідність перенаправлення коштів на інші потреби, що виникли. Схарактеризовано способи вчинення кримінальних правопорушень: 1) фінансування проєктів, які не відповідають бюджетним призначенням, тобто використання бюджетних коштів для фінансування проєктів, які не передбачено бюджетом або не відповідають його цілям; 2) укладання угод з підконтрольними компаніями за завищеними цінами або з порушенням

процедури проведення закупівель; 3) зміна кодування економічних операцій, тобто маніпулювання кодами бюджетної класифікації для приховування справжньої мети витрачання коштів; 4) створення фіктивних підприємств – реєстрація фіктивних підприємств, через які проводяться фіктивні господарські операції з метою виведення коштів з бюджету, тощо. Розкрито відмінності від залучення до схем підставних осіб, тобто які формально виконують певні функції, але фактично не здійснюють жодної діяльності.

Зауважено, що виведення коштів з бюджету на рахунки посадових осіб або пов'язаних з ними осіб практично не використовується і викривається на початковій стадії кримінального правопорушення та виявляється на етапі подачі документів до Державної казначейської служби України, яка перевіряє законність операцій.

Наголошено, що вчинення протиправних діянь зазначеними вище способами неможливо здійснити одноособово, вони можуть супроводжуватися підкупом службової особи або прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою тощо. Співучасниками можуть виступати як підлеглі працівники, так і посадовці вищої ланки. Спостерігаються зв'язки з представниками органів місцевого самоврядування. Наведено приклади вчинення кримінальних правопорушень у злочинній змові з особами іноземної держави.

На основі узагальнення вироків судових рішень Єдиного державного реєстру судових рішень за кримінальними провадженнями, кваліфікованими за ст. 210 КК України, виокремлено такі способи приховування протиправних дій: фальсифікація бухгалтерських документів, знищення документів, використання офшорних зон, створення фіктивних боргів тощо. Задля легалізації правопорушники застосовують такі способи, як використання державних коштів цільових програм, створення конвертаційних центрів, одержання інструментів доступу до рахунків діючих структур тощо.

Обґрунтовано пропозиції щодо запобігання легалізації коштів шляхом внесення до Кримінального процесуального кодексу України доповнень,

зокрема запропоновано передбачити тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом для юридичних осіб на період досудового розслідування, тобто ініціювання слідчим тимчасової заборони на ліквідацію юридичної особи, продаж цінних паперів, фінансування партій, одержання нових ліцензій, участь у тендерах – ст. 148 КПК України «Загальні положення тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом».

Розглянуто окремі питання щодо виникнення слідів злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів, поняття, їхнє значення та різновиди.

На основі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень за фактами нецільового використання бюджетних коштів доведено, що слідову картину здебільшого становлять сліди-предмети: паперові документи – 100 %, кошти – 100 %, цінні папери – 67 %, інші предмети, здобуті внаслідок протиправної діяльності, – 53 %.

Сформовано перелік документів, які мають значення для доведення складу окреслених кримінальних правопорушень. На підставі узагальнення наукових розробок наведено їх систематизацію за низкою критеріїв: а) справжні (дійсні) документи, що підтверджують певні господарські або управлінські операції; б) документи, що мають ознаки внесення змін у початковий зміст; в) документи, які посвідчують особу, г) грошові кошти в готівковій формі тощо.

Значну увагу приділено значенню чорнових записів та електронного листування в різноманітних месенджерах, які дозволяють встановити умисел учинення протиправних дій.

Зауважено, що з переліку слідів-відображень найбільше значення для доказування нецільового використання бюджетних коштів мають рукописи, відбитки печаток і штампів, сліди від друкуючих пристроїв, фото- та відеозображення з камер спостереження, сліди папілярних візерунків, що залишаються на поверхні документів, грошей та інших матеріальних

цінностей, а також сліди спеціальних хімічних речовин, якщо їх використовували під час документування корупційної діяльності.

Приділено увагу електронним слідам, розглянуто питання співвідношення категорій «електронні сліди», «віртуальні сліди» та «цифрові сліди», що слугує предметом дискусій у науковому колі. Обґрунтовано думку щодо виникнення електронних слідів внаслідок безпосереднього використання засобів телефонії, комп'ютерної техніки й безпосередніх або опосередкованих дій користувача. З цього приводу зосереджено увагу на слідах у банківських базах даних, соціальних мережах (Facebook, Instagram, Twitter), різноманітних месенджерах (WhatsApp, Signal, Viber) та ін.

З'ясовано, що ідеальні сліди, тобто сліди щодо фактів нецільового використання бюджетних коштів, зберігались у пам'яті свідків, очевидців кримінального правопорушення, правопорушників, співучасників, їхніх родичів та інших обізнаних осіб.

РОЗДІЛ 2

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ЗБИРАННЯ СЛІДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЦІЛЬОВИМ ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

2.1. Сутність, форми та види використання спеціальних знань

Використання спеціальних знань при проведенні процесуальних дій відіграє немалу роль при зібранні необхідних доказів під час здійснення досудового розслідування кримінальних проваджень. Важливість залучення експертів, спеціалістів, що є учасниками кримінального процесу, пояснюється тим, що під час розслідування можуть виникнути ситуації, коли необхідним є використання спеціальних знань якими не володіє слідчий (дознавач), прокурор, а правильна оцінка та долучення речей та документів мають вагомое значення та можуть виступати речовими доказами у конкретному кримінальному провадженні.

Вітчизняний процесуаліст В. О. Попелюшко, виходячи з міркувань максимального забезпечення захисту прав людини шляхом розширення можливостей використання для цього всього розмаїття знань без жорстких обмежень, пропонує визнати, що «в об'єктивному аспекті до поняття спеціальних знань належать знання із будь-якої сфери людської діяльності, а визначення їх структури та меж відноситься до сфери правотлумачення і в кожному окремому випадку здійснюється правозастосовувачем» [100, с. 75].

В. Ю. Шепітько, до спеціальних знань треба відносити будь-які знання та вміння, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науковому та практичному рівню [155, с. 119].

Н. М. Косміна визначає спеціальні знання як систематизовані наукові та практичні знання, вміння і навички в певній галузі людської діяльності (за

виключенням знань у галузі матеріального і процесуального права), отримані в результаті професійної підготовки і досвіду роботи, які використовуються в процесуальній та непроцесуальній формах для встановлення обставин злочину [52, с. 14].

Спеціальні знання з наукових міркувань П. В. Цимбала, М. А. Федорчука і Я. Л. Варшавця – «це знання, що розроблені наукою та втілені в практичну професійну діяльність осіб, які володіють ними переважно внаслідок здобуття вищої спеціальної освіти» [141, с. 376].

В.М. Атаманчук та В.В. Юсупов, спеціальними знаннями в кримінальному судочинстві, є знання і навички, одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності у будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що використовуються визначеними законом учасниками кримінального провадження в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення, за певною процедурою, процесуальних завдань. У зв'язку з тим, що спеціальні знання та науково-технічні засоби у кримінальному провадженні застосовуються його учасниками – слідчими, прокурорами, адвокатами, а також спеціалістами та експертами, виникає потреба у розмежуванні спеціальних знань цих суб'єктів. Виходячи з положень КПК України, що кореспондують спеціальні знання з такими процесуальними суб'єктами як експерт (ст. 69) та спеціаліст (ст. 71), є логічним до слідчого, прокурора, адвоката позначити інший термін щодо їх професійних знань. Такий термін свого часу запропонував академік В. Г. Гончаренко – «спеціальні криміналістичні знання», що позначають спеціальні знання в галузі криміналістики, зокрема щодо використання науково-технічних засобів у кримінальному провадженні. Отже, в основі спеціальних криміналістичних знань знаходяться знання та навички використання криміналістичної техніки та роботи з науково-технічними засобами при збиранні доказів у кримінальному провадженні [5, с. 26].

Знання – це сукупність відомостей, набутих у процесі повсякденного

досвіду, навчання та спеціальних способів дослідження [167], які поділяють на звичайні (життєві, загальнодоступні) та наукові. Наукові знання – це система глибокого пізнання процесів та явищ об'єктивної дійсності, їх зв'язків, за допомогою якої здійснюється переведення уявлень у теоретично систематизовану загальнозначущу форму, отримання того, що може бути збережено, передано, розвинуто в якості стійкої опори людської діяльності [84, с. 318]. Навички – Схильність чи потреба діяти, вести себе певним чином; звичка, уміння, набуте вправами, досвідом [121]. Вмінням називається елементарний рівень виконання дій, коли ще немає автоматизму і є необхідність деякою мірою контролювати свої дії. Під вмінням також розуміють майстерність людини в певному виді діяльності, можливість ефективно діяти в різних умовах відповідно до поставленої мети. Вміння неможливе без використання досвіду і певних знань. Без знання немає вміння, це дві неподільно взаємопов'язані частини будь-якої дії. Сукупність знань, навичок та вмінь людини становить її досвід. Він виступає і як процес певного практичного впливу у навколишньому світі. Водночас усю систему наукових знань складають суспільні, природничі, математичні і технічні знання. Кожна група поділяється на дві підсистеми: загальнотеоретичну (фундаментальні); прикладну (спеціальні). Остання є системою для своїх підсистем (науки, техніки, мистецтва, ремесла) [133].

М. Г. Щербаковський в своїх ґрунтовних працях доводить, що:

1. «Спеціальні – це тільки неправові знання». А. Ф. Волобуєв підкреслює, що в кримінально-процесуальному законодавстві термін «спеціальні знання» використовується в противагу обов'язковим юридичним знанням, якими повинні володіти юристи-професіонали. До правових відносяться всі професійні знання, які отримують здобувачі закладів вищої освіти за спеціальністю «Право». М. В. Салтевський вважає, що знання, отримані особою у процесі навчання і практики, є професійними. Для слідчого професійними є всі юридичні знання, у тому числі, у галузі криміналістики. Для нього спеціальними виступають лише ті, які відрізняються від здобутих у

процесі професійної підготовки.

2. «Спеціальні – це неправові знання, а також криміналістичні знання». Науковці виокремлюють криміналістичні знання, які ґрунтуються на традиційних галузях криміналістичної техніки, є основою криміналістичних експертиз: фотографії, звуко - та відеозаписи, слідознавстві, зброезнавстві, документознавстві, вченні про зовнішні ознаки людини. Суб'єктами застосування таких знань вважаються слідчі, прокурори, судді, спеціалісти та інші працівники правоохоронних органів. Такі доводи вчених викликають заперечення. По-перше, криміналістичні знання включають не лише відомості з криміналістичної техніки, а й криміналістичної тактики та криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, тому відносити їх до спеціальних недоречно. По-друге, знання з криміналістичної техніки не є єдиною основою криміналістичних експертиз, оскільки розвиток цих експертних спеціальностей вже протягом тривалого часу здійснюється у межах судової експертології, а перелік криміналістичних експертиз значно ширше так званих «традиційних» криміналістичних досліджень.

3. «Спеціальні – це неправові знання, а також правові, крім професійних знань суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження». Окремі науковці наголошують на чіткому розподілі всіх знань, що використовує слідчий, залежно від суб'єкта на два види: професійні та спеціальні. У тлумаченні вчених слідчий є фахівцем тільки у кримінальному праві, кримінальному процесі та криміналістиці. Усі інші галузі правових знань для нього є спеціальними. Наведена позиція має певні підстави, проте все ж таки вбачається дискусійною, адже важко точно встановити обсяг професійних знань наведених суб'єктів.

4. «Спеціальні – це неправові знання, а також правові, крім кримінального процесу та кримінального права». Зі спеціальних виключені ті знання, що прямо застосовують суб'єкти, котрі здійснюють кримінальне провадження. Ці юридичні знання в галузі права пов'язані з кримінально-правовою оцінкою фактичних обставин кримінального правопорушення та

вирішенням питань кримінального процесуального характеру. Виходячи з цього визначення всі інші правові знання, в тому числі криміналістичні, відносяться до спеціальних.

5. «Спеціальні – це неправові знання, а також правові, окрім матеріального та процесуального права». Обсяг знань, якими повинні володіти професійні учасники процесу більш розширений порівняно з попереднім трактуванням, але ж до спеціальних також віднесені криміналістичні знання. Особи, відповідальні за ведення кримінального судочинства, мають повноваження щодо кваліфікації діянь і виконання процесуальних норм, у тому числі реалізації провадження слідчих (розшукових) та судових дій. Названий перелік є спільною кваліфікаційною характеристикою слідчого, прокурора і судді, що базується на професійно обов'язкових знаннях, що визначають їхню спеціальність. Всі знання, у тому числі і криміналістичні, за межами цього кола знань, що використовуються суб'єктами доказування по конкретному кримінальному провадженню, відносяться до спеціальних.

6. «Спеціальні – це неправові та правові знання». У цій трактовці спеціальні знання поглинають всі можливі, в тому числі юридичні знання. Зазначимо, що в даній ситуації взагалі втрачає сенс термін «спеціальний», оскільки нічого спеціального серед множини знань не залишається [159, с. 57].

Основні причини використання спеціальних знань – це відсутність у слідчого вузькоспеціальних знань та навичок; відсутність умов для самостійного рішення завдань, що стоять перед слідчим; необхідність з етичних чи тактичних міркувань проведення окремих дій відповідним спеціалістом; великий об'єм роботи, що потребує спеціальних знань та навичок; необхідність використання одночасно декількох науково-технічних засобів і методів; наявність ризику спричинення шкоди людському організму, якщо спеціальні знання не будуть використані відповідним спеціалістом (вилучення зразків крові, виявлення схованки за допомогою рентгенівського випромінювання) [8, с. 59].

Втім, законодавча невизначеність цілої низки понять стають підґрунтям

для різноманітних трактувань основних понять інституту спеціальних знань. Розглядаючи законопроекти [110; 111] в окресленому напрямі, зокрема, до Закону України «Про судово-експертну діяльність України», можна зазначити, що на сьогодні думки науковців різняться і в основному зосереджені на визначенні «судово-експертної діяльності» (що також є важливим), а не спеціальні знання, що являється поняттям більш широким за змістом.

Отже, ми приєднуємось до науковців, які розглядають спеціальні знання як сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті фахової підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень [91, с.15]. І вважаємо, що : «судово-експертна діяльність – це регламентована законодавством діяльність осіб, які володіють спеціальними знаннями та уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ, з метою надання науково обґрунтованих висновків для їх використання під час розслідування правопорушень та судового розгляду справ».

Найчастіше використання спеціальних знань у непроцесуальній формі полягає у отриманні консультацій (98 %), зокрема слідчі звертаються за консультацією під час призначення експертиз (78 %). Предметом консультативної допомоги на стадії призначення експертизи є з'ясування виду експертизи, яку необхідно призначити з урахуванням обставин злочину та слідчої ситуації; з'ясування які завдання можуть бути виконані проведенням експертизи; визначення установи, де може бути проведена експертиза; допомога у коректному формулюванні питань та встановлення їхнього переліку в логічній послідовності; встановлення необхідності направлення матеріалів кримінального провадження, речових доказів (інших об'єктів дослідження) для проведення експертизи. Консультація як правило отримується в усній формі (98 %), проте слідчим можуть бути направлені відповідні запити до експертних установ, з метою отримання відомостей [56, с. 88].

Основну ідею, яку намагається висвітлити Гайдар О. є те, що спеціальні знання в кримінальному провадженні мають багатоформний характер і не зводяться лише до експертних. До них належать також знання, що використовуються спеціалістами, оперативними працівниками, слідчими, а подекуди навіть суддями. Розуміння і правильне тлумачення цих форм знань є необхідною умовою для забезпечення об'єктивності, законності та ефективності кримінального провадження [24].

О.В. Курман аналізує проблеми використання спеціальних економічних знань під час досудового розслідування, зокрема щодо призначення ревізій та інвентаризацій. Автор підкреслює наявність правових колізій між нормами КПК України та іншими законами, що створює труднощі для слідчих у ініціюванні фінансових перевірок. Особливу увагу приділено необхідності взаємодії слідчих з економістами, ревізорами та експертами в умовах воєнного стану. Висловлюється ключова ідея — потреба у законодавчому узгодженні та формуванні єдиної судової практики для ефективного розслідування правопорушень, пов'язаних з використанням бюджетних і гуманітарних ресурсів [1].

О. Костроміна акцентує увагу на важливості використання спеціальних знань під час досудового розслідування шахрайства, виокремлюючи дві основні форми їх застосування — процесуальну (залучення спеціалістів до слідчих дій і призначення судових експертиз) та непроцесуальну (організаційну), яка включає консультативно-довідкову та аналітичну допомогу фахівців. Авторка підкреслює, що судова експертиза є ключовим засобом здобуття доказів, а участь спеціалістів сприяє виявленню, фіксації та збору доказової інформації, що має значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [53, с. 79].

Дискусійним є питання щодо форм використання спеціальних знань. Ми підтримуємо науковців, які вважають, що вони значно ширші тих, що передбачені у КПК України. А в кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів мають особливе значення

форми використання спеціальних знань за видом діяльності, серед яких вчені виділяють: 1) призначення судових експертиз; 2) довідково-консультаційна діяльність; 3) ревізії та перевірка за обліками; 4) залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій; 5) допит експерта; 6) присутність слідчого при проведенні експертизи. Наразі автори зауважують, успіх їх використання цілком залежить від визначення їх своєчасності, оптимальної послідовності та доцільності проведення [126, с.241].

Поділяємо наукову точку зору Діденко В.Л., який запропонував класифікацію форм використання спеціальних знань за такими критеріями: 1) за ступенем правової регламентації у законі (прямо передбачені та прямо не передбачені законом); 2) за способом участі у кримінальному провадженні (безпосередні та опосередковані); 3) за ступенем обов'язковості (обов'язкові та факультативні); 4) залежно від процесуального статусу суб'єктів використання (спеціаліст, експерт) та застосування (слідчий, оперуповноважений, прокурор, слідчий суддя, захисник) [30].

Розглядаючи сутність спеціальних знань слід звернути увагу і на технічні засоби, які необхідні обізнаним особам. Вчені зазначають, що всесвітній прогрес зумовлює розвиток найрізноманітнішої техніки, без застосування якої неможлива діяльність правоохоронних органів. Адже технічні засоби використовуються протягом всього процесу розслідування злочинів і їх застосування сприяє більш повному уявленню щодо події злочину, отриманню доказової інформації тощо. Чинне законодавство не встановлює обмежень стосовно використання технології традиційної чи цифрової фотографії. З точки зору кримінально-процесуального закону не важлива технологія формування фотографічного зображення. Вирішальним є одержання якісних даних, що відповідають вимогам належності, допустимості й достовірності. Окремі аспекти застосування технічного обладнання неодноразово розглядалися вченими-криміналістами. Висвітлювались питання щодо розробки і вдосконалення методів і прийомів фотографії, кола об'єктів зйомки, переліку завдань. Проте, використовувані на практиці засоби

і методи криміналістичної фотографії і відеозапису, не завжди можуть повною мірою задовольнити вимоги кримінального судочинства. Наряду з цим, в Стратегії розвитку Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України серед основних проблем, які потребують вирішення, зазначений недостатній рівень матеріально-технічного та ресурсного забезпечення. Результати проведеного анкетування працівників органів Національної поліції свідчать, що в процесі розслідування кримінальних проваджень застосовується фотозйомка та застосовувалось цифрове обладнання, яке не знаходилося на балансі МВС, у 28 % – цифрове обладнання, яке знаходилося на балансі МВС, у 0 % – аналогова зйомка [12, с. 50].

Діджиталізація охопила всі сфери сучасного життя. Сьогодні 3-д принтери, БПЛА та інше обладнання широко використовується в правоохоронній практиці, в т.ч. і обліки.

Привертають увагу процесуальні зміни щодо функційного забезпечення спеціаліста. Поділяємо наукову думку науковців, які вважають, що ст. 71 КПК України потребує внесення певних уточнень та доповнень щодо певних формулювань Так, у п. 9 ст. 71 КПК України регламентовано, що спеціаліст має право надавати довідки, висновки з питань, що належать до сфери його знань, щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів [73]. Однак ідентифікація є процесом дослідження об'єктів, що мають стійку зовнішню форму. Щодо рідких, сипучих та газоподібних речовин можливо встановлення тільки групової приналежності [91, с. 24]. Поділяємо думку І.В. Пирога, який зазначає, що запропоноване доповнення обмежує можливості спеціаліста у дослідженнях та пропонує дещо розширити можливості діяльності спеціалістів з дослідження документів, трасологічних об'єктів, матеріалів, речовин та виробів, слідів біологічного походження. Значення досліджень вказаних об'єктів є вагомим при розслідуванні кримінальних проваджень, а можливості сучасних техніко-криміналістичних

засобів дозволяють проводити їх дослідження у короткістроки. Тому, на наш погляд, більш точним було формулювання змін до ч. 4 ст. 71 КПК України, висловлене нами раніше: «надавати під час досудового розслідування кримінальних правопорушень довідки та висновки з питань, що належать до сфери його спеціальних знань щодо ідентифікації особи, а також досліджень: зброї; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів; вибухотехнічних пристроїв; вибухових речовин і слідів вибуху; трасологічних об'єктів; документів; матеріалів, речовин та виробів; слідів біологічного походження» [93, с. 203; 92, с.76].

Також, вважаємо слушним зауваження вчених (Г.С. Бідняк та А.О. Купріянової), які зазначають, що для володіння спеціальними знаннями особа повинна пройти відповідну програму навчання та набути практичний досвід їх використання. Тому постає потреба в розробці програми підготовки фахівців даного профілю, у зміст якої окрім загально юридичної підготовки включити спеціальні курси, що охоплюють сучасні засоби та методи збирання та дослідження доказової інформації, а саме: – здобуття навичок роботи з засобами фіксації обстановки місця вчинення злочину, в тому числі місця вчинення воєнних злочинів (воронки від снарядів, ракет; зруйновані будівлі тощо) з використанням 3-D сканерів та засобів відеофіксації, встановлених на БпЛА, лазерних рулеток; – методика дослідження генетичних ознак людини із використанням приладів швидкого аналізу ДНК: ANDE 6C, Rapid HIT ID DNA та ін.; – методика сканування зовнішності людини з використанням 3-D сканерів та її розпізнання та ідентифікацію з камер зовнішнього спостереження; – дослідження наркотичних, психотропних речовин методами експрес-аналізу; – виявлення, вилучення та дослідження вибухових речовин та пристроїв, в тому числі промислового виробництва: мін, гранат, снарядів, залишків ракетного палива; встановлення групової приналежності засобів ураження за їх залишками тощо [74, с. 35].

Як справедливо зазначає Д. С. Приходько, окрім якісного навчання, така новела Кримінального процесуального кодексу України вимагатиме

приділення значної уваги до матеріального оснащення робочого місця інспектора-криміналіста, як спеціально обладнані приміщення, кулеулавлювачі для експериментальних відстрілів, мікроскопи, тощо [101, с. 82].

Також вчені акцентують на недостатній кількості посад спеціалістів-криміналістів. Опитуванням керівників підрозділів техніко-криміналістичного забезпечення встановлено, що для забезпечення цілодобового чергування спеціалістів-криміналістів у складі слідчо-оперативних груп потрібно збільшити їх кількість приблизно у два рази. У разі додаткового навантаження у вигляді проведення досліджень з оформленням їх результатів у формі довідок чи висновків, виникне потреба у ще більш значному збільшенні кількості спеціалістів-криміналістів. Зважаючи на означене вище, вважаємо за доцільне запровадження у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання підготовки фахівців відділів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих управлінь Національної поліції України, оскільки саме у цих закладах є достатня кількість фахівців професорсько-викладацького складу з досвідом практичної роботи та належна матеріально-технічна база [74, с. 36].

Спеціаліст.

Виходячи з досвіду, отриманого під час розслідування фінансових та економічних правопорушень, слід зазначити, що окрім експертиз, у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів, фахового спеціаліста доречно залучати до слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з аналізом документів, цифрових даних або технічними аспектами фінансових операцій. Такі дії дозволяють оперативно виявляти докази, розкривати механізми правопорушень та мінімізувати можливості приховування інформації та відповідних документів.

Відповідно до норм частини 1, 2 статті 71 КПК України: «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під

час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також надання висновків у випадках, передбачених пунктом 7 частини 4 цієї статті» [73].

Обираючи спеціаліста, слід урахувати низку обставин щодо можливості його участі в кримінальному провадженні, адже в судовій практиці існують непоодинокі випадки визнання доказів недопустимими у зв'язку з порушенням порядку залучення спеціаліста. Системний аналіз законодавства, відомчих нормативно-правових актів та матеріалів слідчої і судової практики свідчить про доцільність з'ясування таких обставин під час вибору спеціаліста: 1) відсутність особистої зацікавленості спеціаліста в результатах розслідування (наприклад, якщо спеціаліст пов'язаний з підприємством, де було учинено кримінальне правопорушення, має родинні стосунки з керівником підприємства або іншими особами, які зацікавлені в результатах розслідування, тощо); 2) чи не був спеціаліст в іншому процесуальному статусі в цьому кримінальному провадженні; 3) наявність в особи документів (диплом, сертифікат, свідоцтво, довідка, допуск тощо), які підтверджують факт володіння відповідними спеціальними знаннями. Це також стосується документів, які підтверджують можливість використання певного обладнання [132, с. 54].

Участь спеціаліста-криміналіста необхідна при проведенні як слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, слідчий огляд предметів і документів, допит, обшук, слідчий експеримент), так і при проведенні заходів кримінального провадження (тимчасовий доступ до речей та документів) [8, с. 71]. Так, дії інспектора-криміналіста (техніка-криміналіста) на місці події полягають у:

1) наданні консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок;

2) використанні спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання, проведенні вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, складанні планів і схем, виготовленні графічних зображень оглянутого місця чи окремих речей;

3) виявленні, фіксації, здійсненні вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення;

4) проведенні експрес-аналізу за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), зверненні уваги слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення;

5) відповідальності за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відображених про це даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього [105; 179].

Враховуючи, що слідчий, як правило, володіє тільки загальними знаннями в вузько направлених галузях таких як почеркознавство, техніко-криміналістичне дослідження документів, бухгалтерський облік, комп'ютерні технології тощо, він має можливість використовувати їх більш повно. Слідчий матиме можливість вчасно вжити заходів щодо проведення інших слідчих дій, отримати необхідні зразки для експертного дослідження, отримати інформацію для подальшого напрямку розслідування тощо. Залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій дозволить уникнути помилок та недоліків, яких припускаються суб'єкти доказування при збиранні матеріалів та які можуть стати причиною порушення кримінально-процесуальних строків [11, с. 166].

На думку Волобуєвої О.О.: «особливе значення при проведенні огляду має залучення спеціалістів, тому що первинну (і основну) інформацію про злочинну подію і особу, що скоїла злочин, слідчий одержує під час

дослідження та аналізу матеріальних слідів і речових доказів, виявлених і вилучених у процесі проведення огляду» [23].

Щодо проведення огляду речей і документів, можемо вказати, що їх процесуальний порядок проведення аналогічний загальноприйнятому порядку проведення огляду, що чітко визначений змістом кримінального процесуального законодавства України. У свою чергу, інформація, яка встановлена під час огляду та дослідження речей і документів, може бути використана для формування та вирішення слідчих версій, планування та проведення окремих слідчих дій або проведення документального (візуального) дослідження діяльності суб'єкта певного підприємства (установи чи організації), або ж речей які можуть бути небезпечними для оточуючих чи обмежені (заборонені) в обігу чинним національним законодавством.

В якості прикладів, можливо зазначити, що під час огляду документів, або електронних даних за участю фінансового аналітика, слідчий разом із спеціалістом (наприклад, фінансовим аналітиком або аудитором) аналізують договори, рахунки, банківські виписки, електронні таблиці тощо для виявлення порушень. Це допоможе відразу під час проведення огляду вилучити саме ту документацію, яка має відношення до розслідуваного кримінального провадження.

Під час огляду документів, за результатами аналізу можна отримати інформацію про автора, виконавця та технічні засоби, за допомогою яких виготовлено документ: особливості, що характеризують стиль викладення матеріалу автора, почерк чи підпис виконавця; індивідуальні ознаки, які безпосередньо характеризують технічні засоби, з використанням яких виготовлений документ [140, с. 163].

Крім того, даний вид огляду рекомендується проводити з участю спеціаліста для встановлення: виду документа (договір, накладна, касовий ордер); коли і ким він виданий чи виготовлений; зовнішнього вигляду; змісті, який вказує на факти і обставини, що мають значення для розслідування ознак,

за якими в документ внесені зміни. Також, для встановлення підробки документа необхідний його ретельний комплексний огляд, вивчення змісту та стилю документа, почерку і машинописного тексту, підписів, реєстраційних позначок (дати, номера), матеріалу документа (папір, барвники), а також знаків, що посвідчують даний документ – відбитків печаток і штампів. Вказане комплексне вивчення дозволяє встановити ознака як інтелектуальної, так і матеріальної підробки [16, с. 35]. Хотілось би зазначити щодо останнього, що в умовах дії воєнного стану досить актуальним є використання ретельного та правильного здійснення огляду документів, адже наразі існує велика кількість фактів вчинення кримінальних правопорушень відносно волонтерської діяльності, одним із способів вчинення яких є використання підроблених документів.

Крім того, на думку О.П. Фролова: «залучення спеціалістів під час проведення обшуку зумовлюється використанням спеціальні знань і спеціальних технічних засобів, наприклад, з метою оцінки призначення знайдених речей (документи, платіжні засоби, контрафактна або контрабандна продукція, комп'ютерні засоби, виробниче обладнання, пристосування і прилади тощо)» [137, с. 171].

Під час обшуку в офісі підприємства, установи або організації, які підозрюються у вчиненні правопорушення, фахівець може відразу ідентифікувати «підозрілі» транзакції у фінансових звітах (наприклад, повторювані платежі на рахунки фірм-«прокладок»), знайти невідповідності між договорами та актами виконаних робіт (наприклад, оплата за нібито поставлене обладнання, яке фізично відсутнє), що допоможе їх вчасно вилучити в якості речових доказів у кримінальному провадженню. Фахівець миттєво інтерпретує складні фінансові схеми, які слідчий без відповідної підготовки може не помітити. Так само і ІТ-спеціаліст може бути залученим для аналізу цифрових носіїв. Він допомагає вилучити, захистити та проаналізувати електронні дані (наприклад, електронну пошту, бази даних, файли з шифруванням). Як приклад, під час обшуку у фінансового директора,

причетного до розкрадання коштів, ІТ-фахівець може знайти приховані папки з фіктивними накладними або звітами, відновити видалені файли, де зафіксовано узгодження схем з підрядниками. Без технічних навичок слідчий може пропустити критичні цифрові докази [62].

Експертизи.

А. Тимчишин наголошує, що ефективне розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності неможливе без широкого застосування спеціальних знань, зокрема у вигляді залучення експертів та проведення різних видів експертиз. Він підкреслює, що значний обсяг матеріалів, особливо документів, ускладнює роботу слідчого, тому для отримання доказової або орієнтуючої інформації необхідно застосовувати як криміналістичні, так і спеціальні економічні методи. Особливу роль у цьому процесі відіграють експертизи: криміналістичні (почеркознавча, технічна, трасологічна, дактилоскопічна, фототехнічна, відео-, звукозапису), комп'ютерно-технічна та мистецтвознавча [133].

Слово «експертиза» походить від латинського «*expertus*» та від французького «*expertise*», словник іншомовних слів подає його значення як: 1) досвідчений; 2) випробуваний [119, с. 333]. Можна сказати, що будь-яка експертиза, у першу чергу, є застосуванням спеціальних знань і саме таких, котрі пройшли апробацію досвідом. Під експертизою також розуміється «дослідження експертом якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань, наприклад, медичних., бухгалтерських, судових тощо [122, с. 290].

Тіщенко В. В., Белік Л. С., Самойленко О. А., Тіщенко Ю. В. зазначають, що у кримінальному провадженні судова експертиза є, в першу чергу, прикладною сферою застосування власне наукового знання експерта із застосуванням спеціалізованих методик, обрання яких зумовлено специфікою предмета дослідження, що має значення для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, для пізнання яких є потреба у залученні суб'єкта спеціальних знань [135, с. 11].

Вчені зазначають, одним із кроків, до яких має прагнути Україна, щоб забезпечити взаємодію в різних галузях, є дозвіл на створення приватних секторів для виконання криміналістичних, судово-психіатричних та судово-медичних експертиз на одному рівні з державними установами, які мають безконкурентну та безальтернативну перевагу в проведенні даних видів досліджень та вагомості доказування в судовому процесі. Для цього рішення, необхідно провести аналіз найбільш необхідних та актуальних питань, що вимагають проведення експертизи, та зменшити навантаження на державні науково-дослідні установи делегуванням певної частки приватним установам [103, с. 223].

Не можемо погодитись з такою думкою, оскільки проведення зазначених експертиз має певну специфіку, пов'язану не тільки із технікою безпеки, особливостями збереження об'єктів, а і подальшим їх розпорядженням (постановкою на облік, захороненням, знищенням тощо). Такі дії потребують державного забезпечення, контролю та обліку, а передача проведення таких судових експертиз приватним експертам може внести певний хаос. На наш погляд несправедливо говорити про монополію на проведення зазначених експертиз, оскільки право на їх проведення належить судовим експертам всіх міністерств (МВС, МЮ тощо).

Узагальненням результатів опитування практичних співробітників встановлено, що судові експертизи призначались до Експертної служби МВС України – 48,1 %, експертних установ МЮ України – 26,8 %, приватних експертів – 17,5 % –, інших експертних установ – 7,6 %.

Останнім часом в криміналістичній спільності привертають увагу до конкурентних (альтернативних) експертиз, тобто проведення експертного дослідження державними і приватними експертами в межах кримінального провадження. Що стосується організації проведення таких експертиз, то вона має досвід в окремих зарубіжних країнах. Так, у США кожна сторона в суді (захист і обвинувачення) має право запросити в суд найнятого нею експерта, який виступає в кримінальному процесі як свідок цієї сторони. Сторона

сплачує послуги експерта, що може поставити під сумнів його об'єктивність, достовірність отриманих результатів при проведенні експертизи. Суд вирішує справу на основі аналізу поданих сторонами конкурентних експертиз та інших доказів у справі, оцінює висновки експертів з точки зору наукової обґрунтованості, достовірності та повноти. Інститут приватної експертизи діє й у Німеччині, він успішно функціонує й конкурує з державними експертними установами. Принцип «внутрішньої змагальності» існує у Франції. У справі суд призначає одночасно двох незалежних експертів (для обох сторін). Експерти, які внесені в спеціальний державний реєстр, запрошуються органом, що веде процес, а не сторонами. Це є, на думку французьких фахівців, гарантією отримання надійного доказу – висновку експерта. Досвід функціонування експертних служб зарубіжних країн заслуговує на вивчення й запровадження його в Україні з метою забезпечення принципів правосуддя та захисту інтересів сторін [46, с.424]. Науковці зазначають, що саме представлення альтернативних експертних висновків, як забезпечення принципу змагальності, здатні підвищити якість експертиз, вивести державну експертну систему із стану монополії, сприяти забезпеченню повноти дослідження доказів. Також це вплине на якість розслідування та достовірність оцінювання висновку експерта слідчим і судом. Аналізуючи висновки різних експертів і порівнюючи їхні результати, слідчий (суд) має дійти висновку про доказове значення кожної з них, а потім вирішувати питання про винність або невинність особи. В умовах постійного розвитку науки й техніки, ускладнення методів і методик дослідження стає складним оцінювання слідчим і судом висновків експертів, що мають кардинально різні результати. Оцінити наукову обґрунтованість висновків, вірність обрання та застосування методів дослідження у такій ситуації має тільки висококваліфікований спеціаліст, що володіє спеціальними знаннями, як експерт. На даний час в Україні механізм правового регулювання конкурентної (альтернативної) експертизи існує частково. Так, положення Законів України «Про внесення змін до Господарського процесуального

кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» від 4 жовтня 2019 року № 187-IX встановлюють, що судово-експертну діяльність можуть здійснювати судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань, а підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб. Також 17 жовтня 2019 року набрала чинності нова редакція статей 243 та 244 Кримінального процесуального кодексу України, за якими у сторони захисту з'явилося право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової (частина 2 ст. 243 Кримінально процесуального кодексу України). Проте, відповідно до ч.1 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» здійснювати судово-експертну діяльність, пов'язану з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз можуть виключно державні спеціалізовані установи. Отже, призначення, проведення та використання результатів конкурентної (альтернативної) експертизи має велике практичне значення в умовах сучасного змагального кримінального провадження в Україні. Вдосконалення механізму правового регулювання даного інституту повинно забезпечуватися чітко сформованими нормами, що визначають комплекс прав сторони обвинувачення, сторони захисту та потерпілого щодо залучення експерта для проведення експертизи. Інститут конкурентної (альтернативної) експертизи потребує подальшого наукового дослідження для розробки варіантів законодавчих новел, спрямованих на вдосконалення функціонування даного інституту в змагальному кримінальному провадженні України [15, с. 80].

Обліково-довідкова допомога.

Обліки за призначенням вчені поділяють їх на три групи: оперативно-розшукові, інформаційно-довідкові та довідково-допоміжні. На думку вченого, криміналістичні обліками оперативно-розшукового призначення містять інформацію стосовно об'єктів, причетних до нерозкритих злочинів, а також конкретних об'єктів, які становлять оперативний інтерес, котра безпосередньо призначена сприяти їх установленню за штучними чи власними ознаками». Криміналістичні обліки інформаційно-довідкового призначення – це «обліки, призначені забезпечувати процес розслідування різноманітною інформацією про об'єкти, причетні до злочину, яка може бути корисною для вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування [4, с. 375.]».

Криміналістичні обліки включають такі види: трасологічний облік; дактилоскопічний облік; балістичний облік; облік холодної зброї; облік грошових знаків, бланків документів, цінних паперів та пластикових платіжних карток; облік осіб за ознаками зовнішності; вибухотехнічний облік; пожежно-технічний облік; облік наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; облік генетичних ознак людини; облік записів голосів та мовлення осіб; облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів); облік матеріалів, речовин та виробів. Обліки складаються з оперативно-пошукових та (або) інформаційно-довідкових колекцій [106].

І.В. Пиріг зазначає, що функціонування та використання довідково-допоміжних обліків у вигляді колекцій, можна зазначити, що даний вид обліку використовується лише в експертній діяльності, тому колекції не можна вважати криміналістичними обліками у повному розумінні цього поняття. З розвитком комп'ютерної техніки натурні колекції втрачають своє значення. Цифрові технології дозволяють формувати та зберігати зображення будь-якого об'єкта у відмінній якості у цифровому вигляді, у зв'язку з чим окремі обліки набувають іншої форми. Наприклад, зразки документів суворого обліку, цінних паперів та грошей містяться в базі даних відеоспектрального компаратору «VSC 8000» компанії «foster+freeman», програмне забезпечення

якого дозволяє створювати власну базу даних, а також поновлювати існуючу в автономному режимі [95, с. 45].

Однак в практичній діяльності з формування та використання обліків виникають певні проблеми, пов'язані з взаємодією Експертної служби та підрозділів техніко-криміналістичного забезпечення органу досудового розслідування поліції. Відповідальними за формування підсистеми «СЛІД» на регіональному рівні в остаточному вигляді є керівники слідчих управлінь поліції, а в Експертній службі ними є директора НДЕКЦ. Вказані служби не підпорядковуються одна одній. Оскільки обліки, що містяться в Експертній службі, отримують інформацію саме за результатами проведення поліцією слідчих (розшукових) дій, то у даному випадку така інформація не завжди надходить за призначенням. Наприклад, спеціалісти-криміналісти при виявленні слідів рук на місці події заносять їх фотозображення до підсистеми «СЛІД». Ця діяльність, згідно наказу, суворо контролюється керівниками слідчих підрозділів поліції. При цьому порядок передачі дактилоскопічної інформації підрозділам НДЕКЦ регламентовано лише Інструкціями, положення яких є недосконалими, термінологія, включаючи назви підрозділів, застарілою. Відповідно, відсутнє і бажання підрозділів поліції виконувати зайву роботу щодо передачі такої інформації [167, с. 158].

Необхідною є довідкова допомога різних установ, організацій, підприємств, що володіють фінансово-економічними даними. У наведеному прикладі підкреслено особливості формулювання запиту: «У зв'язку з виниклою необхідністю, з метою повного, всебічного та неупередженого розслідування вищезазначеного кримінального провадження, та керуючись ст. 2, 5, 11, 23 Закону України «Про Національну поліцію», ст. 40, 93 КПК України, прошу Вас надати інформацію та завірені належним чином копії наступних документів: платіжні доручення щодо перерахування коштів на рахунок Іванова О.М. з рахунку Платіжні доручення щодо перерахування коштів на рахунок Іванова О.М. з рахунку № 00000000 в АТ «Райффайзен Банк Аваль» на наступні дати та суми: 00.00.0000р. знято 10 000 грн. Також прошу

повідомити, з якого саме робочого місця (комп'ютера) Іванова О.М. здійснював перерахування коштів з рахунків підприємства на власний рахунок, відкритий в АТ КБ «ПриватБанк»? Чи є в наявності на підприємстві той самий комп'ютер? Окрім цього, з метою повного, всебічного та неупередженого розслідування вищезазначеного кримінального провадження, та керуючись ст. 2, 5, 11, 23 Закону України «Про Національну поліцію», ст. 40, 93 КПК України, прошу Вас надати інформацію про можливість призначення та проведення аудиторської перевірки в діяльності колишнього головного бухгалтера ПрАТ «ООО» Іванова О.М. за період часу з жовтня 2016 по травень 2017, Вашим підприємством. Прошу Вас повідомити, чи проводилась або проводиться аудиторська перевірка в діяльності колишнього головного бухгалтера ПрАТ «ООО» Іванова О.М. за період часу з жовтня 2016 по травень 2017, Вашим підприємством. Якщо така перевірка проводиться чи проводилась, прошу направити копії відповідних документів для долучення до матеріалів кримінального провадження.»

Консультації.

Під час використання будь-якої з вищезазначених форм використання спеціальних знань використовуються консультації обізнаних осіб як в усній так і письмовій формах.

В. О. Коновалова виділяє консультації загального характеру, що надають змогу особі, яка здійснює розслідування, зорієнтуватись в події злочину, його механізми, масштабах злочинної діяльності, колі учасників злочину тощо, у тій частині цих питань, що пов'язані зі спеціальними знаннями. Можна сказати, що такі консультації фахівця мають ознайомлювальний характер і здебільшого проводяться в стадії порушення кримінальної справи або в період виконання початкових, невідкладних слідчих (розшукових) дій; та конкретні консультації зі спеціальних питань під час підготовки до виконання слідчих (розшукових) дій [49, с. 46].

Результати опитування працівників слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції України свідчать про використання консультацій

протягом всієї стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, серед яких 17,1 % оформлюються письмово [30].

Відомчі перевірки.

За результатами проведеної ревізії будь-якого різновиду (планові, позапланові, повні й часткові, наскрізні й тематичні, комплексні й некомплексні.) складається акт. Акт ревізії – службовий двосторонній документ, що затверджує факт проведення комплексної, фінансової чи тематичної ревізії, відображаючи її результати стосовно наслідків окремих фінансово-господарських операцій чи діяльності підприємства в цілому і є носієм доказової інформації про виявлені й систематизовані за економічною однорідністю недоліки в господарюванні та порушення законів і інших нормативно-правових актів. В акті ревізії записують порушення, недоліки або позитивні сторони діяльності підприємства, що підлягало перевірці. Акт ревізії є підставою для прийняття рішень за встановленими порушеннями і недоліками, а також розроблення заходів щодо усунення останніх. Від кваліфікованого висвітлення й узагальнення в акті фактів встановлених порушень і недоліків залежить якість ревізії. Акт ревізії складається з 2 частин: вступної (загальної) і результативної. У 1 частині вказується повна назва цього документу, дата і місце складання, підстава для проведення ревізії, дата і номер органу, що її призначив, ревізований період, персональний склад ревізійної групи, керівні посадові особи з визначенням терміну їх роботи за ревізований період, дані щодо попередньої ревізії, ким і за який період її проведено, додаткові дані. Вступна частина акту ревізії закінчується фразою «Ревізією встановлено». Результативна частина – це систематизований перелік виявлених під час ревізії порушень, недоліків, зловживань у фінансово-господарській діяльності підприємства. Акт підписують: керівник ревізійної групи (ревізор), керівник і головний бухгалтер об'єкта, що ревізувався. На основі акту приймається рішення про усунення порушень, відшкодування матеріальних збитків, притягнення до відповідальності винних осіб [166].

Дотепер залишається важливим, втім не вирішеним питанням ініціювання слідчим ревізій (інспектувань) (тобто проведення позапланової ревізії), оскільки для досліджуваної категорії кримінальних правопорушень їх неможливо замінити.

Оскільки задля доведення фактів нецільового використання бюджетних коштів необхідним є проведення судово-економічної експертизи, яка ґрунтується на акті ревізії. Звісно, практики та науковці знаходяться в пошуку шляхів вирішення окресленої проблеми.

Так, пропонують внесення змін до КПК України та визначення процесуального статусу ревізії, підстав і процесуального порядку її призначення у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Таким чином, потрібно чітко визначити повноваження слідчого, прокурора, слідчого судді щодо призначення ревізії, а також права і обов'язки сторін та інших учасників кримінального провадження у зв'язку з призначенням і проведенням ревізії [153, с. 350].

На теперішній час обґрунтованою є пропозиція заздалегідь звертатися правоохоронним органам до Держаудитслужби з пропозиціями про включення до плану перевірок тієї чи іншої установи [5].

Практика свідчить про залучення ревізорів в якості фахівців до проведення слідчих (розшукових) дій на підставі ст. ст. 93, 71 КПК України, а також спільного наказу Головного КРУ, МВС, СБУ, Генпрокуратури № 346/1025/685,53 від 19.10.2006 «Про затвердження порядку взаємодії органів Державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури, внутрішніх справ, СБУ» [101]. Втім це не замінює ревізію.

2.2. Залучення спеціаліста під час проведення огляду, обшуку, допиту

Обшук

Під час розслідування кримінальних правопорушень задля отримання доказів, які в подальшому будуть використані в кримінальному провадженні, важливим є їх своєчасне виявлення, вилучення та збереження. Саме тому серед слідчих (розшукових) дій виникає необхідність у проведенні обшуку. Крім того, у випадках, що стосуються правопорушень, пов'язаних з бюджетними коштами, такі документи, як підроблені договори або фінансові документи, є критично важливим інструментом у розкритті складних корупційних схем пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів.

Розслідування нецільового використання бюджетних коштів, як і інших бюджетній кримінальних правопорушень, потребують залучення спеціаліста для проведення низки процесуальних дій, на що неодноразово наголошували науковці. Узагальненням емпіричного матеріалу нами було встановлено, що у провадженнях щодо нецільового використання бюджетних коштів необхідною є допомога спеціаліста в таких слідчих (розшукових) діях: огляд документів – 54,6 %, огляд комп'ютерної техніки – 41,5 %, обшук – 32,7 %, допит на стадії підготовки – 18,2 %.

Обшук, як слідча дія, представляє собою більше, ніж просто «примусовий захід»; він є науково обґрунтованим законним підходом, який поєднує криміналістичні, психологічні та соціальні аспекти. В той час, коли правопорушники використовують технології задля приховування своїх дій, обшук відіграє вирішальну роль у розкритті складних фінансових правопорушень. Ефективність таких дій залежить від досягнення балансу між правоохоронною діяльністю та захистом прав людини.

В наукових джерелах обшук визначено як слідчу (розшукову) дію, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян, їх одягу і речей з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [68, с. 423].

Правові підстави для проведення обшуку в передусім встановлюються Кримінальним процесуальним кодексом, згідно з яким обшук має бути проведено за ухвалою слідчого судді. Це положення гарантує, що обшуки проводяться не довільно, а під судовим наглядом для захисту прав особи. Така основа має вирішальне значення для дотримання верховенства права та забезпечення виправданості та регулювання будь-якого втручання в приватне життя. Щоб обшук вважався законним згідно із законодавством, окрім законного дозволу, мають бути виконані певні умови. Наприклад, обшук має проводитися лише в обсязі, необхідному для досягнення його мети, що зазвичай включає виявлення та закріплення доказів, пов'язаних із кримінальним правопорушенням. Крім того, вирішальним є час пошуку, дана слідча (розшукова) дія повинна виконуватися таким чином, щоб мінімізувати перешкоди для повсякденного життя та діяльності людини. Тобто умови створені для того, щоб забезпечити проведення обшуків з повагою та з урахуванням прав залучених осіб.

Особи також мають особливі права під час обшуку. Наприклад, особи мають право бути поінформованими про мету обшуку та правові підстави його проведення. Вони також мають право бути свідками процесу обшуку та отримати копію ухвали слідчого судді на обшук. Ці права мають вирішальне значення для підтримки прозорості та підзвітності під час таких слідчих (розшукових) дій.

Процесуально регламентовано, що для проведення обшуку нам не потрібно отримувати дозвіл у власника нерухомості, оскільки мета обшуку – запобігти знищенню доказів, яке може статися, якби зловмисник отримав попередження. Правоохоронні органи України можуть проводити обшуки за певних умов без згоди власника, якщо є ухвала слідчого судді відповідно до ст.233 КПК. Це дозволяє запобігти ризику знищення доказів, наприклад, коли цифрові дані можна видалити за лічені хвилини, а фізичні документи – спалити. До того ж, власник приміщення, де планується провести обшук, може

бути причетним до кримінального правопорушення або співпрацювати зі злочинцями.

Під час проведення обшуку уповноважена особа повинна чітко розуміти щодо предметів пошуку тобто що саме ми треба знайти. Як відомо, проведення обшуку у підозрюваного здійснюється з метою виявлення знарядь злочину та інших предметів. Крім цього, підлягають вилученню предмети, заборонені до обігу, незалежно від того, відносяться вони до справи чи ні (вогнепальна зброя, наркотики тощо). Крім цього, як самим підозрюваним, так і його близькими може здійснюватися протидія встановленню процесуально значущої інформації [25, с.51].

Оскільки нецільове використання бюджетних коштів часто супроводжується систематичною фальсифікацією документів (договорів, актів, банківських виписок), то проведення обшуків дозволяє вилучити оригінали документів, які можуть свідчити про склад кримінально караних діянь або їх сукупність (як-от, шахрайство або зловживання службовим становищем), запобігти знищенню електронних документів чи даних, таких як електронні листи, бази даних, транзакції у криптовалютах, що часто стають ключем до розкриття міжнародних схем.

Під час проведення обшуків, звертають увагу та вилучають фізичні носії інформації, такі як жорсткі диски, флешки, записники з паролями, що містять дані про транзитні рахунки, списки контактів або записи зустрічей, що можуть вказувати на коло причетних до правопорушення осіб.

В кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів непоодинокі випадки проведення обшуку за місцем роботи правопорушника. Огляд судової практики ККС ВС свідчить, що службовий кабінет сам по собі не може вважатися житлом або іншим володінням, доступ до якого визначає виключно його володілець, а тому без згоди володільця доступ до нього можна отримати за дозволом слідчого судді. Службове приміщення надається для виконання службових обов'язків і доступ до нього визначається іншим регулюванням, яке ґрунтується на міркуваннях, не

пов'язаних із захистом приватності осіб, яким таке службове приміщення надане [87, с.16].

Так, у 2019 році за фактом вчинення злочину, передбаченого ч.1 ст. 210 КК України, – нецільове використання бюджетних коштів службовою особою, якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у великих розмірах, було проведено обшук у службовому кабінеті начальника відділу освіти, під час проведення якого в верхній шухляді робочого столу було виявлено журнал формату А-4 в твердій обкладинці реєстрації вихідної кореспонденції, де на аркуші № 15 є запис, що під номером 17 про реєстрацію листа до субпідрядника, в якому зазначається що відбулось перерахування коштів на сумму 1 136 868, 43 грн. Окрім цього, серед папок, які знаходились на приставній тумбочці, виявлено аркуш паперу з рукописними записами про розрахунок розподілу коштів, які були перераховані відповідно до листа. Також праворуч від входу в шафі на середній полиці був виявлений контракт про призначення на посаду начальника відділу освіти. В металевому сейфі, який розташований в правому дальньому куті від вхідних дверей, були виявлені грошові кошти в сумі 5000 доларів США. Під час особистого обшуку начальника відділу освіти в присутності захисника нічого не виявлено та не вилучено.

Зокрема, при розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії, об'єктами (місцями) обшуку виступають службові приміщення у тому числі кабінети керівників, їх заступників, працівників економічних відділів, складські та підсобні приміщення, службовий та приватний автотранспорт, земельні ділянки, приватні приміщення, які належать фігурантам їх близьким родичам або особам з кола близького спілкування [7, с. 224].

Проведеним аналізом судово-слідчої практики за фактами нецільового використання бюджетних коштів було встановлено, що обшук проводився за місцем проживання правопорушника та співучасників – у 87,3 %; місцем проживання родичів правопорушника – 23,9 %; обшук транспортного засобу

– 40,8 %; службових приміщень – 97,2 %; інших територій – 21,3 %. Також під час затримання у всіх випадках проводиться особистий обшук, хоча з огляду на специфіку кримінального правопорушення окресленої категорії здебільшого уповноважена особа не знаходить предметів, що мають відношення до правопорушення.

Звертається увага на кошти, отримані протиправним шляхом. Нагадаємо, до бюджетних коштів належать кошти, що включаються до державного бюджету і місцевих бюджетів незалежно від джерела їх формування [82, с.486].

Також слід враховувати, що проведення обшуку, може здійснити своєрідний психологічний тиск на підозрюваних, виконати превентивну функцію, пов'язану на блокуванні спроби втечі або знищення доказів, підвищення довіри суспільства до правоохоронної системи.

Заслуговують на увагу дослідження Р. В. Ярошенко, який на основі оперативної та слідчої практики виділив певні рекомендації, врахування яких безсумнівно сприятиме підвищенню результативності проведення обшуку в сфері службових кримінальних правопорушень:

По-перше, планування слідчих дій повинно відбуватися із більш суворим дотриманням режиму секретності оскільки злочинці, як правило, обізнані про методи роботи правоохоронних органів, мають впливові зв'язки серед представників органів влади, вживають заходи щодо більш ретельного приховування та знищення доказів або слідів злочинної діяльності.

По-друге, задля забезпечення попередження витоку інформації про планування та проведення слідчих дій ознайомлювати працівників приданих сил слід безпосередньо перед початком обшуку при проведенні цільових інструктажів.

По-третє, при проведенні обшуків злочинці можуть вести себе зухвало, чинити опір в тому числі із застосуванням зброї та інших небезпечних засобів, намагатися сховатись або спричинити шкоди собі або присутнім, можуть

вчиняти інші провокаційні дії, тому обов'язково треба залучати працівників спецпідрозділів та дбати про особисту безпеку.

По-четверте, важливо при проведенні обшуків у членів організованої злочинної групи вжити заходів щодо виключення можливості спілкування з іншими злочинцями [161, с. 286].

Не буде перебільшенням відмітити складність окресленої слідчої (розшукової) дії, тому для ефективності їх проведення за окресленими кримінальними правопорушеннями рекомендовано залучати спеціалістів.

Процесуальний закон також регламентує, що слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань [73].

Фахівці (спеціалісти) надають керівнику операції та керівникам окремих пошукових груп консультації і рекомендації науково-технічного характеру (наприклад, як краще підготувати слідчу дію; які прийоми, методи і засоби доцільно використовувати для виявлення, збирання, фіксації та попереднього дослідження доказів) та допомогу щодо застосування криміналістичної техніки та пошукових приладів. Разом з тим фахівці можуть надавати допомогу у складанні планів, схем та креслень. Перелічені вище форми допомоги не є вичерпаними, оскільки у залежності від слідчої ситуації, фахівці можуть виконувати й інші доручення [143, с. 113].

Суттєву складність при проведенні обшуку має вилучення комп'ютерної техніки та машинних носіїв інформації, яка має значення для розслідування розкрадань майна та інших злочинів. Як зазначають Погорецький М. А., Вакулік О. О., Сергєєва Д. Б., по-перше, ці дії рекомендується виконувати у формі «обшуку-огляду», під час якого необхідно детально фіксувати не тільки факт вилучення того чи іншого об'єкта, але й детально описувати і фотографувати його місцезнаходження у взаємозв'язку з іншими виявленими на місці обшуку предметами. По-друге, треба вживати заходів по збереженню виявлених джерел доказів. [98, с.140].

Результати досліджень, проведених Ю.І. Харкевичем, свідчать, що після проведення процесуальних дій, спрямованих на вилучення цифрових доказів (обшук або тимчасовий доступ до речей і документів), у більшості випадків одразу проводили огляд речей та документів (близько 86,4 %). Такі об'єкти, які оглянуті протягом обшуку як комп'ютерна техніка, не потребують додаткової слідчої (розшукової) дії – огляду, їх відповідно упакованими направляють для проведення експертних досліджень [139, с.86].

Тут особливого значення набуває допомога ІТ-спеціаліста не тільки надає кваліфіковану допомогу слідчому у виявленні, фіксації, вилученні, спакуванні слідів, а і надає попередню консультацію щодо можливостей судових експертиз. Зокрема, під час проведення обшуку з метою виявлення і вилучення персонального комп'ютера на робочому місці або за місцем проживання обвинуваченого допомога спеціаліста слідчому полягає у забезпеченні правильного поводження з цим технічним засобом і попередженні прояву можливої технічної протидії – уникненні спеціальних пасток, спрямованих на «стирання» інформації при несанкціонованому доступі. Таким чином, спеціаліст сприяє досягненню головної мети – вилученню технічного носія інформації і підготовці комп'ютерно-технічної експертизи [20, с.315].

Як зазначає Т.В. Коршикова обшук передбачає обов'язкове залучення спеціаліста для його проведення, організацію проведення додаткових інструктажів для учасників цієї слідчої (розшукової) дії, вжиття заходів щодо забезпечення безпеки виявлення, вилучення, упакування, перевезення та зберігання вилучених ЕОТ й інших предметів під час цієї слідчої (розшукової) дії [51, с. 211].

Під час обшуку гостро постає питання збереження інформації. Якщо вчасно не вжити певних заходів, вся слідча (розшукова) дія може бути зведена нанівець. Слушно зазначають науковці, в програмне забезпечення комп'ютера може бути закладена програма, яка періодично вимагає введення паролю, і якщо на протязі кількох секунд пароль не введено, інформація в комп'ютері

автоматично знищується. Крім того, з цією ж метою злочинцями може використовуватися спеціальне обладнання для створення сильного магнітного поля, яке в певний момент може бути введено в дію для знищення комп'ютерної інформації. З урахуванням особливостей такого об'єкта вилучення як комп'ютерна техніка та накопиченого слідчого досвіду, в тому числі зарубіжного, рекомендується такий порядок дій на місці обшуку (виймки):

- відсторонити від комп'ютера осіб, що працюють за ним чи знаходяться біля нього;
- зафіксувати місцезнаходження комп'ютера, його обладнання і не проводити будь-яких маніпуляцій з ними, результат яких заздалегідь невідомий;
- при наявності у приміщенні вибухових, їдких та токсичних речовин (матеріалів), вжити заходів по їх видаленню з приміщення;
- якщо комп'ютер включений - вжити заходів, щоб ніхто не виключив електропостачання і зафіксувати, яка програма працює;
- за допомогою спеціаліста виключити комп'ютер і відключити від нього периферійні пристрої, попередньо зафіксувавши порядок їх з'єднання
- упакувати окремо кожний пристрій і з'єднувальні кабелі для безпечного транспортування. Слід пам'ятати, що такі джерела доказової інформації як ЕОМ та її пристрої і компоненти вимагають обережного транспортування і зберігання. Зокрема, їм протипоказані кидання, удари, а також зберігання в приміщеннях з високою температурою (вище кімнатної), підвищеною вологістю тощо. [98, с. 140].

Як зазначає О.Г. Кривокурс, з метою недопущення дистанційного знищення інформації та блокування носів інформації під час їхнього огляду слідчому окрім недопущення сторонніх осіб доцільно від'єднати пристрої від мережі інтернет. Крім цього, перед початком проведення огляду комп'ютерної техніки рекомендовано у налаштуваннях встановити відповідні параметри, які унеможливають блокування пристрою через певний проміжок часу. Якщо до

комп'ютерної техніки під'єднані флеш-накопичувачі чи інші пристрої, необхідно не вилучаючи їх зафіксувати вказані відомості у протоколі та за можливості оглянути зміст накопичувача не від'єднуючи його при цьому від пристрою. Під час огляду інформації, в залежності від вчиненого кримінального правопорушення доречно зафіксувати історію браузера та вміст електронної пошти. Крім цього оглядаючи пристрій доцільно оглянути та зафіксувати відомості, які зберігаються у вкладці «менеджер паролів» відповідних встановлених веб-браузерів. В процесі огляду смартфонів, у налаштуваннях необхідно першочергово встановити режим "у літаку" з метою від'єднання пристрою від мережі WI-FI та Bluetooth. В ході вилучення комп'ютерної техніки, смартфонів, зовнішніх жорстких дисків, флеш-накопичувачів та інших носіїв інформації після проведення їхнього огляду такі предмети необхідно поміщати у спеціальні екрановані сумки (чохли), так звані сумки (чохли) Фарадея [57].

Останнім часом все більше виникає необхідність у використанні спеціальних знань спеціалістів для огляду телекомунікаційних засобів зв'язку під час обшуку, оскільки необхідно забезпечити збереження інформації на носіях для використання в подальшому в якості доказів, попередити дії власника щодо її знищення тощо. Вибір спеціаліста залежить від конкретної ситуації, що склалася за певним кримінальним провадженням, а також виду економічної діяльності за яким воно вчинено (будівництво, державне управління й оборона, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, освіта тощо) [31, с. 60].

Слушно зазначає О.Ф. Волобуєв, під час проведення обшуку на робочих місцях посадових осіб комерційних структур слідчий може одержати від спеціаліста-бухгалтера відповіді на наступні питання: вид виявленого документу; до чієї компетенції відноситься його складання; де звичайне місце зберігання даного документу; де можуть зберігатися інші примірники виявленого документу або інші пов'язані з ним документи тощо [20].

Вчені справедливо зазначають, що слідчий визначає оптимальну кількість учасників, що могла б забезпечити якісне виконання пошукових дій із врахуванням об'єктів пошуку та місця обшуку [13, с. 313]. Тож це навіть може бути група спеціалістів в різних галузях знань.

Огляд.

Огляд виступає найбільш поширеною слідчої (розшуковою) дією, що проводиться практично в кожному кримінальному провадженні. Дуже вдало свідчать результати узагальнення практики про те, що від своєчасності та якості проведення огляду здебільшого залежить перспективність завершення розслідування кримінального провадження та його розгляду судом.

В криміналістичній літературі огляд визначається як слідча (розшукова) дія, під час якої слідчий безпосередньо вивчає об'єкти для виявлення слідів кримінального правопорушення, доказів і обставин, що мають значення для кримінального провадження [85, с. 3].

П.Д. Біленчук, А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський, Л.Д. Скільський акцентують, що огляд місця події це один із видів слідчого огляду. Він проводиться з метою виявлення слідів злочину, з'ясування механізму вчинення злочину, обстановки його здійснення, інших обставин, які мають значення в справі, що розслідується. [13, с.7].

Цілі огляду Н.І. Клименко визначає наступним чином: безпосереднє вивчення слідчим обстановки місця події для з'ясування характеру та обставин події; виявлення, збирання, закріплення, попереднє дослідження, оцінка слідів та речових доказів; одержання інформації для висунення та перевірки версій щодо події, що розслідується; одержання даних для організації оперативно-розшукових заходів та використання допомоги громадськості, переслідування підозрюваної особи, встановлення її особистості, мотивів вчинення злочину; виявлення причин і умов, які сприяють чи полегшують вчинення злочину [85, с. 14-15].

Водночас, процесуальним законодавством регламентовано, що слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей, документів та

комп'ютерних даних з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення (ст. 237 КПК України) [73].

Серед всіх видів огляду у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів вагомого значення набуває саме огляд документів. Вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства, завжди пов'язано з документами, без них неможливо довести нецільове використання бюджетних коштів. Тому важливого значення набувають слідчі (розшукові) дії, направлені на їх виявлення, вилучення, а також фіксацію криміналістично значущої інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення, і які в подальшому стають об'єктами дослідження судових експертиз. При цьому аналіз матеріалів судово-слідчої практики свідчить, що огляд документів проводився у 64,8 % випадків.

Ретельно ми розглядали види документів в попередньому підрозділі. Тож зосередимось на виявленні в них криміналістично значущої інформації.

Вивчення змісту документів у провадженнях про бюджетні злочини повинно бути спрямовано на виявлення в них відомостей, які: а) встановлюють правила розподілу, перерозподілу та використання бюджетних коштів, їх цільове призначення; б) підтверджують факти проведення операцій з бюджетними коштами; в) вказують на осіб, причетних до вчинення злочину, а також на можливих свідків; г) підтверджують факти складання, під-писання, доведення до виконавців документа певною службовою особою (особами); Г) підтверджують факти порушень бюджетного законодавства при розподілі, перерозподілі чи використанні бюджетних коштів; д) підтверджують службові повноваження щодо розпорядження бюджетними коштами (їх використання), видання відповідних актів у бюджетній сфері особи, яка підозрюється у вчиненні злочину; е) підтверджують невідповідність діючому законодавству нормативно-правових чи розпорядчих актів, виданих службовою особою; є) вказують на ознаки інтелектуального або матеріального підлогу в документах; ж) вказують на виконання або невиконання вимог виданих службовою особою

незаконних нормативно-правових або розпорядчих актів; з) характеризують особу підозрюваного; и) вказують на причини й умови, що сприяли вчиненню злочину тощо.

Підготовка до слідчого огляду документів у провадженнях про бюджетні злочини має включати такі заходи:

- розподілення документів за можливою процесуальною формою їхнього використання в якості доказів;
- ознайомлення при необхідності з питаннями стосовно порядку оформлення документів, способів виявлення підробок;
- підготовка технічних засобів, необхідних для виявлення у документах різного роду підробок;
- підбір та запрошення осіб, участь яких необхідна при проведенні огляду.

Після виконання вищевказаних підготовчих дій можна переходити до стадії безпосереднього огляду документів, яка починається в встановлення і фіксації зовнішнього вигляду документа, реквізитів (найменування, дати і місця складання тощо) та його змісту, ознак внесення змін тощо [99, с. 133].

Під час огляду та вивчення документів необхідно звернути увагу на обсяг повноважень службової особи стосовно виконання функцій щодо використання бюджетних коштів, які стали предметом злочину, або щодо видання нормативно-правових чи розпорядчих актів у бюджетній сфері; документи, що визначають організаційно-правовий статус та джерела фінансування підприємства, установи, організації, де було вчинено злочин; документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності; документи, що свідчать про укладання певних договорів та є підставами для їхньої оплати; казначейські (банківські) документи; документи, що складаються при розрахунках із застосуванням казначейських векселів; чорнові записи та неофіційне листування службових осіб, що мають значення для кримінального провадження (робочі зошити, записники тощо); нормативно-правові або розпорядчі акти, що змінюють доходи і видатки бюджету всупереч

встановленому законом порядку, видані службовою особою або затверджені її наказом; документи, пов'язані з прийняттям та реєстрацією нормативно-правових або розпорядчих актів; інші документи, що можуть бути джерелом доказової інформації у конкретних випадках розслідування порушень бюджетного законодавства [99, с. 130].

Погоджуюсь з науковими здобутками вчених, на нашу думку, слід зосередити увагу на необхідності проведення такої слідчої дії, як огляд первинних документів, під час розслідування кримінальних проваджень, особливо тих, які стосуються правопорушень, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів, що є незамінним для розуміння самого процесу вчинення кримінального правопорушення, що використовуються правопорушниками для незаконної діяльності.

Як зазначають криміналісти, слідчий огляд під час викриття бюджетних кримінальних правопорушень не являється першочерговою слідчою розшуковою дією. Слідчий та оперуповноважений вже мають достатньо інформації стосовно виду слідчого огляду та спеціалістів, яких необхідно залучати [5, с. 86]. Зазвичай огляд документів проводиться у випадках, коли під час обшуку було вилучено дуже велику кількість документів, які за об'єктивних обставин неможливо було одразу зафіксувати в протоколі обшуку або виникає необхідність додатково оцінити зміст документів, що були вилучені внаслідок тимчасового доступу до речей та документів або обшуку (обшуків) [101, с. 366].

На думку Р. Л. Степанюка огляд як окрему слідчу дію обов'язково необхідно проводити в двох випадках:

- 1) стосовно документів – письмових доказів, які були вилучені під час огляду місця події, тимчасового доступу до речей та документів або обшуку, але не були при цьому оглянуті;

- 2) стосовно всіх документів – речових доказів, оскільки речові докази згідно з діючим законодавством “повинні бути уважно оглянуті, по можливості сфотографовані, детально описані в протоколі огляду і приєднані

до справи постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора або ухвалою суду” [128, с. 140].

Погорецький, О.О. Вакулик та Д.Б. Сергєєва зазначають, що у кримінальних провадженнях про бюджетні злочини особливу увагу необхідно приділяти вивченню документів із різноманітними резолюціями, підписами, помітками підозрюваного, оскільки вони вказують на безпосереднє відношення певної службової особи до дій, які відображені в документах. Об’єктами вивчення можуть бути і документи, що складаються у зв’язку з розслідуванням і відбивають результати відповідних слідчих (розшукових) та інших дій, а саме: акти ревізій, висновки судових експертиз, протоколи допитів тощо [99, с.134].

Ми повинні розуміти, що первинні документи є безпосереднім відображенням господарських операцій, що здійснювалися з бюджетними коштами. Проводячи огляд, у нас є можливість встановити фактичний рух коштів, відповідність витрат цільовому призначенню, наявність чи відсутність порушень процедур закупівель, фактичне виконання робіт чи надання послуг. Оглянувши документи, ми можемо зробити аналіз цих документів, що дає змогу виявити можливі розбіжності між документальним оформленням та фактичним використанням коштів, що є ключовим для доведення об’єктивної сторони правопорушення.

Огляд документів, як і будь-яка інша слідча (розшукова) дія реалізується у три етапи – підготовчий, робочий і заключний. Підготовчий етап розпочинається з моменту ухвалення рішення про проведення слідчої (розшукової) дії [67, с. 98]. Проведення максимально ефективного огляду документів є можливим за умов фіксації різних елементів, серед яких: 1) основні реквізити документа (на чие ім’я його складено або виписано, де, коли і ким складено та видано); 2) особливості матеріалу (колір і спосіб виготовлення); 3) детальне дослідження змісту тексту; 4) встановлення наявності ідентифікаційних ознак (номер бланка, водяні знаки, порядковий номер, печатки, штампи); 5) наявність виправлень, помарок, пошкоджень,

підтирок; 6) спосіб заповнення документа (рукописний чи машинописний); 7) колір використаних барвників; 8) наявність підписів [39, с. 29].

Під час огляду документів К.О. Чаплинський, звертає увагу на необхідність встановлення та фіксування таких ознак, як:

- індивідуалізують документ за змістом: найменування, реквізити, наявність підписів, печаток і штампів, серійний номер і дата складання, слова, з яких починається та закінчується документ, короткий зміст;

- індивідуалізують документ за формою: характер позначень(слова, цифри, малюнки, тощо), спосіб виконання письмових знаків (рукописний, машинописний, типографський);

- індивідуалізують матеріал документа: найменування матеріалу, колір, розміри, щільність, характер пошкоджень, ознаки способів відновлення цілісності документа;

- вказують на підробку документа: підчистка, дописка, виправлення, травлення, змивання тексту, копіювання, переклеювання фотокарток або заміна окремих частин документа;

- вказують на зв'язок документа зі злочинною подією іншими якостями [143, с. 40].

Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів [73].

Оскільки під час проведення огляду первинних документів, слідчий, може виявити ознаки підробки документів, фіктивних операцій, завищення цін, розтрати коштів, або інших протиправних дій, бажано, щоб під час проведення огляду слідчий залучив в якості учасника відповідного фахівця. Спеціаліст може допомогти слідчому звернути увагу саме на необхідні документи чи документацію, а не переглядати всі наявні документи на підприємстві, установі чи організації.

Бідняк Г.С. зазначає, що для участі в огляді документів доцільно залучати представників вузько направлених знань таких, як товарознавці, ревізори та інші. При цьому спеціаліст також може застосовувати різноманітну техніку (портативні мікроскопи, лупи, освітлювачі) та методи дослідження, що не пошкоджують та не змінюють документ [11].

Спеціаліст, залучений до проведення слідчої (розшукової) дії, володіє необхідними спеціальними знаннями та, користуючись ними, надає допомогу слідчому. При наданні криміналістичної допомоги, що полягає у виявленні, фіксації та вилученні об'єктів, що мають значення для розслідування, та технічної (використання пошукових приладів, сприяння огляду у важкодоступних місцях із залученням спеціального обладнання тощо) спеціаліст обов'язково пояснює слідчому та іншим учасникам, у тому числі понятим, які дії він виконує, які пристрої застосовує, наслідки та результати використання спеціальних знань, вмінь та навичок [97, с. 220].

Важлива роль спеціаліста також полягає у проведенні ретельного огляду електронної документації, звертаючи особливу увагу на робочі записи користувачів електронно-обчислюваної техніки, тому що часто саме в цих записах можна знайти коди, паролі та іншу дуже корисну інформацію [101, с.370].

Залучення спеціаліста під час проведення огляду допоможе більш ретельно підготуватись для наступного призначення необхідних по провадженню експертиз, таких як судово-економічна, судово-бухгалтерська, судово-будівельна. Первинні документи є основою для розрахунку розміру збитків, завданих державі внаслідок нецільового використання бюджетних коштів. І саме ці первинні документи, будуть надсилатись відповідним експертним установам для проведення зазначених вище експертиз. Зокрема, точний розрахунок збитків є необхідним для кваліфікації кримінального правопорушення, в послідуячому пред'явлення цивільного позову з метою забезпечення відшкодування завданих збитків.

Огляд документів завершується оформленням його результатів у відповідному протоколі, який складається з дотриманням вимог, встановлених КПК України. У протоколі не варто повністю переписувати весь текст документа, але необхідно вказати на ознаки, які його індивідуалізують: а) за змістом; б) за формою; в) за матеріалом. Необхідно вказати в протоколі й усі інші ознаки документа, які можуть мати значення для кримінального провадження. Вирішивши питання про належність документів як доказів, слідчому слід визначити ті з них, які відповідають ознакам речових доказів та залучити їх до кримінального провадження. Документ повинен зберігатися протягом усього часу кримінального провадження. За клопотанням володільця документа слідчий, прокурор, суд можуть видати копії цього документа, за необхідності - його оригінал, долучивши замість них до кримінального провадження завірени копії [99, с. 136].

На заключній стадії огляду речові докази повинні бути описані у протоколі з використанням спеціальної термінології, спаковані та опечатані.

Однак науковці привертають увагу, що результати дослідницьких дій, що проводяться як самим слідчим, так і залученим до огляду спеціалістом та становлять основу для висунення слідчих версій, не завжди фіксуються у протоколі. Криміналістичні рекомендації щодо складання протоколу огляду забороняють заносити у протокол будь-які думки, коментарі або пояснення їх учасників. На думку І.В. Пирога, фіксація дослідницьких дій, особливо проведених спеціалістом, а також їх результати у вигляді категоричних висновків або версій, повинні фіксуватись у письмовій формі. Результати будь-яких досліджень, судження, версії, припущення спеціаліста (наприклад, наявність слідів зміни початкового змісту документа; встановлення механізму відмикання замка; визначення фізичних даних людини за слідами взуття чи зламанною перешкодою; визначення, якою рукою залишені сліди пальців тощо) про обставини, що підлягають встановленню й доказуванню, засновані на використанні його спеціальних знань та можуть сприяти розслідуванню злочину, мають бути зафіксовані. Зафіксована у письмовому вигляді

інформація може бути використана на будь-якому етапі розслідування. Усна інформація, отримана слідчим при проведенні слідчої (розшукової) дії, втрачається відразу після її закінчення. У практичній діяльності поліції часто трапляються ситуації, коли огляд місця події проводить слідчо-оперативна група під керівництвом одного слідчого, а кримінальне правопорушення розслідує інший. Саме у таких випадках, ознайомившись з протоколом місця події, в якому описано тільки «те, що бачимо», слідчий, який розслідує кримінальне правопорушення, іноді не в змозі уявити повної картини місця події [97].

Отже, огляд первинних документів є основоположним у розслідуванні правопорушень, пов'язаних з бюджетними коштами. Це дозволяє слідчим простежити потік коштів, виявляти розбіжності та збирати докази шахрайської діяльності. Без ретельного вивчення відповідних документів було б майже неможливо встановити чітку картину про те, як виділяються та витрачаються бюджетні кошти.

Окрім цього, ми повинні розуміти, що під час огляду документів, слідчий має також можливість виявити коло осіб, причетних до вчиненого кримінального правопорушення. Аналізуючи первинні документи, слідчий може виявити осіб, які підписували документи, здійснювали платежі, отримували кошти. Все це безпосередньо дає змогу встановити коло осіб, причетних до протиправної схеми, та визначити їх роль у вчиненому правопорушенні.

Допит

В наукових джерелах зазначено, що «участь спеціаліста-криміналіста з метою надання допомоги слідчому у техніко-криміналістичному забезпеченні доцільно здійснювати на всіх стадіях допиту: підготовчій, основній, заключній. На стадії підготовки до допиту спеціаліст може допомогти слідчому сформулювати питання, що вимагають знань у певних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла. На цій же стадії він, за вказівкою слідчого, приготує технічні засоби для фіксації допиту, розмістить їх з урахуванням

особливостей приміщення, в якому буде проводитися допит. Так, звукозапис може вимагати додаткових мікрофонів, а відеозйомка — освітлення. У ряді випадків потрібна підготовка для пред'явлення в ході допиту речових доказів, наприклад відеомагнітофона, телевізора для демонстрації відеозапису і т. ін. На основній стадії спеціаліст включається в допит після того, як слідчий з'ясував усі обставини, які його цікавлять, і, з дозволу слідчого, задає допитуваному питання, що стосуються деталей, пов'язаних зі спеціальними знаннями, що вимагають уточнення. Спеціаліст, що бере участь у допиті, допоможе слідчому точніше усвідомити обставини справи, особливо по справах, пов'язаних з порушенням правил проведення робіт, що потягнули за собою тяжкі наслідки (смерть, каліцтво людей), під час розслідування аварій на залізничному, водному, повітряному транспорті. На заключній стадії спеціаліст забезпечує правильне відображення застосованих науково-технічних засобів. Після завершення допиту спеціаліст може надати допомогу слідчому в аналізі отриманої інформації, у виборі напрямів її подальшого використання. Наприклад, рекомендувати проведення технічних експертиз, і у випадку згоди слідчого, допомогти сформулювати питання експерту» [70, с. 376].

Особливостями допиту підозрюваних при розслідуванні злочинів вказаного виду, що впливають на вибір тактичних прийомів його проведення, є: а) досить велика обізнаність допитуваного з матеріалами, які є в розпорядженні слідчого; б) високий освітній рівень злочинців та їхній соціальний статус; в) в переважній більшості випадків присутність при допиті захисника [99, с. 137]. У таких умовах особливо суттєве значення має ретельна підготовка до допиту. Цілком погоджуємось з науковцями, які зазначають з приводу участі спеціаліста під час проведення допиту, то така форма спеціальних знань використовується при розслідуванні кримінальних правопорушень. Але під час викриття бюджетних злочинів, слідчий або оперуповноважений, що діє за дорученням слідчого, по-перше, повинні вже бути підготовлені до цієї слідчої (розшукової) дії, по-друге, присутність

третьої особи може стати на заваді зізнанню фігурантів. За таких умов вважаємо доцільним таку форму використання спеціальних знань, як консультативна допомога, планувати напередодні допиту, а не залучати спеціаліста безпосередньо під час проведення допиту [5, с. 85].

Зазначимо, якщо слідчий на стадії підготовки до допиту визначався з організаційними питаннями та залученням бухгалтера, економіста та інших спеціалістів, йому буде простіше провести слідчу (розшукову) дію чи то в конфліктній ситуації, чи безконфліктній. Як зазначає Ю.І. Харкевич, допомога спеціаліста важлива й на подальших етапах процесуальних дій. Спільно з фахівцями економічних спеціальностей залучають спеціалістів-криміналістів (для фіксації перебігу процесуальних дій), медиків (для роз'яснення специфічної термінології), почеркознавців і будівельників (для відібрання документів, що мають значення) тощо [139, с. 159].

Під час проведення допитів, коли можуть бути надані для ознайомлення будь-які фінансові документи, спеціаліст допоможе сформулювати питання під час допиту, пов'язані з фінансовою термінологією або специфікою бюджетного обліку. Наприклад, під час допиту бухгалтера, який оформлював нецільові платежі, економіст може пояснити слідчому, як визначити, чи були проведені операції з порушенням положення бухгалтерського обліку, тобто відбувались відображення витрат не за статтями бюджету, чому певні транзакції не мають первинних документів. Спеціаліст нібито перекладає технічні нюанси на «мову доказів», що підсилює результативність проведення процесуальних дій.

Слушною є думка Н.Я. Дондик, вчена зазначає, що у деяких випадках спеціаліст-бухгалтер може звернути увагу слідчого тільки при безпосередній участі у слідчих діях. При цьому спеціаліст часто повідомляє нові, мало або зовсім невідомі слідчому відомості, які суттєво впливають на подальше розслідування. Зіставлення неофіційних записів взаєморозрахунків із порівнювальними відомостями, актами інвентаризації, зведеними звітами й іншими бухгалтерськими документами може допомогти слідчому точніше

встановити розміри матеріального збитку і правильно розмежувати матеріальну відповідальність окремих осіб [32, с. 66]. Фаховий спеціаліст критично важливий для оперативного аналізу складних даних під час слідчих (розшукових) дій, особливо коли йдеться про швидке виявлення аномалій у документах або цифрових системах, запобігання знищенню доказів (наприклад, прихованого програмного забезпечення), інтерпретацію технічних деталей для формування обґрунтованих підозр.

Таким чином, залучення спеціаліста не просто доповнює матеріали, які в подальшому будуть направлені для проведення відповідних експертиз, а є профілактикою правових помилок на ранніх етапах досудового розслідування.

2.3. Залучення спеціаліста під час проведення тимчасового доступу до речей та документів

Ефективне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, значною мірою залежить від своєчасного доступу до відповідних документів. Враховуючи складність фінансових схем та можливість фальсифікації даних, отримання достовірної доказової бази є ключовим завданням слідства. Одним із найважливіших механізмів у цьому процесі є тимчасовий доступ до речей і документів, який дозволяє отримати речові докази та встановити факти порушень та підтвердити чи спростувати наявність кримінального правопорушення.

Тимчасовий доступ до речей та документів відіграє важливу роль у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів. Цей захід забезпечення кримінального провадження дозволяє слідчим органам отримати важливу фінансову та бухгалтерську документацію, яка може містити інформацію про рух бюджетних коштів, можливі порушення та зловживання. Саме на підставі аналізу таких документів можна встановити факт нецільового використання

коштів, визначити осіб, які брали участь у незаконних фінансових операціях, і підтвердити наявність або відсутність складу кримінального правопорушення.

Тимчасовий доступ до документів регулюється нормами Кримінального процесуального кодексу України (зокрема, статтями 159–166) та є дієвим способом збору доказів у кримінальному провадженні щодо порушень бюджетної дисципліни. Його застосування передбачає звернення слідчого, прокурора чи сторони захисту до суду з відповідним клопотанням, обґрунтування необхідності отримання документів та можливість їхнього вилучення. Водночас такий доступ має відповідати критеріям пропорційності й законності, щоб не порушувати права осіб та установ, які володіють відповідними матеріалами.

В контексті розслідування бюджетних кримінальних правопорушень науковці визначають тимчасовий доступ до документів як невідкладний захід забезпечення кримінального провадження, що проводиться на початковому етапі під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства [99, с. 130].

Особливе значення цей механізм має у кримінальних провадженнях, кваліфікованими за ст. 210 Кримінального кодексу України, що стосується нецільового використання бюджетних коштів. Саме у таких кримінальних провадженнях фінансові документи, банківські виписки, договори та платіжні доручення можуть відігравати вирішальну роль у доведенні вини чи невинуватості осіб.

Завдяки їм можна встановити факт перерахування коштів, визначити відповідність фінансових операцій прийнятим рішенням, а також виявити можливі порушення, зокрема відсутність фактичного виконання робіт або їх фальсифікацію. Наприклад, аналіз банківських транзакцій може засвідчити перерахування коштів на підставні рахунки, що є одним із ключових доказів у подібних провадженнях [78, с.163]. Фінансові звіти можуть свідчити про неправомірне списання коштів, договори та платіжні доручення – про обґрунтованість витрат, а акти виконаних робіт – про реальність наданих

послуг чи виконаних робіт. Особливу увагу слід приділяти договорам і угодам про виділення субвенцій, а також рішенням органів місцевого самоврядування щодо їхнього розподілу, оскільки саме через ці механізми нерідко здійснюються зловживання [3, с.219].

За підставою інформаційної значимості документів для розслідування бюджетних злочинів науковці виділяють кілька їх груп: нормативно-правові акти, що визначають правила формування, розподілу і використання бюджетних коштів (які не є предметом вилучення, однак вони вивчаються слідчим, можуть використовуватись при проведенні слідчих (розшукових) дій); планові документи, якими визначаються підстави надання, обсяг, розподіл та цільове призначення бюджетних коштів; документи, що визначають посадове становище, компетенцію службової особи, яка є суб'єктом злочину; документи, що визначають організаційно-правовий статус та джерела фінансування підприємства, установи, організації, де було вчинено злочин; документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності; документи, що свідчать про укладання певних договорів та є підставами для їхньої оплати; казначейські (банківські) документи; документи, що складаються при розрахунках із застосуванням казначейських векселів; чорнові записи та неофіційне листування службових осіб, що мають значення для кримінального провадження (робочі зошити, записники тощо); нормативно-правові або розпорядчі акти, що змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку, видані службовою особою або затвердені її наказом; документи, пов'язані з прийняттям та реєстрацією нормативно-правових або розпорядчих актів; інші документи, що можуть бути джерелом доказової інформації у конкретних випадках розслідування порушень бюджетного законодавства [99, с. 131].

За даною категорією кримінальних проваджень виникає необхідність у тимчасовому доступі не тільки до документів економічного характеру, що підтверджують або спростовують певні фінансові операції. Насьогодні, важливого значення набуває тимчасовий доступ до інформації, яка

знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, їх транспортних телекомунікаційних мережах [162, с. 122].

Під час розслідування кримінальних правопорушень, нерідко виникає необхідність у здобутті електронних доказів з телекомунікаційних систем та засобів. Зокрема, інформації, що міститься на мобільних терміналах (мобільному телефоні, смартфоні, планшеті, модемі, що функціонують на базі операційних систем iOS, Android та BlackBerry) та мобільних додатках, у месенджерах тощо. Популярними на сьогодні є такі месенджери як: «WhatsApp», «Telegram», «Instagram», «Signal», «Viber» та інші, за допомогою яких відбувається передача інформації між правопорушниками. З'ясування змісту такої переписки та іншої криміналістично значущої інформації, що міститься на таких та інших електронних комунікаціях є важливим джерелом доказів під час досудового розслідування різних видів кримінальних правопорушень, яке здобувається завдяки проведенню відповідних видів судових експертиз [89, с. 213].

Тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється шляхом зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах, комп'ютерних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення [73].

С.С. Чернявський зазначає, що у такому разі слідчий (прокурор) може отримати інформацію про: зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, зокрема отримання послуг, їх тривалість, зміст, маршрути передавання тощо; ідентифікаційні ознаки кінцевого обладнання телекомунікацій (абонентський номер, SIM-карту, IMEI-, MAC- та IP-адресу тощо); місце знаходження у минулому ідентифікованого кінцевого обладнання телекомунікацій (за азимутом) у зоні дії певних базових станцій у певний час або його проміжок; прізвища, імена, по батькові та інші відомості стосовно абонентів телекомунікаційних послуг; маршрути переданої інформації (незалежно від виду телекомунікаційної мережі); вихідне з'єднання (номер

сторони, з якою зв'язувалися, навіть якщо зв'язок не було встановлено); вхідне з'єднання (номер сторони, яка зв'язувалась, навіть якщо зв'язок не було встановлено); початок, кінець та тривалість з'єднання, яке відбулося без розкриття змісту переданої інформації; фактичне місце призначення та проміжний абонентський номер у разі, якщо зв'язок було переадресовано [147].

Процедура отримання тимчасового доступу має відповідати вимогам законності та пропорційності. Оскільки такий захід обмежує права власників документів, він має здійснюватися лише на підставі судового рішення. Водночас ефективність цього механізму залежить від якості підготовлених клопотань слідчих органів, адже суд оцінює їхню обґрунтованість перед ухваленням відповідного рішення. Для отримання тимчасового доступу до таких документів слідчий або прокурор зобов'язані підготувати обґрунтоване клопотання до суду. У ньому необхідно чітко вказати, які саме документи запитуються, їхнє значення для кримінального провадження, а також підстави, що вказують на можливі порушення. Якщо є підозра щодо фальсифікації документів, доступ до оригіналів допоможе встановити справжність підписів, печаток і дат. Суд, розглядаючи таке клопотання, оцінює його доцільність, а у разі позитивного рішення зобов'язує відповідні установи або осіб надати доступ до запитованої документації.

На практиці реалізація норм КПК України викликає низку складнощів. Дискусійним це питання є і серед науковців. Кримінальні правопорушення, вчинені службовою особою, зазвичай відбуваються протягом певного часу, тобто є продовжуваними. Слідчий заздалегідь не може передбачити період, за який необхідно вилучити бухгалтерські документи. В цьому випадку виникає необхідність у вилученні на підприємстві бухгалтерських документів у межах строку їх зберігання (зазвичай це 3 роки), а період вчинення кримінального правопорушення може бути визначений лише під час проведення судової економічної експертизи, після чого частина документів буде визнана речовими доказами, а інша частина документів буде повернута володільцю через

відсутність доказового значення. Але якщо не вилучити всі документи одразу, то службові особи, причетні до вчинення кримінального правопорушення, які зазвичай продовжують працювати на підприємстві в період проведення досудового розслідування, можуть знищити ці документи чи змінити їх, і таким чином зашкодити слідству. При цьому слідчий фактично позбавлений можливості довести суду наявність реальної загрози зміни або знищення речей чи документів, оскільки без вилучення бухгалтерських документів не може встановити навіть всіх службових осіб, які можуть будуть причетні до вчинення кримінального правопорушення [153, с. 356].

Як можливий шлях подолання таких перешкод – залучення спеціаліста до проведення тимчасового доступу до речей та документів. Але, науковці зазначають, що під час проведення цього заходу заклад, установа чи організація надають тільки ті документи, які зазначені в ухвалі суду, спеціаліст може оцінити лише їх і вчасно зорієнтувати слідчого, на відміну від обшуку, де слідчий може розширити цей перелік та наголосити на вилученні іншої необхідної документації [5]. Також дослідники зазначають, у випадку відмови особи, у володінні якої знаходяться речі та документи, видати останні, слідчий змушений переривати процес і звертатися знову до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. За таких обставин втрачається час, і поки слідчий отримає нову ухвалу, докази можуть бути знищені. Тому доцільно було б прописати у положеннях КПК України норму, яка б дозволяла у випадках, коли особа, у володінні якої знаходяться речі та документи, відмовилася виконувати ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до таких, відразу проводити обшук [112].

Деякі дослідники навпаки вважають, що тимчасовий доступ до документів є важливим механізмом запобігання їх знищенню або приховуванню. У справах, що стосуються бюджетних коштів, це особливо актуально, адже інформація може бути навмисно змінена або знищена, щоб приховати сліди правопорушень. Тому оперативне отримання документів

дозволяє зберегти їх у первісному вигляді та забезпечити об'єктивність розслідування [75, с.80].

Не можемо погодитись з такою тезою, оскільки результати проведеного нами опитуванням слідчих НП України показали, що у практиці кожного були випадки знищення речових доказів після моменту вручення ухвали суду про проведення тимчасового доступу до речей та документів за різних причин.

Як відомо, тимчасовий доступ до речей та документів є вагомим процесуальним інструментом для здобуття зразків для проведення судових експертиз.

Звернемося до судової практики, яка демонструє численні випадки, коли цей інструмент дозволяв слідчим органам отримати необхідні докази для підтвердження або спростування протиправних фактів.

Так, у 2018 року слідчий Мурованокуриловецького ВП Могилів-Подільського ВП ГУНП у Вінницькій області звернувся до суду з клопотанням про тимчасовий доступ до додаткових документів у кримінальному провадженні за фактами нецільового використання освітньої субвенції. В ході розслідування кримінального провадження надійшло клопотання судового експерта про надання додаткових документів, необхідних для проведення судово-економічної експертизи. З метою встановлення та підтвердження чи спростування нецільового використання коштів, проведення в подальшому судово-економічної експертизи, для повноти та всебічності досудового розслідування, слідчий просить надати дозвіл на тимчасовий доступ до документів: Єдиної комплексної програми розвитку освіти Мурованокуриловецького району на 2012-2017 роки; Програми та плану використання освітньої субвенції з державного бюджету на 2015-2017 роки; бюджетних запитів, кошторисів, помісячних планів асигнувань бюджетних коштів; лімітних довідок, звітів про надходження та використання коштів загального фонду; меморіальних ордерів з доданими до них первинними документами за відповідні періоди. Ці документи були необхідні для аналізу руху коштів, встановлення обґрунтованості витрат та підтвердження

законності їх використання. Суд задовольнив клопотання, що дозволило слідству отримати доступ до ключових доказів [131].

Зазвичай, розглянуті випадки судово-слідчої практики демонструють, що тимчасовий доступ до документів дозволяє оперативно отримати документальні докази, забезпечити проведення необхідних експертиз та звести до мінімуму ризику знищення чи фальсифікації фінансової документації. Ефективне використання цього механізму сприяє встановленню істини у кримінальних провадженнях та притягненню винних до відповідальності. Але, нажаль, існує практика, коли суди надають слідчому спочатку тимчасовий доступ до документів лише з можливістю отримання копій, не враховуючи вимоги Науково-методичних рекомендацій щодо необхідності надання для проведення почеркознавчих досліджень оригіналів документів. Тож слідчий змушений повторно звертатися із відповідним клопотанням до суду та фактично двічі здійснювати тимчасовий доступ, спочатку отримуючи копії документів, а потім вже оригінали, що також призводить до витрачання зайвого часу[153, с.358].

Отже, тимчасовий доступ до документів залишається важливим інструментом у боротьбі з фінансовими правопорушеннями. Він дозволяє оперативно отримати необхідну фінансову документацію, що є критично важливою для формування доказової бази. Без належного доступу до документів було б неможливо підтвердити або спростувати факти неправомірного використання державних ресурсів, що значно ускладнило б розслідування. Його ефективне застосування сприяє підвищенню прозорості розслідувань та забезпечує належний рівень правосуддя. Водночас, подальше дослідження цього питання може допомогти вдосконалити правові механізми отримання документів та підвищити ефективність кримінального переслідування у сфері бюджетних правопорушень.

Висновки до розділу 2

Через призму наукових поглядів учених узагальнено визначення поняття спеціальних знань. Встановлено притаманні їм ознаки, висвітлено найбільш вагомі форми використання спеціальних знань під час досудового розслідування нецільового використання бюджетних коштів, виокремлено їх типові види.

Наголошено на дискусії щодо визначення спеціальних знань, які нерідко мають неоднозначне тлумачення в науковому колі, оскільки відсутнє законодавче закріплення. З'ясовано співвідношення понять «уміння» та «навички», їхнє значення для інституту спеціальних знань взагалі. Визнано слушним науковий підхід учених (І. В. Пиріг, Г. С. Бідняк), які визначають спеціальні знання як сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті фахової підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень. Розглянуто ознаки спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Зосереджену увагу на меті їх використання.

Проаналізовано проекти Закону України «Про судово-експертну діяльність», запропоновано низку положень, що потребують уточнення в чинному Законі України «Про судову експертизу», зокрема щодо визначення судово-експертної діяльності.

Доведено, що специфіка протиправних дій у бюджетній сфері безпосередньо впливає на вибір спеціальних знань, які необхідні слідчому під час доказування, проте за своїми посадовими обов'язками він може ними і не володіти. Аргументовано необхідність використання таких форм спеціальних знань, як залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження, залучення експерта для проведення експертизи, консультації, використання обліків тощо.

Зауважено, що вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства, завжди пов'язане з документами, без яких неможливо довести нецільове використання бюджетних коштів. Тому важливого значення набувають слідчі (розшукові) дії, що спрямовані на їх виявлення, вилучення, а також фіксацію криміналістично значущої інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення, і які в подальшому стають об'єктами дослідження судових експертиз (ідеться про обшук, огляд, тимчасовий доступ до речей і документів).

Зазначено, що обшук як слідча (розшукова) дія – це більше ніж просто «примусовий захід», він є науково обґрунтованим законним підходом, який поєднує криміналістичні, психологічні та соціальні аспекти. Оскільки нецільове використання бюджетних коштів часто супроводжується систематичною фальсифікацією документів (договорів, актів, банківських виписок), то проведення обшуку дозволяє вилучити оригінали документів, які можуть свідчити про склад кримінально караних діянь або їх сукупність, запобігти знищенню електронних документів чи даних, таких як електронні листи, бази даних, транзакції в криптовалюті, що часто стають ключем до розкриття міжнародних злочинних схем.

На підставі аналізу судово-слідчої практики за фактами нецільового використання бюджетних коштів встановлено, що було проведено обшук за місцем проживання правопорушника та співучасників – у 87,3 %, за місцем проживання родичів правопорушника – 23,9 %, обшук транспортного засобу – 40,8 %, службових приміщень – 97,2 %, інших територій – 21,3 %. Також під час затримання у всіх випадках проводиться особистий обшук, хоча з огляду на специфіку кримінального правопорушення окресленої категорії здебільшого уповноважена особа не знаходить предметів, що стосуються кримінального правопорушення.

Зосереджено увагу на складнощах обшуку, що вимагає залучення спеціалістів для ефективності його проведення. Особливого значення набуває допомога ІТ-спеціаліста, який не лише надає кваліфіковану допомогу

слідчому у виявленні, фіксації, вилученні, пакуванні слідів, а й вживає заходів щодо попередження дистанційного знищення криміналістично значущої інформації, надання попередньої консультації щодо можливостей судових експертиз. Спеціаліст звертає увагу слідчого на важливі аспекти та надає допомогу у вилученні фізичних носіїв інформації, такі як жорсткі диски, флешки, записники з паролями, що містять дані про транзитні рахунки, списки контактів або записи зустрічей, що можуть вказувати на коло причетних до злочинної діяльності осіб.

Зауважено, що під час проведення обшуку в офісі підприємства, установи або організації фахівець відразу може ідентифікувати підозрілі транзакції у фінансових звітах, повторювані платежі на рахунки «фірм-прокладок», знайти невідповідності між договорами й актами виконаних робіт, що допоможе їх вчасно вилучити в якості речових доказів у кримінальному провадженні. Фахівець миттєво інтерпретує складні фінансові схеми, які слідчий без відповідної підготовки може не помітити.

Констатовано, що в умовах сьогодення актуалізується потреба у використанні спеціальних знань спеціалістів для огляду телекомунікаційних засобів зв'язку під час обшуку, що пов'язано з необхідністю забезпечення збереження інформації на носіях для використання в подальшому як доказів, запобігання діям власника щодо її знищення або зміни тощо.

Розглянуто причини неможливості ретельного огляду документів під час обшуку (їхня кількість, обмеженість у часі, відсутність необхідного спеціаліста), наголошено на значущості такого огляду. Причому аналіз матеріалів судово-слідчої практики засвідчує, що огляд документів проводився у 64,8 % випадків. За таких умов є можливість встановити фактичний рух коштів, відповідність витрат цільовому призначенню, наявність чи відсутність порушень процедур закупівель, фактичне виконання робіт чи надання послуг. Оглянувши документи, можна зробити їх аналіз, що дає змогу виявити можливі розбіжності між документальним оформленням і

фактичним використанням коштів, що є ключовим для доведення об'єктивної сторони правопорушення.

Під час проведення огляду первинних документів або електронних даних рекомендовано залучати спеціаліста, який володіє бухгалтерськими знаннями, фінансового аналітика для встановлення фіктивних операцій, завищення цін, розтрата коштів або інших протиправних дій, а також криміналіста, який може виявити ознаки підробки документів. Залучення спеціаліста під час проведення огляду допоможе більш ретельно підготуватись для подальшого призначення необхідних у провадженні експертиз, таких як судово-економічна, судово-бухгалтерська, судово-будівельна, а також на заключній стадії огляду допомогти слідчому описати речові докази в протоколі з використанням спеціальної термінології, спакувати їх та опечатати.

Особливу увагу приділено допиту. Наголошено на практичній цінності допомоги спеціаліста-економіста під час підготовки до допиту в частині формулювання запитань, пов'язаних із фінансовою термінологією або специфікою бюджетного обліку, пояснення слідчому, як краще визначити, чи було проведено операції з порушенням положення бухгалтерського обліку, тобто чи відбувалися відображення витрат не за статтями бюджету, чому певні транзакції не мають первинних документів тощо.

Зазначено, що тимчасовий доступ до речей і документів відіграє важливу роль у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів.

Наголошено, що без належного доступу до документів було б неможливо підтвердити або спростувати факти неправомірного використання державних ресурсів, що значно ускладнило б подальше розслідування. Його ефективне застосування сприяє підвищенню прозорості розслідування та забезпечує належний рівень правосуддя. Водночас подальше дослідження цього питання може допомогти вдосконалити правові механізми отримання

документів і підвищити ефективність кримінального переслідування у сфері бюджетних правопорушень.

Доведено, що за цією категорією кримінальних проваджень виникає потреба в тимчасовому доступі не лише до документів економічного характеру, що підтверджують або спростовують певні фінансові операції. На сьогодні важливого значення набуває тимчасовий доступ до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, їхніх транспортних телекомунікаційних мережах.

Спираючись на результати опитування респондентів і матеріали емпіричної бази, обґрунтовано значущість тимчасового доступу до електронних доказів з телекомунікаційних систем та засобів, зокрема інформації, що міститься на мобільних терміналах (мобільному телефоні, смартфоні, планшеті, модемі, що функціонують на базі операційних систем iOS, Android та BlackBerry) та в мобільних додатках, у месенджерах (WhatsApp, Telegram, Instagram, Signal), за допомогою яких відбувається комунікація між правопорушниками, шляхом зняття копії інформації, без їх вилучення, що забезпечує відповідний фахівець.

Практичними прикладами доведено, що підставою для проведення тимчасового доступу до речей і документів може слугувати клопотання судового експерта про необхідність надання документів для дослідження.

РОЗДІЛ 3

ВИКОРИСТАННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЦІЛЬОВИМ ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

3.1. Тактичні особливості призначення та проведення судових експертиз

Щодо завдань подальшого етапу, слушною є думка А. Ф. Волобуєва, який вважає їх такими: формування системи доказів щодо підозрюваної особи; встановлення всіх співучасників і збирання доказів їх вини; встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину та вжиття заходів щодо їх усунення; забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням; збирання інформації щодо особи підозрюваного, необхідної для винесення справедливого та обґрунтованого вироку [22].

Згідно ст. 84 КПК України доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Відповідно до ст. 91, 92 КПК України обов'язок доказування обставин кримінального правопорушення покладається на слідчого, а саме:

- події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);
- винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;
- вид та розмір шкоди, заданої кримінальним правопорушенням;

- обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

Доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

На сьогодні, з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування вказаного кримінального провадження, а також відповідно до п.3 ч.1 ст. 91 КПК України – у кримінальному провадженні підлягають доказуванню вид і розмір шкоди, яка заподіяна злочинними діями, виникла необхідність проведення судової економічної експертизи.

Враховуючи, що для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання, керуючись ст. ст. 110, 242, 243 КПК України, слідчий виносить постанову для призначення у певному кримінальному провадженні судової експертизи, до проведення якої залучає фахівців державних експертних установ або приватних експертів.

Законодавством врегульовано, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [109].

Словник української мови подає значення «експертизи» як «розгляд, дослідження якої-небудь справи, якогось питання з метою зробити правильний висновок, дати правильну оцінку відповідному явищу» [121].

Як зазначає І.В. Пиріг експертиза пов'язана із широким спектром різних сфер діяльності людини й розуміється як дослідження, проведене на основі його професійних знань. Експертизи можуть бути призначені в різних державних органах і громадських організаціях та вирішувати широке коло завдань. Економічний розвиток України істотно розширює сферу застосування

експертизи в різних областях адміністративної, господарської й фінансової діяльності. Це пов'язано, по-перше, з необхідністю зниження ризику при прийнятті рішень на різних державних рівнях щодо здійснення заходів із забезпечення розвитку суспільства й держави. Мова йде про забезпечення політичної, соціальної, економічної, військової, екологічної, технологічної, інформаційної безпеки й зниженню ризику при реалізації соціально й економічно значимих цільових програм, впровадженню інвестиційних, інноваційних, науково-технічних, екологічних проектів тощо [94, с. 255].

Справедливо зазначають Тіщенко В. В., Белік Л. С., Самойленко О. А., Тіщенко Ю. В., що у кримінальному провадженні судова експертиза є, в першу чергу, прикладною сферою застосування власне наукового знання експерта із застосуванням спеціалізованих методик, обрання яких зумовлено специфікою предмета дослідження, що має значення для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, для пізнання яких є потреба у залученні суб'єкта спеціальних знань [135, с. 11].

Законодавством врегульовано, що таким суб'єктом спеціальних знань виступає судовий експерт. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у законному порядку [109].

Останнім часом в криміналістичній спільності привертають увагу до конкурентних (альтернативних) експертиз, тобто проведення експертного

дослідження державними і приватними експертами в межах кримінального провадження. Що стосується організації проведення таких експертиз, то вона має досвід в окремих зарубіжних країнах: США, Німеччині, Франції. У справі суд призначає одночасно двох незалежних експертів (для обох сторін). Експерти, які внесені в спеціальний державний реєстр, запрошуються органом, що веде процес, а не сторонами. Це є, на думку французьких фахівців, гарантією отримання надійного доказу – висновку експерта. Досвід функціонування експертних служб зарубіжних країн заслуговує на вивчення й запровадження його в Україні з метою забезпечення принципів правосуддя та захисту інтересів сторін [46, с. 424].

Окремі науковці є прихильниками альтернативної експертизи оскільки вона забезпечує принцип змагальності, здатні підвищити якість експертиз, вивести державну експертну систему із стану монополії, сприяти забезпеченню повноти дослідження доказів. Також це вплине на якість розслідування та достовірність оцінювання висновку експерта слідчим і судом. Аналізуючи висновки різних експертів і порівнюючи їхні результати, слідчий (суд) має дійти висновку про доказове значення кожної з них, а потім вирішувати питання про винність або невинність особи [15, с. 80].

Узагальненням результатів опитування практичних співробітників встановлено, що під час розслідування кримінальних проваджень за фактами нецільового використання бюджетних коштів уповноважені особи призначали судові експертизи до Експертної служби МВС України – 48,1 %, експертних установ МЮ України – 26,8 %, приватних експертів – 17,5 %, інших експертних установ – 7,6 %.

Для ст. 210 КК України формування системи доказів неможливо без проведення судових експертиз.

Узагальненням матеріалів судово-слідчої практики нами було встановлено, що під час доведення нецільового використання бюджетних коштів призначали такі судові експертизи: судово-економічна – 98,4 %, судово-почеркознавча – 92,6 %, технічна експертиза документів – 49,4 %,

комп'ютерно-технічна – 38,1 %, телекомунікаційна – 29,7 %, матеріалів відео-та звукозапису – 19,6 %, товарознавча – 21,8 % та інші – 11,5 %. Причому в 43,6 % випадків виникала потреба в проведенні комплексного дослідження, з використанням знань з декількох галузей.

У кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів, ключову роль відіграють судові експертизи, зокрема фінансово-економічні дослідження, які дозволяють встановити факт кримінального правопорушення, його механізм та розмір спричинених збитків тощо. Втім, як показує практика, непоодинокими є випадки несвоєчасного призначення судових експертиз, помилок під час збору матеріалів для експертного дослідження тощо.

Важливим питанням є вибір моменту призначення судової експертизи. При цьому науковці радять враховувати властивості та стан об'єктів експертного дослідження, необхідність та можливість отримання порівняльних зразків, особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, час проведення тощо), слідчу ситуацію тощо. Призначення та проведення судової експертизи обумовлені тактичними міркуваннями [91, с. 64]. Втім, під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів бажано не відкладати цей момент, оскільки дослідженню підлягають велика кількість об'єктів, які потребують більше часу.

Як зазначає В. В. Семенов, для проведення судової експертизи необхідні:

- 1) своєчасне і повне надання експертові всіх необхідних об'єктів, що містять достатню сукупність досліджуваних ознак;
- 2) постановки перед експертом лише коректних питань, що не виходять за межі необхідного обсягу доказування [119].

Науковці наголошують, що помилки та недоліки, яких припускаються суб'єкти доказування під час збирання матеріалів до дослідження, можуть стати причиною порушення кримінально-процесуальних строків, складання

недостатніх та необґрунтованих висновків, експертної помилки, що негативно вплине на процес розслідування [8, с. 211].

Особа, що призначає судову експертизу повинна дотримуватись чітких рекомендацій, що визначені методиками проведення судових експертиз, які також може отримати під час консультацій, наприклад, щодо постановки запитань, особливостях відбору порівняльного матеріалу, послідовності призначення судових експертиз, упаковки об'єктів, строків проведення судових експертиз тощо.

3.2. Особливості призначення та проведення криміналістичних та інших класів судових експертиз

Найбільш значущою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів є призначення економічної експертизи, які включають дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій та дослідження документів фінансово-кредитних операцій, що регламентовано Положенням про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС [107].

Під час проведення економічної експертизи експерт-економіст може проаналізувати:

- цільове призначення бюджетних коштів (чи відповідає використання коштів встановленим цілям),
- ефективність використання коштів (чи були досягнуті зазначені в документах результати),
- наявність порушень у фінансовій звітності (завищення вартості товарів чи послуг, наявність фіктивних договорів) тощо.

Під час розслідування щодо нецільового використання коштів на будівництво об'єкта, експерт може встановити, що кошти були

перенаправлені на інші цілі, або вартість робіт була завищена через неправомірні угоди з підрядниками.

Вразі проведення дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, експерт може проаналізувати первинну документацію (договори, рахунки, акти виконаних робіт тощо), виявити порушення у веденні бухгалтерського обліку (відсутність документів, що підтверджують витрати), визначити розмір збитків, заподіяних державному або місцевому бюджету. Як приклад, якщо кошти були виділені на закупівлю медичного обладнання, але воно не було поставлено, експерт може встановити, які суми були перераховані та чи були вони використані за призначенням.

У сучасному житті бухгалтерія ведеться в електронному вигляді, тож документи, які зберігаються в комп'ютерах варто роздрукувати та обов'язково завірити підписами та відбитками печаток установи, пронумерувати, дотримуючись хронології, та правильно запакувати, не порушуючи їх цілісності. При неможливості надати матеріали на експертне дослідження у повному обсязі, проведення експертизи буде призупинено клопотанням судового експерта із зазначенням про необхідність таких. Проте такий запит може слугувати обґрунтуванням для суду про необхідність проведення обшуку чи тимчасового доступу до речей та документів [5, с.110].

Виходячи з вище зазначеного, під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів, бухгалтерські дослідження стають в пріоритеті, оскільки саме вони дозволяють встановити факт нецільового використання коштів, його механізм та розмір збитків. Залучення фахового спеціаліста є обов'язковим для отримання об'єктивних та кваліфікованих висновків, які можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні.

Економічна експертиза є невід'ємною частиною процесу доказування нецільового використання бюджетних коштів. Її результати можуть суттєво

вплинути на успішність слідства і судового розгляду, що робить її важливим інструментом у боротьбі з економічною протиправністю.

Економічна експертиза є специфічним видом дослідження, яке виконується фахівцями з метою оцінки фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій або окремих осіб. Експерти можуть оцінити документи, звітність і бухгалтерські записи, щоб виявити аномалії, які можуть свідчити про зловживання службовим становищем. В експертизі може бути розраховано, яку суму майна було незаконно привласнено або розтрачене. Це важливо для формулювання обвинувачення та визначення відповідальності. Експерт може прослідкувати рух фінансових активів, що допомагає встановити, чи відбувалися неправомірні операції з майном.

Для проведення економічної експертизи використовуються різноманітні методи, зокрема:

- Оцінка первинних документів, бухгалтерських записів та фінансової звітності. Це дозволяє виявити невідповідності або фальсифікації.
- Порівняння показників діяльності підприємства за різні періоди для виявлення аномалій або тенденцій, що свідчать про можливі злочини.
- Включає оцінку вартості привласненого майна, а також визначення збитків, завданих злочином [116, с. 78].

Кримінальні правопорушення у сфері економіки часто відображаються в бухгалтерських документах, записах на рахунках бухгалтерського обліку та у звітності. Така специфіка дає змогу ідентифікувати ознаки скоєних кримінальних правопорушень на основі криміналістичної діагностики бухгалтерської інформації. Особливістю розслідування таких правопорушень є те, що значна частина доказової бази формується із використанням спеціальних знань, особливо у сфері судової бухгалтерії. Важливість цього аспекту полягає в тому, що саме такі знання дозволяють довести обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [36, с. 76].

Призначення експертизи може відбуватися в різних стадіях розслідування. Важливо, щоб експерти були обрані з урахуванням їх

спеціалізації та досвіду в конкретних питаннях, пов'язаних із фінансами та бухгалтерією [124, с. 57].

Експерту надаються важливі матеріали, такі як акти документальних перевірок, первинні бухгалтерські документи, реєстри, інші документи фінансово-господарської діяльності, реєстраційні документи суб'єктів підприємництва та матеріали кримінальних проваджень. Судово-економічна експертиза дозволяє більш детально дослідити господарські операції та їх вплив на фінансові показники підприємств, що може бути критично важливим для документування злочинної діяльності у сфері економіки.

Судово-економічна експертиза призначається у випадках, коли результати ревізій суперечать матеріалам справи або виникають сумніви щодо правильності визначення сум податкових зобов'язань. Також вона використовується у процесах про банкрутство для оцінки фінансового стану боржника, або якщо інші експерти не можуть зробити висновки без додаткового дослідження бухгалтерської документації. Основною метою експертизи є перевірка правильності відображення фактів фінансово-господарської діяльності підприємств у бухгалтерських документах. У рамках податково-економічної експертизи вирішуються специфічні питання, зокрема визначення осіб, відповідальних за обчислення і сплату податків, виявлення порушень, що призвели до ухилення від сплати податків, і розробка заходів для попередження подібних правопорушень [104].

Типовими питаннями, що ставляться на вирішення судово-економічної експертизи можуть бути такі, як в наведеному прикладі:

- Чи підтверджуються документально акт №1 про результати інвентаризації грошових коштів від 00.00.0000 ПрАТ «ООО»?

- Чи підтверджується факт перерахунку коштів на загальну суму 737 500,00 грн. з рахунків ПрАТ «ООО», а саме рахунків № 00000000, відкритих в АТ «Ощадбанк», а також рахунку № 00000000, відкритому в ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», на картку КБ «Приватбанк» № 000000000 оформлену на ім'я

Іванова Олександра Миколайовича, за період часу з жовтня 2016 по травень 2017 року?

- чи підтверджується документально законність факту перерахунку коштів з рахунків ПрАТ «ООО» на рахунок Іванова Олександра Миколайовича за період з жовтня 2016 по травень 2017 на загальну суму 737500грн.?

- чи підтверджується факт відшкодування заборгованості Іванова Олександра Миколайовича перед ПрАТ «ХХХ» по договору поворотної фінансової допомоги-позика працівнику від 00.00.00 року та в якому розмірі?

Як зазначає Аханкіна Т.О., при використанні бюджетних коштів, у більшості випадках слідство інтересує питання нецільового використання бюджетних коштів, отриманих підприємствами, установами, організаціями та питання нанесених збитків бюджету. В таких випадках для проведення дослідження необхідні акти ревізій (довідки перевірок) з підтверджуючими документами щодо вказаного в акті (довідці) порушення. При вивченні матеріалів кримінальної справи з'ясовується, що в досудовому розслідуванні не проведено ніяких ревізійних дій, про що свідчить відсутність в матеріалах актів ревізій (перевірок) контролюючих органів. Розділом III «Економічна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 №53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) визначено: 1. Проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не належить до завдань економічної експертизи. 2. Вирішення питань щодо документальної обґрунтованості збитків показниками фінансової звітності підприємства/організації за певний період (визнання поточної дебіторської заборгованості безнадійною) не належить до завдань економічної експертизи. Тому, під час подальшого розгляду справи, постає питання неможливості

проведення експертного дослідження. То ж як повинен діяти судовий експерт, у разі отримання матеріалів для проведення експертизи, якщо слідчий не зможе забезпечити у повній мірі матеріалами досудового провадження. Відповідно до ст. 69 КПК України експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Інших підстав відмовитися від проведення експертизи у експерта не має [1, с.34-35].

При розслідуванні факту нецільового використання бюджетних коштів бажано надати акт ревізії з зазначенням які саме положення суперечать матеріалам кримінального провадження та стосовно яких виникають питання. Але деякі вчені наголошують на тому, що необхідність у призначенні судово-економічної експертизи обумовлена неякісно проведеною ревізією, або, якщо виникають сумніви щодо повноти та якості її проведення, або заявлене обґрунтоване клопотання сторони захисту [40; 145].

Клопотання судового експерта про необхідність надання документів для дослідження може слугувати підставою для проведення іншої процесуальної дії, як тимчасовий доступ до речей та документів, що доводить наступний приклади практичного застосування

Так, 25 вересня 2017 року слідчий за погодженням з прокурором Могилів-Подільської місцевої прокуратури ОСОБА_2 звернувся до суду із клопотанням про надання тимчасового доступу до документів, мотивуючи його наступним: На підставі матеріалів ревізії фінансово-господарської діяльності ІНФОРМАЦІЯ_2 та повідомлення начальника ІНФОРМАЦІЯ_3 , 01 серпня 2017 року до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено відомості про вчинення кримінального правопорушення та розпочато досудове розслідування у кримінальному провадженні № 12017020230000134 за правовою кваліфікацією ч. 1 ст. 210 КК України. По даному факту в ході проведення досудового розслідування було встановлено, що впродовж 2015-2016 років за рахунок коштів освітньої субвенції з державного бюджету посадові особи відділу освіти проводили оплату організації підвозу учнів,

оплату комунальних послуг і т.п. З метою зібрання доказів, забезпечення повного та об'єктивного розслідування кримінального правопорушення, проведення судово-економічної експертизи, слідчий просив надати дозвіл на доступ до документів, які знаходяться ІНФОРМАЦІЯ_4, а саме: меморіальних ордерів за номерами 2-6, 8-16 з можливістю вилучення оригіналів документів [37].

Використання складних фінансових інструментів може ускладнити встановлення істини. Інколи потрібно залучати експертів з інших галузей (наприклад, юристів або ІТ-спеціалістів) для повноцінного аналізу.

Товарознавча експертиза є важливим елементом у системі забезпечення якості товарів і послуг, що постійно набуває актуальності в умовах сучасної економіки. Це дослідження товарів, спрямоване на визначення їх якості, відповідності стандартам і вимогам, що діють на ринку. Дослідження товарів охоплює різні категорії, включаючи машини, обладнання, сировину та товари народного споживання, а також спеціалізовані напрямки, такі як автотоварознавча, транспортно-товарознавча та військова експертиза.

Товарознавча експертиза передбачає комплексний підхід до оцінки товарів, що включає аналіз їх фізико-хімічних, фізичних, біологічних та експлуатаційних характеристик. Основною метою є не лише підтвердження відповідності товару певним стандартам, а й виявлення його можливих дефектів, а також визначення потенційних ризиків для споживачів. Важливим аспектом є забезпечення безпеки товарів, що безпосередньо впливає на здоров'я та життя людей [42].

Товарознавча експертиза поділяється на кілька основних видів:

- Експертиза машин і обладнання. Цей вид експертизи охоплює оцінку технологічного обладнання, яке використовується в промисловості, з метою перевірки його продуктивності, надійності та безпеки.
- Експертиза сировини. Сировина є основою для виробництва товарів. Експертиза сировини включає перевірку її якості та відповідності стандартам, що забезпечує виробництво кінцевої продукції високої якості.

- Товари народного споживання. Експертиза даних товарів, таких як продукти харчування, побутова техніка, одяг, здійснюється для забезпечення їх безпеки, якості та відповідності вимогам законодавства.
- Автотоварознавча експертиза. Цей напрямок стосується оцінки автомобільної техніки, її безпеки, якості комплектуючих та відповідності стандартам екологічності.
- Транспортно-товарознавча експертиза. Досліджує товари, які підлягають транспортуванню, з метою визначення їх стану, безпеки та можливих ризиків при транспортуванні.
- Експертиза військового майна, техніки та озброєння. Особливий напрямок товарознавчої експертизи, що має на меті оцінку технічних характеристик, надійності та безпеки військової продукції [79, с. 37].

Товарознавча експертиза відіграє ключову роль у забезпеченні якості товарів, захисті прав споживачів та дотриманні конкурентоспроможності на ринку. Вона сприяє виявленню недобросовісних виробників та постачальників, які можуть пропонувати продукцію низької якості. Окрім того, проведення товарознавчої експертизи є важливим етапом у формуванні довіри споживачів до брендів і товарів. Товарознавча експертиза — це необхідний інструмент у сучасному бізнес-середовищі, що дозволяє забезпечити якість та безпеку товарів. Її важливість зростає в умовах глобалізації та інтеграції ринків, де споживачі мають право на безпечні та якісні товари. Розвиток товарознавчої експертизи допомагає впроваджувати нові стандарти якості та безпеки, що в свою чергу сприяє економічному розвитку та добробуту суспільства [83, с. 96].

Глобалізація ринків призвела до збільшення обсягу міжнародної торгівлі та обміну товарами. Це викликало потребу в стандартизації якості продукції на міжнародному рівні. Товарознавча експертиза допомагає в оцінці відповідності товарів міжнародним стандартам, що, в свою чергу, забезпечує споживачам впевненість у якості і безпеці товарів, які вони купують. Також

важливою є перевірка дотримання екологічних норм, що стає все більш актуальним у світлі глобальних екологічних проблем.

Сучасні технології, такі як штучний інтелект, великі дані та автоматизація, активно впроваджуються в сферу товарознавчої експертизи. Це дозволяє підвищити ефективність процесів оцінки якості товарів, забезпечуючи швидший і точніший аналіз. Використання новітніх лабораторних методів і технік дослідження, таких як спектроскопія, хроматографія та інші, дозволяє зменшити ризики помилок та покращити результати експертизи. Сучасні споживачі все більше уваги приділяють якості та безпеці товарів, які вони купують. Це зумовлено як зростанням обізнаності про ризики, пов'язані з небезпечними товарами, так і збільшенням інформації про шкідливі для здоров'я компоненти. Товарознавча експертиза є ключовим інструментом у формуванні стандартів якості, що відповідають вимогам споживачів, а також у боротьбі з підробками та неякісною продукцією [108].

Актуальність товарознавчої експертизи також зростає у зв'язку з новими регуляторними вимогами, що стосуються якості та безпеки товарів. Уряди різних країн запроваджують нові закони та регламенти, що вимагають проведення незалежної експертизи для ряду товарів. Це підвищує відповідальність виробників і постачальників у забезпеченні якості та безпеки своєї продукції.

Серед основних викликів, з якими стикається товарознавча експертиза, варто виділити необхідність постійного оновлення знань і навичок експертів, адаптації до швидких змін на ринку та технологічних інновацій. Однак, попри ці виклики, перспективи розвитку товарознавчої експертизи виглядають позитивно. Вона продовжує еволюціонувати, впроваджуючи нові методи і підходи, що відповідають сучасним вимогам. Актуальність товарознавчої експертизи в умовах сьогодення не викликає сумнівів. Вона є необхідним інструментом для забезпечення якості та безпеки товарів у глобальному масштабі, відповідає зростаючим вимогам споживачів та регуляторних органів. Розвиток новітніх технологій та методів дослідження відкриває нові

можливості для покращення процесів товарознавчої експертизи, що сприяє формуванню довіри споживачів і підвищенню конкурентоспроможності товарів на ринку.

За даною категорією кримінальних проваджень нерідко виникає необхідність призначити оціночно-будівельну експертизу. На вирішення експертів можуть бути поставлені такі запитання:

- чи підтверджується звіт з оцінки майна Нв 9/1 незавершеного будівництвом 5-ти поверхового житлового будинку після розукомплектування на будівельні матеріали, що розташована за певною адресою, в сумі 82730грн., виконаний (дата) оцінювачем Української універсальної біржі?

- чи підтверджується звіт з оцінки майна Нв 9/1-1 незавершеного будівництвом 5-ти поверхового житлового будинку після розукомплектування на будівельні матеріали, що розташована за певною адресою в сумі 27010грн., виконаний (дата) оцінювачем Української універсальної біржі?

- чи підтверджується звіт з оцінки майна Нв 9/1-2 незавершеного будівництвом 5-ти поверхового житлового будинку після розукомплектування на будівельні матеріали, що розташована за певною адресою: в сумі 6170грн., виконаний (дата) оцінювачем Української універсальної біржі?

- чи підтверджується звіт з оцінки майна Нв 9/1-3 незавершеного будівництвом житлового будинку після розукомплектування на будівельні матеріали, що розташована за певною адресою в сумі 7010грн., виконаний (дата) оцінювачем Української універсальної біржі?

При цьому на підставі ст. 69 КПК України необхідно надати дозвіл експертам під час проведення дослідження на знищення об'єкта експертизи, (повне або часткове) або зміну його властивостей, в межах необхідних для проведення дослідження

Слід враховувати, що в таких випадках у експерта виникає необхідність щодо ознайомлення з матеріалами кримінального провадження.

Окрім вище зазначених експертиз, під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів,

доречною є призначення почеркознавчої експертизи. Вона призначається, якщо правопорушення супроводжувалося підробкою документів, підписів або внесенням неправдивих даних у фінансові звіти. Хоча у кримінальних провадженнях доказова база переважно базується на економічних експертизах, почеркознавчий аналіз стає критично важливим задля підтвердження факту фальсифікації, що є частиною механізму правопорушення.

Призначення почеркознавчої експертизи доречно під час встановлення авторства підписів або записів в документах. У бюджетних матеріалах ключові документи (договори, накази, акти виконаних робіт, платіжні доручення) часто містять підписи відповідальних осіб. Якщо виникає підозра, що підпис було підроблено або поставлено без повноважень, експертиза дозволяє це довести. У фінансових звітах або первинних документах (накладних, відомостях) можуть бути внесені рукописні правки, які змінюють суму витрат або призначення платежів. Так в одному із кримінальних проваджень за фактами нецільового використання коштів на освіту, експерт встановив, що у відомості на виплату стипендій вручну було дописано додаткові прізвища, а цифри суми збільшено (з 50 000 грн до 150 000 грн). Це стало підставою для звинувачення у службовому підробленні.

У сучасних умовах більшість фінансових операцій оформляються в електронному вигляді, тому сфера застосування почеркознавства звужується. Однак у кримінальних провадженнях, де фігурують паперові документи з рукописними елементами, почеркознавча експертиза є обов'язковою.

Почеркознавча експертиза доречна, коли кримінальне правопорушення пов'язане із підробкою підписів на платіжних документах; фальсифікацією рукописних звітів або актів; внесенням неправдивих рукописних змін до фінансових документів. Вона доповнює фінансово-економічні експертизи, надаючи докази про свідому участь конкретних осіб у механізмі вчинення кримінального правопорушення. Якщо у висновку економічної експертизи доведено завищення цін, то завданням почеркознавчого дослідження є встановлення автентичності підписів у договорах, що формує комплексний

доказовий ланцюг. Почеркознавча експертиза ефективна лише за умови надання слідчим якісних зразків почеркового матеріалу підозрюваних осіб.

Впродовж багатьох років найпоширенішою причиною помилкових висновків було використання недостатньої кількості порівняльного матеріалу або незіставні зі спірними об'єктами зразки почерку і підпису. Порівняльний матеріал представляється експертові в тому обсязі, який дозволив би всесторонньо проаналізувати ознаки, що містяться у порівнюваних рукописах. Оскільки у кожному конкретному випадку потрібна різна кількість зразків, то складно дати єдині і точні рекомендації щодо всіх видів почеркознавчої експертизи. Необхідно дотримуватися загальноприйнятого правила: чим меншим є обсяг рукопису, що досліджується, тим більше має бути порівняльних матеріалів. Методика почеркознавчих досліджень кількості порівняльного матеріалу не обмежує, але експертна практика незалежно від об'єктів дослідження рекомендує, щоб обсяг зразків почерку складав не менше п'яти сторінок стандартного формату і підписів – не менше десяти [10, с. 214].

Проведеним опитуванням співробітників експертних установ ми встановили, що в 46,8 % випадків весь наданий уповноваженою особою порівняльний матеріал використовувати не можливо через низку причин.

Варто погодитися з К. О. Кахнич, яка виділяє основні проблемні питання під час проведення почеркознавчої експертизи економічних документів, а саме:

- надання копій (часто неякісних), а не оригіналу документа;
- недотримання вимог упакування документів;
- не надання зразків для порівняння, або надання неякісних зразків, або в недостатній кількості [45, с.154].

Вчені привертають увагу до сучасних напрямків вдосконалення судово-почеркознавчої експертизи, серед яких: дослідження структури рішення ідентифікаційних завдань з метою оптимізації методології розслідування, а також дослідження схем процесу рішення експертних завдань; інтенсивне проникнення в вивчення почерку математичних методів, тобто математизація

науки; формування теоретичних та методологічних основ діагностики почерку [55, с.24].

Під час дослідження документів у електронному вигляді нерідко виникає необхідність у проведенні телекомунікаційної експертизи, експертизи відео та звукозапису. Шляхом проведення телекомунікаційної експертизи слідчий може встановити факти та способи передачі або отримання інформації в телекомунікаційних системах; встановлення фактів та способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій; визначення якості надання телекомунікаційних послуг на рівні їх споживання; встановлення конфігурації та робочого стану телекомунікаційних систем та засобів; встановлення типу, марки, моделі та інших класифікаційних категорій телекомунікаційних систем та засобів; дослідження алгоритмів обробки інформації та її захисту у сфері телекомунікацій [42]. *За результатами* проведення такого виду судових експертиз вдається не лише з'ясувати всі наявні на конкретному телекомунікаційному обладнанні або засобах дані криміналістичного значення, але і, за допомогою спеціальних програмно-апаратних комплексів, відновити раніше видалену користувачем такого пристрою інформацію. Наприклад, можна відновити переписку між співучасниками протиправної події (щодо місця «закладок» наркотичних засобів, передані дані важливих військових об'єктів, місця передачі нелегальної зброї та інші протиправні діяння), встановити дату, час та кількість з'єднань конкретних абонентів, місцезнаходження мобільного терміналу під час таких з'єднань, вивчити системи перехоплення та обробки сигналів тощо. Такі дослідження відкривають можливості особі, яка проводить досудове розслідування щодо з'ясування обставин кримінального правопорушення, встановлення співучасників, попередження вчинення протиправних дій та низки інших важливих фактів [89, с.215].

Нерідко виникає необхідність у дослідженні комп'ютерної техніки і програмних продуктів (телефони, флеш-носії, жорстких дисків), тобто призначенні комп'ютерно-технічної експертизи.

3.3. Оцінка висновку експерта та напрями вдосконалення використання спеціальних знань

Висновок експерта є самостійним процесуальним джерелом доказів, документом, який відображає дослідження експерта та має свою структуру, форму. Відомості, що містяться в ньому, можуть бути покладені в основу обвинувачення чи виправдання лише у сукупності з іншими доказами, наявними в кримінальному провадженні [127, с. 220]. В системі доказів висновок експерта не має переваг і повинен бути обов'язково оцінений. Науковці справедливо відзначають складну правову природу оцінки висновку експерта, що зумовлює низку дискусійних питань щодо поставленої тематики.

При цьому, зміст оцінки цього джерела доказів полягає у визначенні його допустимості для використання у провадженні та повноти викладених у ньому відомостей. Для оцінки допустимості головним є вирішення питання: Чи не було порушень вимог законодавства при формуванні висновку експерта? Для відповіді на нього О. В. Баулін і О. І. Ізотов вважають необхідним проаналізувати підстави для проведення експертизи і порядок залучення експерта, його компетенцію і компетентність та можливість участі у провадженні, об'єкти і технологію дослідження; оформлення висновку. Особлива увага приділяється: повноті відповідей на поставлені експерту питання; узгодженості дослідницької частини, проміжних і підсумкового висновків; дотриманню методики дослідження; обґрунтованості та відповідності висновку іншим матеріалам кримінального провадження [2, с. 97].

Оцінка висновку експерта є складною розумовою діяльністю та містить: 1) аналіз дотримання процесуального порядку призначення та проведення судової експертизи; 2) визначення відповідності висновку експерта завданню; 3) встановлення повноти та наукової обґрунтованості висновку експерта; 4) визначення відповідності висновку експерта іншим зібраним доказам; 5) перевірку віднесення до провадження даних, що

містяться у висновку [91, с. 101].

Не можливо не погодитись з В.Д. Юрчишиним, який зазначає, що оцінка тісно пов'язана з перевіркою та дослідженням доказів. Розмежувати оцінку, перевірку та дослідження доказів можна відповідно до мети їх застосування в процесі доказування. Мета оцінки висновку експерта полягає у визначенні фактів, обставин, з метою встановлення яких за допомогою спеціальних знань і була призначена та проведена судова експертиза. Під метою дослідження висновку експерта слід розуміти його безпосереднє сприйняття, вивчення та аналіз його змісту. Метою перевірки висновку є порівняння отриманих експертом даних, проміжних і остаточних висновків з іншими доказами у кримінальній справі. Доцільно виділити дві сторони оцінки висновку експерта, які мають бути взаємопов'язані та взаємообумовлені між собою: логіко-процесуальну та спеціальну оцінку експертного висновку у кримінальному процесі [2, с. 173].

Водночас, вчені піддають сумніву доцільність проведення оцінки висновку експерта слідчим та суддею. Г.С. Бідняк зазначає, що експерт, як спеціально обізнана особа в певній галузі, в процесі дослідження припускає глибокий аналіз всього висновку, ґрунтуючись на наукових, технічних чи інших спеціальних знаннях. І тільки він в повній мірі може з'ясувати правильність та обґрунтованість обраних методик дослідження, вирішити питання чи всі необхідні в даному випадку методи були застосовані, чи правильно були визначені та оцінені ознаки, за якими він дійшов певних підсумків. А застосовування слідчими та судом процесуальних та непроцесуальних форм використання спеціальних знань, таких як консультаційна допомога, допит експерта, присутність при проведенні експертизи та ін., допоможе правильній оцінці висновку експерта та його використанні як джерела доказів, а фактичних даних, що містяться у ньому – доказами [9, с. 59].

Аналіз наукової літератури свідчить, що у кримінальних провадженнях, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства, були окремі випадки

визнання недопустимими доказами висновків судових експертиз. Переважно, такі факти пов'язані із порушенням процесуальної процедури отримання первинних документів, які в подальшому були об'єктами дослідження судово-економічної експертизи; ґрунтувались на матеріалах позапланової ревізії, яку ініціював слідчий, втім за чинним процесуальним законодавством не міг цього робити; ґрунтувались на довідках спеціаліста, а не на акті ревізії; були проведені експертом, який раніше залучався як ревізор у цьому провадженні; висновок містив нечіткі формулювання та допускав двозначні тлумачення тощо.

Також, респонденти за окресленими кримінальними провадженнями зазначили, що причини визнання висновка експерта неналежним та недопустимим доказом: об'єкти дослідження були зібрані з порушенням процесуальної процедури – 36,2 %; порушення порядку оформлення постанови про проведення судової експертизи – 48,3 %; недостатньо аргументований висновок – 26,5 %; інше – 13,2 %

У результаті оцінки висновку експерта слідчий (суд) може прийняти одне з таких рішень:

- 1) визнати висновок експерта повним та обґрунтованим, що має значення для досудового розслідування;
- 2) визнати висновок неповним або недостатньо ясным та у разі необхідності призначити додаткову експертизу або допитати експерта;
- 3) визнати висновок експерта необґрунтованим або сумнівним щодо його правильності та при необхідності призначити повторну експертизу або провести інші процесуальні дії, спрямовані на перевірку висновків експерта. Встановлення суперечностей між висновком експерта та іншими даними у провадженні не свідчать про недостовірність висновку [91, с. 101].

Баулін О. В., Ізотов О. І. описують окремі випадки стосовно оцінки висновка експерта стороною захисту. Захист може протиставити висновку експертизи, проведеної на підставі постанови слідчого, прокурора або ухвали слідчого судді чи суду, альтернативні за змістом результати дослідження у

виді письмових висновків фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань, одержаних за запитом захисника-адвоката на підставі ч. 10 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». На практиці такі висновки іноді вважають джерелом доказів як інші документи. Однак, погоджуємось, що такий підхід є не зовсім правильним. Не зважаючи на те, що гносеологічна природа письмових висновків фахівців, отриманих за запитом адвоката, і висновків експертів, наданих на виконання процесуального рішення слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, є аналогічною, правова природа їх не однакова. Фактичні дані, що отримані за результатами застосування спеціальних знань під час проведеного дослідження і містяться у висновках експертів, є доказами, оскільки останні є окремим джерелом доказів. Висновки спеціалістів до таких джерел не належать і, відповідно, наявна в них інформація, за загальним правилом, не може вважатися доказом у кримінальних провадженнях щодо злочинів, оскільки її отримання в процесі застосування спеціальних знань не супроводжувалося тою низкою процесуальних гарантій, які є обов'язковими під час призначення і проведення експертизи. Висновок спеціаліста як своєрідний результат «ерзац-експертизи» з 1 липня 2020 року є самостійним процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, а використання його для доведення обставин злочину можливе лише за ухвалою слідчого судді, постановленої за результатами розгляду клопотання прокурора (ст. 298-1 КПК України) [2, с. 102].

Водночас, відповідно до ст. 99 КК України довідки, висновки та інші документи спеціалістів є документами, а не доказами в кримінальному провадженні.

Висновки спеціалістів на сьогоднішній час не мають затвердженої форми. Їй досі тривають дискусії щодо розширеної чи скороченої форми.

Можна взяти за основу пропозицію А. В. Столітнього. Вчений на прикладі висновка експерта пропонує щоб сторони кримінального провадження за наявності підстав для проведення експертизи

заповнюватимуть в електронній системі (ЄРДР) контури форми (шаблону) «Клопотання про проведення експертизи», після заповнення якої електронна система автоматично формує текст відповідного клопотання (з обраними автором додатками з числа доступних матеріалів кримінального провадження), та користувач надсилає таке клопотання до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, де воно розподіляється до слідчого судді. За результатами розгляду клопотання відповідна ухвала надсилатиметься засобами електронної комунікації суб'єкту, що ініціював проведення експертизи для долучення необхідних для проведення експертизи речових доказів та/або матеріалів кримінального провадження. Далі така ухвала надсилається за допомогою електронних засобів комунікації у вигляді шифрованого електронного конверту до електронної системи експерта (вдосконаленого Реєстру атестованих судових експертів). Фізичні об'єкти, що необхідні для проведення експертизи пропонується надавати експерту традиційним способом на основі супровідних документів зі штрих-кодами, сформованих як додатки до згаданого електронного конверту. При надходженні ухвали, підсистема Реєстру атестованих судових експертів автоматично призначає експерта. Останній підтверджує отримання направлених документів, експертна установа вносить до електронної системи відомості про отримання фізичних додатків (у разі надсилання). Автоматично встановлюється контроль процесуальних строків – «червона лінія». За результатами проведеного дослідження, експерт формує електронний висновок для чого заповнює відповідний шаблон, до якого за потреби прикріплює фото, схеми, таблиці, підписує шляхом накладення електронного підпису й надсилає до ЄРДР. З цього моменту висновок експерта доступний учасникам кримінального провадження в рамках наданих під час досудового розслідування процесуальних повноважень. Доступ до відомостей певного провадження, необхідних для виконання завдання, пропонується автоматично надавати експерту після настання юридичного

факту, наприклад, призначення експертизи, та блокувати зі спливом процесуального строку, відведеного на відповідну дію» [130, с. 110].

Отже, оцінка висновку експерта має складну правову природу та включає дотримання вимог законодавства, походження матеріалів, наданих на дослідження, правомірність використання методик проведення судової експертизи, повноту та обґрунтованість висновку експерта, співпадіння чи розбіжності з іншими доказами тощо. В результаті оцінки висновка експерта судом у кримінальних провадженнях, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства, порушення переважно стосувались процесуальної процедури збору матеріалів для проведення судово-економічної експертизи.

Акцентуючи увагу на напрямках вдосконалення використання спеціальних знань, зазначимо на сучасному етапі розвитку людства все частіше виникає потреба у розв'язанні так званих важко формалізованих задач (для розв'язання важко формалізованих задач часто використовують методи штучного інтелекту)[41]. Однією із таких задач є розпізнавання почерку, що колись вважалося виключно людською здатністю, але сьогодні воно стає все більш доступним завдяки розвитку штучного інтелекту, зокрема нейромереж. Це питання набуває особливої ваги в правовій сфері, де точність і надійність експертних висновків можуть впливати на результат кримінального провадження.

Щодо питання нейронних мереж, то ними визнаються обчислювальні системи, натхненні біологічними нейронними мережами, що складають мозок тварин, тобто ті, які приблизно моделюють нейрони біологічного мозку [158]. На прикладі розпізнавання почерку, використання нейронних мереж базується на принципах машинного навчання, які здатні вчитися на великих обсягах даних. Завдяки цьому, нейромережі можуть не тільки ідентифікувати окремі символи, але й визначати стиль почерку, а іноді навіть встановити авторство тексту.

Франко Н. С., досліджуючи нейромережі для розпізнавання людського почерку зазначає, що процес навчання нейронної мережі починається зі збору

великого набору даних, що містить приклади рукописного тексту. Відомості, що не мають відношення до досліджуваної проблеми, необхідно виключити з вихідних даних. У той же час потрібно мати достатню кількість прикладів для навчання нейронної мережі [136, с. 49]. Після цього модель проходить етапи тренування, в яких вона коригує свої внутрішні параметри для досягнення максимальної точності розпізнавання. У випадку з розпізнаванням рукописного тексту, мережа навчається асоціювати певні візуальні образи літер з відповідними символами.

Етапи розпізнавання тексту також можна поділити на декілька етапів:

- 1) Обробка зображення та розпізнавання тексту в цілому;
- 2) Обробка кожного окремого слова за допомогою визначення відступів між словами;
- 3) Виявлення окремих літер у слові та розпізнавання, на які печатні літери вони схожі [125, с. 56].

На сьогоднішній день існує значна кількість досліджень науковців, які розглядають дане питання. Проаналізувавши наукові роботи ми спостерігаємо як кожен із них наголошує на тому, що розпізнавання людського почерку за допомогою нейронних мереж має позитивний прорив у людській діяльності, при цьому деякі з них зазначають, що однією з основних переваг використання нейронних мереж для розпізнавання почерку є їхня висока точність. Традиційно, ідентифікація особи за почерком здійснюється експертами, які спеціалізуються на такому дослідженні. Однак цей метод має ряд обмежень, пов'язаних із суб'єктивністю експертної оцінки та необхідністю великої кількості порівняльних зразків.

Нейромережі, навчені на великих обсягах даних, здатні автоматично виявляти тонкі особливості почерку, які недоступні для людського ока. Вони можуть аналізувати такі параметри, як розмір букв, кут нахилу, тиск на папір, відстань між літерами тощо. Завдяки цьому, нейромережі можуть забезпечити більш точну та об'єктивну ідентифікацію особи за почерком.

Безперечно, при розпізнанні почерку, використання нейронних мереж може прискорити цей процес і зменшити людський фактор, а завдяки здатності до самонавчання та адаптації до нових зразків, нейронні мережі можуть досягати результатів, що перевершують традиційні алгоритми, але ми вважаємо, що такий вид дослідження все ще не набув тієї можливості, аби повністю замінити ним експертне дослідження у цій сфері. По-перше, якість розпізнавання залежить від якості вхідних даних (зображення на якому присутній текст). Якщо зразки почерку не є однорідними або мають значні варіації, точність моделі може знижуватися. Також, індивідуальні особливості почерку можуть створювати труднощі у навчанні моделей. По-друге, складність моделей може призводити до проблем з інтерпретацією результатів. Хоча нейронні мережі можуть досягати високої точності, зрозуміти, чому вони прийняли те чи інше рішення, може бути важко. У подальшому можуть виникнути питання щодо допустимості такого доказу.

Також потребують дослідження подальші тенденції розвитку судової експертизи, зокрема щодо використання штучного інтелекту і машинного навчання, які дозволяють судовим експертам економістам продовжувати надавати актуальні послуги, яких вимагає сучасний світ. Ці інструменти дозволяють експертам економістам швидше аналізувати великі набори даних та ухвалювати рішення, наприклад визначати невідповідності в ланцюгу розрахунків. Або може переглядати набір контрактів в пошуках певних слів або змісту, який передбачає найбільш високий ризик. Загалом чим більше записів перевіряє система з плином часу, тим більше вона «вчиться» і тим вище її точність. Інші технології, які за прогнозами будуть відігравати більш важливу роль у судовому бухгалтерському обліку в майбутньому, містять прогнозну аналітику, блокчейн, робототехніку та пошукових роботів. Проблема методів дослідження цифрового документообігу щодо підходів в роботі з базою великих даних потребує розробки методичних підходів. Традиційні методи та інструменти судової експертизи не призначені для обробки великих даних та потребують не

лише нормативних і методичних змін, а також подальшого відстеження та дослідження тенденцій розвитку технологій для підтримання актуальності підходів економічної експертизи [18, с. 98].

Отже, як можливі напрямки вдосконалення використання спеціальних знань привертають увагу: аналіз сучасних досліджень у сфері розпізнавання почерку за допомогою нейронних мереж демонструє значний прогрес у цій галузі. Штучний інтелект, особливо нейронні мережі, здатні навчатися на великих обсягах даних і виявляти тонкі особливості почерку, недоступні для людського ока. Це відкриває нові перспективи для автоматизації процесів ідентифікації особи за почерком, що особливо актуально в правовій сфері. Посилення міжнародного співробітництва: Співпраця з правоохоронними органами інших країн для боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, пов'язаною з відмиванням коштів, отриманих в результаті нецільового використання бюджетних коштів. Розробка нових криміналістичних методик: Розробка нових методів дослідження фінансових документів та електронних носіїв інформації для виявлення слідів злочинів.

Висновки до розділу 3

З'ясовано проблемні питання та запропоновано шляхи їх вирішення задля оптимізації окресленої слідчої (розшукової) дії.

На основі узагальненням результатів опитування практичних працівників з'ясовано, що під час розслідування кримінальних проваджень за фактами нецільового використання бюджетних коштів уповноважені особи призначали судові експертизи до Експертної служби МВС України – 48,1 %, експертних установ Міністерства юстиції України – 26,8 %, приватних експертів – 17,5 %, інших експертних установ – 7,6 %.

Встановлено, що під час доведення нецільового використання бюджетних коштів призначали такі судові експертизи: судово-економічна – 98,4 %, судово-почеркознавча – 92,6 %, технічна експертиза документів –

49,4 %, комп'ютерно-технічна – 38,1 %, телекомунікаційна – 29,7 %, матеріалів відео- та звукозапису – 19,6 %, товарознавча – 21,8 % та інші – 11,5 %. Причому в 43,6 % випадків виникала потреба в проведенні комплексного дослідження, з використанням знань з декількох галузей. Об'єктами дослідження, крім документів, були телефони, жорсткі диски, комп'ютерна техніка, звуко- та відеозаписи тощо.

Акцентовано увагу на підготовчому етапі призначення судових експертиз та використанні консультативної допомоги працівників експертних установ у контексті вирішення питань, що можуть перешкоджати проведенню повного та всебічного експертного дослідження, зокрема щодо правильності оформлення постанови про проведення експертизи, упаковки об'єктів, постановки запитань, надання порівняльного матеріалу, послідовності проведення судових експертиз, строків їх проведення тощо.

наголошено на обов'язковості призначення цих судових експертиз та окреслено спектр завдань, що мають значення для доказування нецільового використання бюджетних коштів.

Обґрунтовано визначальну роль судово-економічної експертизи для доведення фактів нецільового використання бюджетних коштів, оскільки саме бухгалтерські дослідження дозволяють встановити такий факт, його механізм і розмір збитків. Під час проведення дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності експерт може проаналізувати первинну документацію (договори, рахунки, акти виконаних робіт), виявити порушення у веденні бухгалтерського обліку (відсутність документів, що підтверджують витрати), визначити розмір збитків, заподіяних державному або місцевому бюджету.

Проведення економічної експертизи під час розслідування факту нецільового використання бюджетних коштів має певні особливості. Акцентовано на необхідності надання акту ревізії із зазначенням, які саме положення суперечать матеріалам кримінального провадження та стосовно яких виникають питання. Проте деякі вчені наголошують на тому, що

необхідність у призначенні судово-економічної експертизи обумовлена неякісно проведеною ревізією. Крім того, цю експертизу призначають у разі, якщо виникають сумніви щодо повноти та якості її проведення або заявлено обґрунтоване клопотання сторони захисту.

Зауважено, що в сучасних умовах більшість фінансових операцій оформляють в електронному вигляді, тому сфера застосування почеркознавства звужується. Однак у кримінальних провадженнях, де фігурують паперові документи з рукописними елементами, почеркознавча експертиза є обов'язковою.

Визначено, що почеркознавча експертиза доречна, коли кримінальне правопорушення, пов'язане з піддробкою підписів на платіжних документах, фальсифікацією рукописних звітів або актів, внесенням неправдивих рукописних змін до фінансових документів. Вона доповнює фінансово-економічні експертизи, надаючи докази про свідому участь конкретних осіб у механізмі вчинення кримінального правопорушення. Якщо у висновку економічної експертизи доведено завищення цін, то завданням почеркознавчого дослідження є встановлення автентичності підписів у договорах, що формує комплексний доказовий ланцюг.

Доведено, що почеркознавча експертиза ефективна лише за умови надання слідчим якісних зразків почеркового матеріалу підозрюваних осіб. Упродовж багатьох років найпоширенішою причиною помилкових висновків було використання недостатньої кількості порівняльного матеріалу або незіставлені зі спірними об'єктами зразки почерку та підпису.

Проведеним опитуванням працівників експертних установ встановлено, що у 46,8 % випадків весь наданий уповноваженою особою порівняльний матеріал використовувати неможливо. Порівняльний матеріал слід надавати експертові в тому обсязі, який дозволив би всебічно проаналізувати ознаки, що містяться в порівнюваних рукописах. Оскільки в кожному конкретному випадку потрібна різна кількість зразків, то досить складно дати єдині й точні рекомендації щодо всіх видів почеркознавчої експертизи. Обсяг рукопису в

досліджуваному документі визначає кількість зразків почерку, водночас не повинен бути менший, ніж регламентований Методикою почеркознавчих досліджень (не менше п'яти сторінок рукописного тексту і не менше десяти сторінок – для підписів).

Доведено необхідність розмежування понять оцінки, перевірки та дослідження доказів, де визначальним фактором є мета, з якою уповноважена особа їх використовує під час досудового розслідування чи судового розгляду.

Встановлено, що в результаті оцінки висновку експерта слідчим чи судом у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетного законодавства порушення переважно стосувалися процесуальної процедури збору матеріалів для проведення судово-економічної експертизи. Розглянуто ситуації, коли після оцінки висновку експерта слідчий або суд визнають висновок або неповним, або необґрунтованим, або таким, що має значення для досудового розслідування (обґрунтованим).

Одним з напрямів удосконалення використання спеціальних знань визнано внесення змін до КПК України в частині надання права спеціалісту проводити дослідження, оформлені висновком спеціаліста. Водночас неоднозначним є питання щодо структури висновку спеціаліста. Наголошено, що висновок спеціаліста не може замінити висновок експерта, хоча дослідницька частина повинна містити всі стадії (роздільного дослідження, порівняльного дослідження, оціночно-синтезуюча стадія, оформлення результатів). Тому для ефективного застосування висновку спеціаліста та визнання його правомірності необхідно закріпити його структуру в процесуальному законодавстві, доповнивши ст. 101 КПК України «Висновок експерта» словами «Висновок експерта та спеціаліста».

Серед інших напрямів удосконалення використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетного законодавства зазначено використання висновків судових експертів інших держав, оскільки нерідко такі протиправні дії здійснюються в спосіб, пов'язаний із залученням іноземних партнерів, а також стандартизація

методик проведення судових експертиз задля визнання висновків українських судових експертів в інших країнах, використання інноваційних досягнень науки й техніки під час проведення досліджень та в обліковій діяльності тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає в розробленні теоретичних і практичних засад використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій і практичних рекомендацій щодо їх розвитку й удосконалення. У результаті дослідження сформульовано низку теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, основними з яких є такі:

1. Встановлено, що питання теоретичного дослідження нецільового використання бюджетних коштів розглядали в контексті суміжних кримінально-правових наук, таких як кримінальне право, кримінологія, кримінальний процес та оперативно-розшукова діяльність. Акцентовано на особливостях кваліфікації ст. 210 КК України, випадках перекваліфікації на ст. 191, 364, 366, 367 КК України та розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень.

Наведено найбільш поширені причини перекваліфікації протиправних дій за ст. 367 КК України «Службова недбалість», переважно пов'язані зі складністю доведення умислу. Аргументовано, що злочинці часто намагаються замаскувати власні дії під помилки або недбалість.

Проведеним аналізом судово-слідчої практики виокремлено причини перекваліфікації, які залежать від якості доказів, мотивів учинення дій і наслідків для держави. Основні причини перекваліфікації кримінальних правопорушень за фактами нецільового використання бюджетних коштів – неможливість довести умисел або наявність ознак більш тяжких злочинів, відсутність ознак кримінального правопорушення та наявне адміністративне правопорушення (ст. 164-14 КУпАП).

З'ясовано, що наукові розробки вчених здебільшого зосереджені на методиці розслідування кримінальних правопорушень і тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій, оминаючи застосування спеціальних

знань. На підставі вивчення судово-слідчої практики встановлено, що в усіх кримінальних провадженнях доказова база містила висновки судових експертиз, акти ревізій або інших відомчих перевірок тощо. Причому 86,9 % респондентів визнали обов'язковим застосування спеціальних знань (економічних, бухгалтерських, криміналістичних) у кримінальних провадженнях окресленої категорії, що засвідчує потребу в їх комплексному дослідженні на монографічному рівні.

2. Систематизовано сучасні способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів. Першочергово вони пов'язані з підготовкою документації про необхідність перенаправлення коштів на інші потреби, зміною кодування економічних операцій, створенням фіктивних підприємств, залученням до злочинних схем підставних осіб, використанням корупційних домовленостей. Вдаючись до широкого спектру схем для підготовки, учинення та приховування протиправних діянь, правопорушники нерідко використовують корупційні зв'язки і недосконалість бюджетного законодавства, причому розмір коштів, що становить предмет злочинного посягання, зазвичай впливає на складність способу вчинення кримінального правопорушення.

Спираючись на реалії сьогодення, виокремлено сучасні способи легалізації – використання державних коштів цільових програм, створення конвертаційних центрів, а також одержання інструментів доступу до рахунків діючих структур, що здійснюють господарську діяльність, для конвертації злочинних коштів.

Акцентовано на використанні корупційних зв'язків під час підготовки, вчинення та приховування нецільового використання бюджетних коштів.

Запропоновано внести доповнення до кримінального процесуального законодавства, а саме ч.1 ст.148 КПК України «Загальні положення тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом» викласти в такій редакції: «У разі наявності достатніх підстав вважати, що для

припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, необхідно тимчасово обмежити підозрюваного у користуванні спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа мають право тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом, у законно затриманої ними особи в порядку, передбаченому статтею 208 цього Кодексу, *або/та на період досудового розслідування звернутися до слідчого судді з клопотанням про заборону здійснення правочинів юридичною особою*».

3. Зазначено, що сліди нецільового використання бюджетних коштів здебільшого зберігаються на матеріальних слідах (паперові документи, кошти, цінні папери, інші предмети, здобуті внаслідок протиправної діяльності), електронних слідах та ідеальних (збереглися в пам'яті свідків, очевидців кримінального правопорушення, правопорушників, співучасників, їхніх родичів та обізнаних осіб). Встановлено, що сліди-відображення переважно містяться в документах (рукописи, відбитки печаток і штампів, сліди від друкуючих пристроїв), які було використано задля досягнення протиправного результату, слідах папілярних візерунків, що залишилися на поверхні документів, грошей та інших матеріальних цінностей, а також сліди спеціальних хімічних речовин, якщо такі були використані під час документування протиправної діяльності; фото- та відеозображення з камер спостереження.

Виокремлено документи, які мають значення для доведення складу окреслених кримінальних правопорушень, а саме: розпорядження чи накази про перерахування коштів, про необхідність щось терміново виправити, закупити, відремонтувати, побудувати; договори, субпідрядні договори, акти виконаних робіт, накладні та інші документи, які підтверджують нібито

здійснені витрати бюджетних коштів, тощо. Проаналізовано класифікації документів за різними підставами.

4. З'ясовано роль використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів. Узагальнено процесуальні та непроцесуальні форми використання спеціальних знань, де особливого значення для досудового розслідування окреслених кримінальних правопорушень відведено: залученню спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій і заходів забезпечення кримінального провадження; залученню експерта для проведення судової експертизи, надання консультацій, обліково-довідкової допомоги тощо. Наголошено на проблемних питаннях ініціювання слідчим відомчих перевірок, зокрема ревізій та їх незамінному значенні для встановлення фактів нецільового використання бюджетних коштів, а також запропоновано шляхи розв'язання окреслених проблем, пов'язаних із використанням інших форм використання спеціальних знань.

Розглянуто процесуальний статус висновків спеціаліста у зв'язку з новелами в кримінальному процесуальному законодавстві, зауважено на проблемних питаннях проведення таких досліджень.

Спираючись на наукові досягнення вчених, запропоновано внести зміни до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», доповнивши її другою частиною такого змісту: *«Судово-експертна діяльність – це регламентована законодавством діяльність осіб, які володіють спеціальними знаннями та уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ, з метою надання науково обґрунтованих висновків для їх використання під час розслідування правопорушень та судового розгляду справ».*

5. Висвітлено проблемні питання проведення слідчих (розшукових) дій, шляхи їх вирішення під час досудового розслідування нецільового використання бюджетних коштів, зокрема акцентовано на важливому значенні залучення особи, що володіє спеціальними знаннями.

У провадженнях щодо нецільового використання бюджетних коштів необхідною є допомога спеціаліста в таких слідчих (розшукових) діях: огляд документів – 54,6 %, огляд комп'ютерної техніки – 41,5 %, обшук – 32,7 %, допит на стадії підготовки – 18,2 %.

Схарактеризовано особливості проведення обшуку, який є важливою слідчо-розшуковою дією для отримання доказів, що можуть бути використані в суді. У кримінальних провадженнях про нецільове використання бюджетних коштів обшук дозволяє вилучити критично важливі документи, комп'ютерну техніку, грошові кошти, електронні листи, бази даних, транзакції в криптовалютах тощо. Залучення спеціалістів з різних галузей знань дозволяє запобігти знищенню доказів, особливо цифрових даних, які легко видалити та підвищити ефективність проведення обшуку.

Наведено практичні рекомендації для ефективного проведення огляду первинних документів, що дозволяє слідчим простежити потік коштів, виявити розбіжності й зібрати докази протиправної діяльності. Без ретельного вивчення відповідних документів було б майже неможливо встановити чітку картину про те, як виділяються та витрачаються бюджетні кошти. Аналізуючи первинні документи, слідчий може виявити осіб, які підписували документи, здійснювали платежі, отримували кошти. Усе це дозволяє встановити коло осіб, причетних до протиправної схеми, та визначити їхню роль у вчиненому правопорушенні.

Акцентовано на залученні спеціаліста до огляду комп'ютерної техніки, електронних носіїв інформації задля забезпечення законності таких дій та запобігання знищенню криміналістично значущої інформації.

Виокремлено напрями використання допомоги спеціаліста-економіста під час підготовки до допиту підозрюваного. Наголошено на практичній цінності допомоги в частині формулювання запитань, пов'язаних із фінансовою термінологією або специфікою бюджетного обліку.

6. Доведено, що тимчасовий доступ до документів залишається важливим інструментом у боротьбі із фінансовими правопорушеннями. Він

дає змогу оперативно отримувати необхідну фінансову документацію, що є критично важливою для формування доказової бази. Зазначений захід забезпечення кримінального провадження дозволяє органам досудового розслідування отримати важливу фінансову та бухгалтерську документацію, яка може містити інформацію про рух бюджетних коштів, можливі порушення та зловживання. Саме на підставі аналізу таких документів можна встановити факт нецільового використання бюджетних коштів, визначити осіб, які брали участь у незаконних фінансових операціях, і підтвердити наявність або відсутність складу кримінального правопорушення. Водночас наголошено, що такий доступ має відповідати критеріям пропорційності й законності, щоб не порушувати права осіб та установ, які володіють відповідними матеріалами.

Констатовано значущість тимчасового доступу із залученням спеціалістів, по-перше, до документів економічного характеру, що підтверджують або спростовують певні фінансові операції, по-друге, до інформації, яка знаходиться в операторів і провайдерів телекомунікацій, їхніх транспортних телекомунікаційних мережах.

7. З'ясовано організаційно-тактичні особливості призначення судових експертиз: вибір моменту винесення постанови щодо проведення судової експертизи, експертної установи, збору необхідних порівняльних зразків, формулювання переліку питань для вирішення експертові, що в сукупності з іншими діями дасть змогу отримати більш дієвий результат у вигляді висновку експерта в категорійній формі.

Важливу роль відведено висновкам економічної експертизи (98,4 %) та почеркознавчої експертизи (92,6 %). Наголошено, що в кримінальних провадженнях окресленої категорії нерідко виникає потреба в проведенні комплексних експертиз, а саме: технічної експертизи документів, комп'ютерно-технічної, телекомунікаційної, матеріалів відео- та звукозапису, товарознавчої експертизи та інших судових експертиз.

Зауважено, що найбільш значущою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів є призначення

судово-економічної експертизи, яка включає дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності, дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, дослідження документів фінансово-кредитних операцій. Під час проведення економічної експертизи експерт може проаналізувати:

- цільове призначення бюджетних коштів (чи відповідає використання коштів встановленим цілям);
- ефективність використання коштів (чи були досягнуті зазначені в документах результати);
- наявність порушень у фінансовій звітності (завищення вартості товарів чи послуг, наявність фіктивних договорів) тощо.

Під час розслідування щодо нецільового використання бюджетних коштів на будівництво об'єкта експерт може встановити, що кошти були перенаправлені на інші цілі, або вартість робіт була завищена через неправомірні угоди з підрядниками. Попри те, що в кримінальних провадженнях доказова база переважно базується на економічних експертизах, почеркознавчий аналіз стає критично важливим задля підтвердження факту фальсифікації, що є частиною механізму правопорушення. Фінансові звіти або первинні документи (накладні, відомості, договори, накази, акти виконаних робіт, платіжні доручення) часто містять підписи відповідальних осіб та рукописні правки, які змінюють суму витрат або призначення платежів, без яких неможливо вчинити кримінальне правопорушення. Експертним шляхом можливо довести факт виконання рукописів певною особою за умови надання якісного порівняльного матеріалу, який відповідає вимогам достовірності, достатності, давності виконання тощо.

8. Доведено, що оцінка висновку експерта має складну правову природу та включає дотримання вимог законодавства, походження матеріалів, наданих на дослідження, правомірність використання методик проведення судової експертизи, повноту й обґрунтованість висновку експерта, співпадіння чи розбіжності з іншими доказами.

Зауважено, що встановлення розбіжностей між висновком експерта та іншими доказами в кримінальному провадженні не доводять його недостовірність. На підставі аналізу емпіричних матеріалів щодо нецільового використання бюджетних коштів виокремлені порушення у висновках експертів, які призвели до їх визнання неналежними та недопустимими доказами, а саме: дослідження не первинних документів, а їх копій, висновок ґрунтувався на дослідженні об'єктів, отриманих з порушенням процесуального законодавства; було використано результати довідки спеціаліста замість актів ревізій, використання експертом двозначних тлумачень, нечітких формулювань, допущення інших помилок під час оформлення, що призвело до сумнівів у науковій обґрунтованості експертного дослідження.

Розглянуто структуру висновку експерта та її співвідношення з висновком спеціаліста, запропоновано відповідне авторське бачення. Наголошено, що відповідно до ст. 99 КК України довідки, висновки та інші документи спеціалістів є документами, а не доказами в кримінальному провадженні. Надано рекомендації щодо дій, спрямованих на перевірку висновків експерта, а також низку пропозицій щодо вдосконалення використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аханкіна Т. О. Проблемні питання, які виникають у разі призначення судово-економічної експертизи щодо підтвердження використання бюджетних коштів (нецільове використання, визначення збитків), отриманих підприємствами, установами, організаціями без надання матеріалів перевірки (ревізії). *Теорія та практика судово-експертної діяльності*: матеріали VIII Міжвідомчої конференції (м. Київ, 27 листопада 2019 року). Київ, 2019. Національна академія внутрішніх справ, Навчально-науковий інститут № 2. С. 25–29
2. Баулін О. В., Ізотов О. І. Перевірка і оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні експерта. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. – Вип. 66. – С. 95–108
3. Беспалько І. Л. Особливості застосування тимчасового доступу до речей і документів у процесі кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія «Право». С. 217–222.
4. Бирюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: монографія. Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2009. С. 382.
5. Бідняк В. А., Бідняк Г. С., Чаплинський К. О. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я: монографія. Одеса : Видавничий дім Гельветика, 2021, 260 с.
6. Бідняк В. А. Проблематика нарахування та підтвердження збитків, спричинених незаконними діями суб'єктів програми медичних гарантій *Криміналістичний вісник*. 2024. № 2 (42). С. 154–161.

7. Бідняк В. А. Участь спеціаліста під час проведення обшуку при розслідуванні злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням сфери охорони здоров'я. *Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні: матеріали наук.-практ. семінару* (м. Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 223–225.
8. Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2019. 152 с.
9. Бідняк Г. С. Висновок експерта як джерело доказів під час розслідування шахрайства. *Криміналістичний вісник* 2014. № 2. С. 55–59.
10. Бідняк Г. С. Проблемні питання підготовки матеріалів до почеркознавчого дослідження. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 210–214.
11. Бідняк Г. С. Участь спеціаліста при проведенні огляду документів під час розслідування шахрайств. *Криміналістичний вісник: наук.-практ. збірник / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. Київ : ТОВ «БрайтВайт», 2016. № 1. С. 162–166.*
12. Бідняк Г. С. Щодо запровадження новітніх технологій у кримінальному судочинстві. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. Харків, 2017. С. 49–51.
13. Біленчук П. Д., Кофаров А. В., Кобилянський О. Л., Скільська Л. Д. Криміналістичне доказування огляду місця події: методи, засоби, технології : монографія / Київ: КИЙ. 2009. 112 с.
14. Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін. Криміналістика : підручник. / За ред. П.Д. Біленчука- 2-ге вид., випр. і доп. – Київ : Атіка, 2001. – 544 с.: іл.
15. Буряченко О. А. Конкурентна (альтернативна) експертиза в Україні. *Теорія та практика судово-експертної діяльності: матеріали VIII Міжвідомчої конференції* (м. Київ, 27 листопада 2019 року). Київ, 2019. Національна академія внутрішніх справ, Навчально-науковий інститут № 2. С. 78–80.

16. Бутко Т. В. Особливості проведення слідчого огляду при розслідування податкових злочинів. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики*. Харків, 2018. С. 34–36.

17. Вирок Довгинцівський районний суд міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 27 червня 2019 р. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/82679556/>

18. Віхляєв О. К., Германюк І. В. Судово-економічна експертиза та електронний обіг документів у кримінальному процесі. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 2 (14) С. 90–98. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-90-98](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-90-98)

19. Влялько І. В. Правове регулювання державних закупівель в ЄС: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / І. В. Влялько; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2009. 20 с.

20. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... доктора юридичних наук: 12.00.09. Харків, 2001. 426 с.

21. Волобуєв А. Ф., Осика І. М., Степанюк Р. Л. та ін. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів: Монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. – Харків : «Курсор», 2009. 320 с.

22. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. URL : http://www.adhdportal.com/book_2772_chapter_17_3.1_Ponjattja_sldcho_situa_t_aetapu_rozslduvannja_khrol_v_pobudov_okremo_metodiki_rozslduvannja.html

23. Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2006. 236 с.

24. Гайдар О. Форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування таємного викрадення чужого майна. *Право і безпека*. 2022. № 2. (85). С. 30–39. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.03>
25. Гусева В. О. Особливості тактики обшуку під час розслідування злочинів, пов'язаних із посяганням на життя працівників правоохоронних органів. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування*. Харків, 2019. С. 49-51. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/14.pdf
26. Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Щодо сутності електронної (цифрової) інформації як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 1 (33). С. 37–49.
27. Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09, Національна академія внутрішніх справ Київ, 2019. 238 с.
28. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 210 с.
29. Демидова Є.Є. Цифрові сліди кримінального правопорушення: поняття та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного Університету*. 2024. Випуск 85. Частина 4. С. 71–75. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.10>.
30. Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері: дис... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09 (081 – Право). Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2024. 236 с.
31. Діденко В. Л. Особливості проведення обшуку в бюджетних установах за фактами вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням державних коштів. *Юридична наука*. 2020. № 3. Том 2. С. 56–61.

32. Дондик Н. Я. Спеціальні бухгалтерські знання та їх застосування під час розкриття та розслідування бухгалтерських злочинів : монографія. – Київ : Атіка, 2007. 144 с.
33. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні особливості розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 202 с.
34. Дрозд В. Г. Особа злочинця при криміналістичній характеристиці злочину щодо заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. *Митна справа*. 2013. Вип. 4 (88). С. 120–124.
35. Дрозд В. Г., Гаврилук Л. В. Взаємодія слідчого з працівниками інших підрозділів національної поліції до початку досудового розслідування: організаційно-правовий аспект. Редакційна колегія, Київ, 2023.
36. Євдокіменко С. В. Окремі аспекти організації експертної діяльності в Україні щодо проведення судово-економічних експертиз. *Право і Безпека*. 2016. № 4. С. 43–48.
37. Єдиний державний реєстр судових рішень. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69128577>
38. Єфімов В. В., Дараган В. В., Мирошніченко Д. М., Бідняк В. А.. Особливості проведення оперативними підрозділами ОВС моніторингу витрат бюджетних коштів та взаємодії із контролюючими органами з метою виявлення та документування фактів їх розкрадання та привласнення посадовими особами підприємств, установ та організацій різних форм власності: науково-методичні рекомендації. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 85 с.
39. Запотоцький А. П. Розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва [Текст] : метод. рек. / [А. П. Запотоцький, А. А. Вознюк, С. В. Кучменко]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 78 с.

40. Запотоцький А. П. Позапланова виїзна ревізія як спосіб використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у сфері будівництва. *Науковий журнал «Підприємство, господарство і право»*. 2017. № 5. С. 231–234.

41. Зінов'єв Є. В. Дослідження методів розпізнавання рукописних символів на основі нейронних мереж [Електронний ресурс] / Є. В. Зінов'єв, І. Р. Арсенюк. Матеріали XLVIII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ (м. Вінниця, 13-15 березня 2019 р.). – Електрон. текст. дані. – 2019.

42. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями): URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

43. Кадук С. В. Криміналістично-довідкові колекції та їх значення в розслідуванні злочинів [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кадук Світлана Володимирівна ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2010. – 223 с. – Бібліогр.: арк. 195-223.

44. Кадук С. В. Криміналістично-довідкові колекції та їх значення у розслідуванні злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Академія Адвокатури України, 2010. С. 9.

45. Кахнич К. О. Актуальні питання призначення та проведення судової почеркознавчої експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки. С. 152–154. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-293-0-40>

46. Клименко Н. І. Несудова експертиза, або експертиза соціуму. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. – 2014. Вип. 14. С. 424-429. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Трsek_2014_14_62.

47. Коваленко В. В. Типові способи, сліди й обстановка вчинення злочину як елементи криміналістичної характеристики торгівлі людьми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2 (31). С. 182–186.

48. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України № 80731-Х Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122 [URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text)
49. Коновалова В. О. Допит: Тактика і психологія. Харків : Консум, 1999. 157 с.
50. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування: монографія. Харків: Факт, 2001. 311 с.
51. Коршикова Т. В. Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки: дис.... доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 255 с.
52. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 20 с.
53. Костроміна О. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування шахрайства: кримінально-процесуальний і криміналістичний аспект. *Вісник Маріупольського державного університету. СЕРІЯ: Право.* 2024. Випуск 27. С. 79–85. <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2023-14-27-79-85>
54. Кофанова О. С. Теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності. Київ, 2011. 154 с.
55. Кривокурс О. Г. Актуальні питання щодо проведення почеркознавчої експертизи в криміналістиці. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми науки, освіти та технологій. Збірник тез доповідей» (м. Полтава, 23 липня 2022 року). Полтава : Центр фінансово-економічних наукових досліджень, 2022. С. 23–24.

56. Кривопуск О. Г. Особливості використання непроцесуальної форми спеціальних знань під час розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *III Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : зб. матеріалів Міжнар. науково-практ. конф. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2023. С. 53–56.

57. Кривопуск О. Г. Деякі організаційно-тактичні особливості проведення огляду носіїв інформації (комп'ютерної техніки) під час розслідування кримінальних правопорушень проти власності, вчинених представниками релігійних організацій. Конференція присв. Проф. М. С. Бокаріусу (м. Київ, 23 травня 2025 р.), 2025.

58. Кривопуск О. Г. Способи вчинення крадіжок з рухомого складу залізничного транспорту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 1. Спец. випуск. 2022. С. 328–334.

59. Кривопуск О. Г. «Слідова картина» як елемент криміналістичної характеристики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 12. С. 450–453.

60. Кривун С. І. Участь спеціаліста у проведенні обшуку під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 7 (51). С. 410–414.

61. Кривун С. І. До питання залучення спеціаліста у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів. *Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19–20 жовт. 2022 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2022. С. 176–178.; Кривун С. І. Актуальні питання призначення та проведення судових експертиз під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 280–286.

62. Кривун С. І. До питання кваліфікації нецільового використання бюджетних коштів (криміналістичний аспект). *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13–14 берез. 2023 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2023. С. 209–211.

63. Кривун С. І. Способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 6. С. 171–175.

64. Kryvun, Serhii. Temporary access to objects and documents in criminal proceedings under article 210 of the Criminal Code of Ukraine: a criminalistic perspective. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 9 (331). pp. 93–97.

65. . Kryvun S. Peculiarities of document review during the investigation of misuse of budget funds. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 2. pp. 74–48.

66. Кривун С. І. Оцінка висновку експерта у кримінальних провадженнях, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства. *Пріоритетні напрями розвитку правової системи України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 листоп. 2021 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2021. С. 134–136.

67. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2014. 380 с.

68. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. [2-ге вид., перероб. і допов.]. Харків : Право, 2020. 752 с.

69. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса, 2017. 556 с.

70. Криміналістична техніка: навчальний посібник. За ред А. В. Кофанова. Київ : КИЙ, 2009. 416 с.

71. Кримінальне право України. Загальна частина. підруч. для студ. / за ред. В. В. Сташиса і В. Я. Тація. Юрінком Інтер. 2007.
72. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
73. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%D1%81%D1%82+242#w14978>
74. Купріянова А. О. Бідняк Г. С. Проблемні питання підготовки спеціалістів-криміналістів. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в сучасних умовах: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 20 грудня 2024 р.).* ДДУВС, 2024.
75. Кушнір Н. П. Тимчасовий доступ до речей і документів: дискусійні питання правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2014. Випуск 28. Том 3. С. 79–82.
76. Лазебний А. М. Сутність та значення електронних слідів у криміналістиці. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал.* 2023. Випуск 1 (10). С. 226–233.
77. Лилик В. А. Методика розслідування нецільового використання бюджетних коштів, виділених на роботу з відходами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. 20 с.
78. Маринич Ю. В. Інститут тимчасового доступу до речей та документів у системі заходів забезпечення кримінального провадження : дис. д-ра філософ. : 081-Право / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. 292 с.
79. Мартосенко М. Г., Шурдук І. В. Сучасні реалії судової товарознавчої експертизи в умовах російського вторгнення в Україну. 2022. С. 89–90.
80. Мацола А. А. «Слідова картина» як елемент криміналістичної характеристики перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. С. 117–120. URL:

[https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30704/1/Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики.pdf](https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30704/1/Слідова_картина_як_елемент_криміналістичної_характеристики.pdf)

81. Мудрецька Г. В. Методика розслідування викрадень бюджетних коштів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь, 2011. 20 с.

82. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – Київ : Юрін-ком Інтер, 2016. 1064 с.

83. Національний стандарт № 1 Загальні засади оцінки майна і майнових прав : ПКМ України від 10.09.2003 № 1440 // ОВУ. 2003. № 37. Ст. 1995.

84. Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2003. Том 2. 926 с.

85. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посібник Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

86. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посібник ; за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 240 с.

87. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення огляду та обшуку (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2020 року по травень 2024 року. [URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_oglyad_obshyk.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_oglyad_obshyk.pdf)

88. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006. 254 с.

89. Патик Л. Л., Патик А. А Дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів у кримінальному провадженні. Міжнародна науково-практична конференція, Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 213–216.

90. Перлін С. І., Шевцов С. О., Кокорін О. В. Технологія призначення судових експертиз : практик. порадник / М-во внутр. справ України, Експертна служба, Харківський наук.- дослід. експерт.-криміналіст. центр. Харків, 2018. 103 с.: схеми, табл.

91. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів : навчальний посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

92. Пиріг І. В. Висновок спеціаліста: проблеми впровадження у практику розслідування кримінальних правопорушень. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024 С. 75–78.

93. Пиріг І. В. Законодавче забезпечення участі спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практик. конф. з нагоди 100-річчя від дня народження М. С. Романова (Харків, 17.05.2024). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 202–204.

94. Пиріг І. В. Поняття та зміст експертної діяльності органів внутрішніх справ. *Право України*. 2011. № 1. С. 255-261.

95. Пиріг І. В., Приходько В. О. Криміналістичні обліки: проблеми класифікації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2021. Вип. 23. С. 45—60. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.03>.

96. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

97. Пиріг І. В. Фіксація результатів дослідницької діяльності спеціалістів на місці події. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. Київський НДІ судових експертиз; ред.кол.: О. Г. Рувін (голов. ред.) та ін. Київ, 2020. Вип. 65. С. 220–229. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.21>.

98. Погорецький М. А., Вакулік О. О., Сергеева Д. Б. Розслідування економічних злочинів: навч. посібник / за ред. проф. М. А. Погорецького. Київ : ВД «Дакор», 2014. 176 с.

99. Положення про Державну казначейську службу України. Затверджено постановою КМУ від 15.04.2015 № 215. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-п#Text>

100. Попелюшко В. О. Спеціальні знання в кримінальному процесі та захист. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. Вип. 7. С. 71–81.

101. Приходько Д. С. Використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем : дис. на здобуття дис. ...канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09. Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2024. 236 с.

102. Приходько Д. С. Підвищення ефективності проведення огляду документів під час розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України. *KELM Knowledge, Education, Law, Management*. 2023. № 3 (55). С. 365–370.

103. Приходько Ю. П., Чемерис А. О. Перспективи розвитку діяльності судового експерта. Міжнародна науково-практична конференція, Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С.223–230.

104. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора: офіційний вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushen-nya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

105. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС від 07.07.2017 № 575. ТА 179. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07.2017 № 570.

106. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС України. Наказ МВС України від 10.09.2009 № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>

107. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС від 21.09.2020 № z0022-21 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text>

108. Про ринок електричної енергії : Закон України від 01.01.2021 № 2019-VIII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>.

109. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

110. Проект Закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 № 6284 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=6284&conv=9>

111. Проект Закону про судово-експертну діяльність від 19.11.2021 № 6284-1 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=6284-1&conv=9>

112. Птушкін Д. А. Розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян : дис. на здоб. наук. ст. к.ю.н. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2018. 240 с.

113. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності.: дис. докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2017. 394 с.

114. Пчеліна О. В. Типові сліди злочинів у сфері службової діяльності. *Forum Prava*. 2017. № 5. Р. 342–348. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1204355>.

115. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: Монографія / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; За ред. В. Ю. Шепітька. – Харків : Право, 2006. 624 с.

116. Романів С. Р., Голяш І. Д. Основні напрями вдосконалення правового регулювання судово-економічної експертизи в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. С. 796–802.

117. Розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вчиненого в умовах воєнного стану / [Юсупов В. В., Антощук А. О., Бурлака В. В., Тесленко О.Ю., Семенюк О. А., Бідняк Г. С. та ін.] : метод. реком. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. 100 с.

118. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.

119. Семенов В. В. Спеціальні знання при розслідуванні злочинів (зміст, організація, використання) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 212 с.

120. Скалозуб Л. П., Василичук В. І., Сливенко В. Р. Збірник методичних рекомендацій з викриття та документування злочинів у бюджетній сфері. Київ : ДДСБЕЗ, 2009. 427 с.

121. Словник UA. Портал української мови та культури <https://slovnyk.ua/index.php>

122. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ, 1985. 966 с.

123. Словники України. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

124. Смирнов М. І., Комісарчук Р. В. Напрями використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів (в межах повноважень податкової міліції). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50595613.pdf>

125. Соколенко Д. Г., Корнага Я. І. Система розпізнання писемних символів за допомогою нейронної мережі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: технічні науки*. 2018. С. 56–59.
126. Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Форми використання спеціальних знань. *Теорія і практика судової експертизи*. : зб. наук. праць. Харків : Право. 2018. Вип 18. С. 240–248.
127. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. Київ, 2005. 272 с.
128. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства : дис. ... канд. юрид. наук за спец.: 12.00.09. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 261 с.
129. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: дис... доктора юрид. наук за спец.: 12.00.09. Харків : ХНУВС. 2012. 475 с.
130. Столітній А. В. Електронний висновок експерта в кримінальному провадженні Криміналістика і судова експертиза. Випуск 64 С. 102–111. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.07>
131. Судове рішення №139/41/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71561379>
132. Тимофєєва Н. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 194 с.
133. Тимчишин А. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Актуальні питання юриспруденції. Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 354–361. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.52>
134. Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика : дисер. ... на здобуття ступеня доктора юрид. наук за спец.: 12.00.09 Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2023. С. 438.

135. Тіщенко В. В., Белік Л. С., Самойленко О. А., Тіщенко Ю. В. Щодо сутності та правової природи судової експертизи у кримінальному провадженні *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. – Вип. 66. С. 6–14.

136. Франко Н. С. Нейромережі для розпізнання людського почерку. *Радіоелектроніка та молодь в ХХІ столітті* : матеріали 24 Міжнар. молодіж. форуму, 7-9 квіт. 2020 р. – Харків : ХНУРЕ, 2020. – Том 5. С. 49–50.

137. Фролов О. П. Спеціаліст як суб'єкт обшуку у формі спеціальної операції. *Держава та регіони*. Серія Право. 2019. № 4 (66). С. 169–173.

138. Хавронюк М.І., Дудоров О.О., Навроцький В.О., Музика А.А., Бойко А.М., Брич Л.П., Задоя К.П., Мельник М.І., Письменський Є.О., Ришелюк А.М. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Видання 11-те, перероблене та доповнене / за ред. докт. юрид. наук, проф. М. І. Мельника, докт. юрид. наук, проф. М. І. Хавронюка. Київ : Видавничий дім «Дакор». 2019. 1384 с.

139. Харкевич Ю. І. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із державним фінансуванням галузі охорони здоров'я в умовах пандемії. : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2024. 213 с.

140. Цимбал П. В. Попередження, виявлення, розкриття та розслідування податкових злочинів : монографія. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2009. 408 с.

141. Цимбал П. В., Федорчук М. А., Варшавець Я. Л. Співвідношення поняття «спеціальні знання» із суміжними поняттями у кримінальному провадженні. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 лютого 2018 р.). Київ – Маріуполь, 2018. С. 376–377.

142. Чаплинський К. О. Окремі аспекти взаємодії слідчих та оперативних підрозділів національної поліції України у кримінальному провадженні. *Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 18 листопада 2022 року). Дніпро : ДДУВС, С. 99–102.

143. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: Монограф. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 308 с., іл.

144. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

145. Чеберяк П. П. Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України
file:///C:/Users/Валентин/Downloads/суд%20експ%20при%20розсл%20ек%20злоч%20Чеберяк.pdf

146. Чернявський С. С. Актуальні проблеми призначення судово-економічних експертиз та документальних ревізій у кримінальному провадженні. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвід. наук.-практ. семінар. Київ : НАВС, 2016. С. 123–129.

147. Чернявський С. С. Використання інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, їх транспортних телекомунікаційних мережах, під час розслідування злочинів : метод. рек. / [С. С. Чернявський, Д. О. Алексеева-Процюк та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. 70 с.

148. Чернявський С. С. Розслідування нецільового використання бюджетних коштів : метод. рек. / [С. С. Чернявський, В. І. Васишинчук, А. А. Вознюк та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 88 с.

149. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.

150. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: теоретичний та емпіричний рівні дослідження : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

151. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження: рівні, напрями та форми реалізації. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. № 65. С. 40–51.

152. Черноус Ю. М., Лісіцький А. В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Електронний юридичний журнал*. 2023. № 1. С. 477–480.

153. Шендрик Ю. Деякі проблемні питання призначення ревізії та використання її висновків у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал*. 2023. № 2. С. 349–356.

154. Шендрик Ю. Окремі аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів у кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал*. 2022. № 1 (116). С. 354–361

155. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Київ : «Ін Юре», 2001. 208 с.

156. Шиян Д. С., Шиян О. Ю. Об'єктивна сторона нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням . *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. – Вип. 66. С. 127–137.*

157. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дисертація доктора філософії, Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2021. 272 с.

158. Штучна нейронна мережа // *Вікіпедія*: [Веб-сайт]. URL: <https://w.wiki/BLk8>

159. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : 2015. 560 с.

160. Яремчук В. О. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (організація і тактика): дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09, Харків, 2014. 240 с.

161. Ярошенко Р. В. Актуальні питання проведення обшуку під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 6 (42). С. 283–287 (Республіка Польща).

162. Ярошенко Р. В. До питання проведення тимчасового доступу до речей і документів за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. *Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19–20 жовтня 2022 року). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 121–123.

163. Ярошенко Р. В. Сучасні способи привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. *Юридична наука*. 2019. № 5. Том 2. С. 89–94.

164. Ящук В. О. Використання запахових слідів під час розслідування кримінальних правопорушень: дис. на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 190 с.

165. Юр'єв Д. С. Організація і тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо розкрадань на підприємствах металургійної

промисловості, що вчиняються службовими особами *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2024. № 5 (75). С. 158–169.

166. Юнін О. С., Круглова О. О., Савельєва М. О. та ін. Фінансово-економічний словник : словник-довідник : Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. 164 с.

167. Енциклопедія сучасної України <https://esu.com.ua/article-16856>

168. Pyrih I., Prokopov S. Problems of formation and use of forensic records for operational and investigative purposes. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Scientific Journal. 2023. Special Issue № 1 (126). P. 158–164.

169. Yuliia Chornous, Svitlana Pylypenko, Olga Vakulyk, Hanna Bidniak, Anatoliy Ostapchuk. *Current Challenges of International Cooperation In The Area Of Human Trafficking Countering*. International Journal of Advanced Science and Technology, 2020. № 29 (8s). 2344 – 2353. Retrieved from <http://serisc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/14709>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Кривун С. І. Актуальні питання призначення та проведення судових експертиз під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. *Правові новели*. 2021. № 15. С. 280–286.

2 Kryvun, Serhii. Temporary access to objects and documents in criminal proceedings under article 210 of the Criminal Code of Ukraine: a criminalistic perspective. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 9 (331). pp. 93–97.

3. Кривун С. І. Способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 6. С. 171–175.

4. Kryvun S. Peculiarities of document review during the investigation of misuse of budget funds. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 2. pp. 74–48.

Стаття в наукових періодичних виданнях інших держав:

5. Кривун С. І. Участь спеціаліста у проведенні обшуку під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 7 (51). С. 410–414.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кривун С. І. Оцінка висновку експерта у кримінальних провадженнях, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 14–15 листоп. 2021 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2021. С. 134–136.

7. Кривун С. І. До питання залучення спеціаліста у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів. *Проблемні питання юридичної науки в контексті реформування правової системи України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19–20 жовт. 2022 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2022. С. 176–178.

8. Кривун С. І. До питання кваліфікації нецільового використання бюджетних коштів (криміналістичний аспект). *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки в умовах сьогодення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13–14 берез. 2023 р.). Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2023. С. 209–211.

Додаток Б

Зведені результати інтерв'ювання 177 слідчих Національної поліції України, 72 працівників органів прокуратури, 113 судових експертів та 82 осіб, яких залучали як спеціалістів під час розслідування кримінальних проваджень за фактами нецільового використання бюджетних коштів

№	ПИТАННЯ	%
1	Вкажіть Ваш вік: 21-25 років 25-30 років 30-35 років 35-40 років 40 років і більше	 15 25 12 33 25
2	Вкажіть досвід практичної роботи: до 1 року від 1 до 3 років від 3 до 5 років від 5 до 10 років більше 10 років	 8 12 17 29 34
3	Ваша освіта: вища юридична вища освіта за іншим профілем вища економічна	 78 13,5 8,5
4	Чи приймали Ви участь у розслідуванні нецільового використання бюджетних коштів? так ні	 100 0
5	Чи труднощі під час формування доказової бази у кримінальних провадженнях? так ні важко відповісти	 84,2 10,8 5,0
6.	Якщо так, то які причини Ви можете виділити: недостатня фахова підготовка співробітників органів досудового розслідування корумпованість органів влади відсутність наукових розробок, рекомендацій, алгоритмів дій щодо розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень відсутність взаємодії на належному рівні між правоохоронними органами необхідність у додаткових знаннях, що являються спеціальними для слідчого	 19,5 27,1 38,2 39,2 86,5

	інше	15,2
7	Чи вважаєте Ви необхідним використання спеціальних знань? Так ні важко відповісти	87,3 0 0
8	Які спеціальні знання були використані у кримінальних провадженнях? залучення спеціалістів для проведення процесуальних дій залучення експерта для проведення судової експертизи консультації довідково- облікова допомога відомчі перевірки інше	77,2 100 86,4 83,2 77,2 11,2
9	Які види спеціальних знань Ви використовували? економічні почеркознавчі техніко-криміналістичні інженерні товарознавчі комп'ютерно-технічні телекомунікаційні інші	87,2 92,4 56,4 57,1 73,8 42,3 51,4 13,5
10	Чи вагомою для розслідування нецільового використання бюджетних коштів була взаємодія з фахівцями Держаудитслужби: так ні складно відповісти	82,1 2,0 15,9
11	Які саме матеріали Держаудитслужби були вагомими для досудового розслідування? ревізії фінансового аудиту державного моніторингу перевірки закупівель	90,3 10,6 19,4 24,7
12	До яких саме слідчих (розшукових) дій Ви залучали спеціаліста: огляд документів огляд комп'ютерної техніки обшук допит отримання зразків для проведення експертизи інші	64,8 41,5 32,7 18,2 11,3 9,7

13	<p>До яких заходів забезпечення кримінально провадження Ви залучали спеціаліста:</p> <p>1) виклик слідчим, дізнавачем, прокурором, судовий виклик і привід</p> <p>2) накладення грошового стягнення</p> <p>3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом</p> <p>4) відсторонення від посади</p> <p>5) тимчасовий доступ до речей і документів</p> <p>6) тимчасове вилучення майна</p> <p>7) арешт майна</p> <p>8) затримання особи</p> <p>9) запобіжні заходи</p>	<p>5</p> <p>0</p> <p>0</p> <p>0</p> <p>43,5</p> <p>0</p> <p>0</p> <p>0</p> <p>7</p>
14	<p>Для виконання яких дій під час огляду необхідна була участь спеціаліста під час огляду документів?</p> <p>для прискорення оформлення протоколу</p> <p>для з'ясування питань економічного характеру</p> <p>для з'ясування питань щодо ознак підробки</p> <p>інше</p>	<p>13,7</p> <p>76,3</p> <p>35,1</p> <p>9,7</p>
15	<p>Під час огляду комп'ютерної техніки та електронних носіїв інформації для виконання яких дій необхідна була участь ІТ-спеціаліста:</p> <p>для прискорення оформлення протоколу</p> <p>для з'ясування питань економічного характеру</p> <p>для з'ясування питань щодо наявності певної інформації на них</p> <p>інше</p>	<p>19,7</p> <p>13,3</p> <p>85,6</p> <p>15,7</p>
16	<p>Для виконання яких дій під час огляду необхідна була участь ІТ-спеціаліста під час обшуку:</p> <p>для вилучення об'єктів</p> <p>для упаковки об'єктів</p> <p>для запобігання знищення інформації</p> <p>для запобігання розповсюдження інформації</p> <p>інше</p>	<p>79,4</p> <p>46,8</p> <p>73,3</p> <p>86,7</p> <p>12,7</p>
17	<p>За фактами нецільового використання бюджетних коштів обшук проводився:</p> <p>за місцем проживання правопорушника та співучасників</p> <p>місцем проживання родичів правопорушника</p> <p>обшук транспортного засобу</p> <p>службових приміщень</p> <p>інших територій</p>	<p>87,3</p> <p>23,9</p> <p>40,8</p> <p>97,2</p> <p>21,3</p>
18	<p>Де переважно проводили судові експертизи у кримінальних провадженнях?</p> <p>Експертній службі МВС України</p>	<p>48,1</p>

	експертних установах МЮ України	26,8
	приватних експертів	17,5
	інших експертних установах	7,6
19	Які судові експертизи були необхідні для формування доказової бази?	
	судово-економічна	94,6
	судово-почеркознавча	91,4
	технічна експертиза документів	19,6
	комп'ютерно-технічна	23,3
	телекомунікаційна	10,2
	матеріалів відео- та звукозапису	38,5
	товарознавча	96,4
	інші	

Додаток В

Зведені дані

**за результатами узагальнення вивчених 196 кримінальних проваджень
за фактами нецільового використання бюджетних коштів**

№	Досліджувані питання	%
1	<p>Суміжні склади кримінальних правопорушень, які відповідають фактичним обставинам кримінального правопорушення за ознаками ст. 210 КК України:</p> <p>ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»</p> <p>364 «Зловживання владою або службовим становищем»</p> <p>ст. 367 «Службова недбалість»</p> <p>ст. 164-14 КУпАП «Порушення законодавства про закупівлі»</p> <p>інші</p>	<p>54,1</p> <p>52,7</p> <p>47,2</p> <p>19,4</p> <p>11,6</p>
2	<p>Перекваліфікація кримінального правопорушення за ознаками ст. 210 КК України:</p> <p>так</p> <p>ні</p>	<p>40</p> <p>60</p>
	<p>Структура способів нецільового використання бюджетних коштів:</p> <p>підготовка, безпосереднє вчинення, приховування</p> <p>безпосереднє вчинення та приховування</p> <p>підготовка та безпосереднє вчинення</p>	<p>47,4</p> <p>29,3</p> <p>23,3</p>
	<p>Сутність способів підготовки полягала у:</p> <p>виготовленні та використанні фіктивних документів</p> <p>зміні кодування економічних операцій</p> <p>створенні фіктивних підприємств</p> <p>залученні до схем підставних осіб використанні корупційних домовленостей</p>	<p>86,2</p> <p>24,7</p> <p>38,6</p> <p>66,9</p>
4	<p>Способи безпосереднього вчинення:</p> <p>фінансування проектів, які не відповідають бюджетним призначенням</p> <p>укладання угод з підконтрольними компаніями за завищеними цінами або з порушенням процедури проведення закупівель</p> <p>зміна кодування економічних операцій</p> <p>створення фіктивних підприємств</p> <p>підкупом службової особи</p> <p>одержання неправомірної вигоди</p> <p>інші</p>	<p>64,4</p> <p>59,1</p> <p>44,7</p> <p>34,6</p> <p>23,7</p> <p>25,1</p> <p>15,8</p>

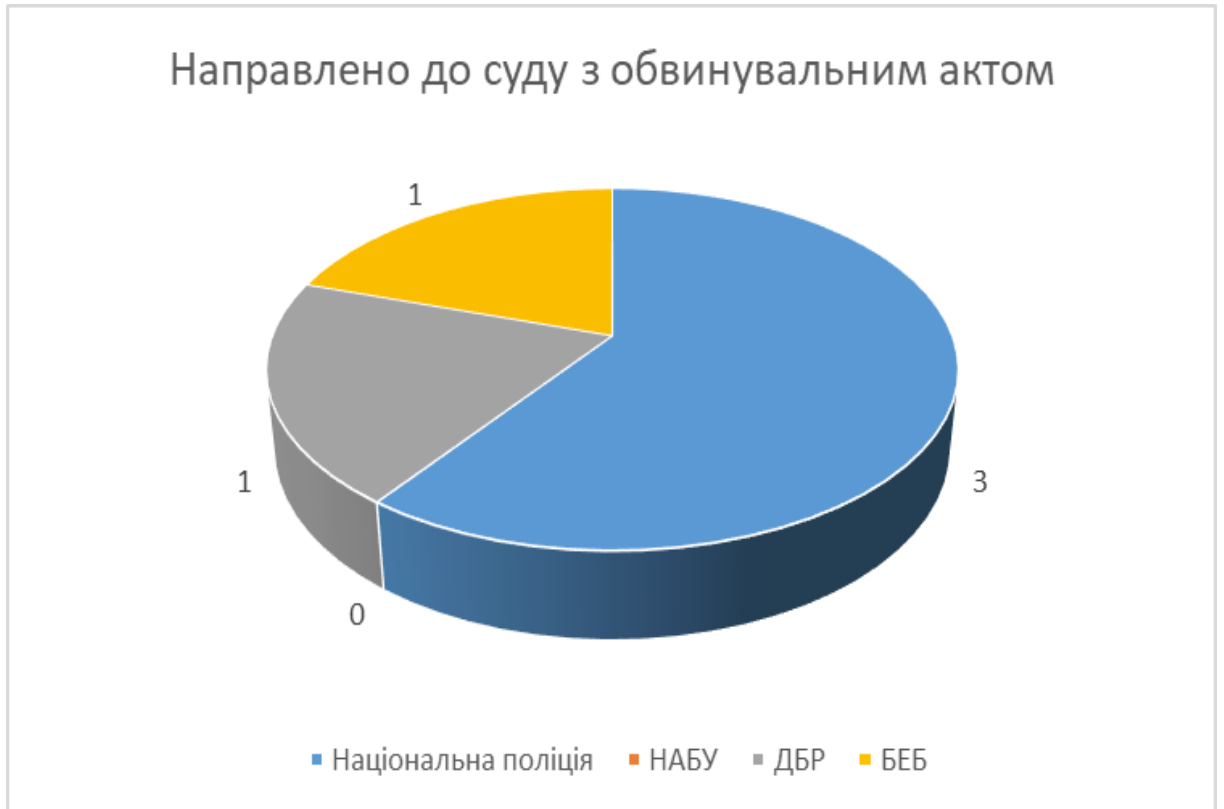
5	Способи приховування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст.210 КК України:	
	фальсифікація бухгалтерських документів	64,6
	знищення документів	34,6
	використання офшорних зон	43,3
	створення фіктивних боргів	44,7
	інше	14,2
	Способи легалізації:	
	використання державних коштів цільових програм	55,4
	створення конвертаційних центрів	36,2
	одержання інструментів доступу до рахунків діючих структур	22,1
	інше	12,7
6	За фактами нецільового використання бюджетних коштів слідову картину складають:	100
	матеріальні (в т.ч. документи)	89,5
	електронні або цифрові	67,8
	ідеальні або уявні сліди	11,2
	інші	
	Сліди-предмети:	
	паперові документи	100
	кошти	46,5
	цінні папери	21,2
	інші предмети, здобуті внаслідок протиправної діяльності.	19,6
	Ідеальні сліди зберіглись у пам'яті:	
	свідків та очевидців	43,2
	співучасників	39,5
	родичів правопорушників	41,3
	обізнаних осіб	39,2
	інші	13,2
	Електронні сліди:	
	у банківських базах даних	92,4
	соціальних мережах (Facebook, Instagram, Twitter)	87,4
	різноманітних месенджерах (WhatsApp, Signal, Viber)	78,9
	інше	15,6
7	Спеціаліст залучався для:	
	допомоги в оформленні протоколу	32,3
	фото та відеофіксації	76,1
	безпосередньому пошуку об'єктів	46,7
	інше	11,6

		9
8	Огляд документів: слідчими проводився самостійно залучались вузькопрофільні фахівці	87,3 12,7
9	Слідчі (розшукові) дії із залученими спеціалістами : обшук огляд документів огляд місцевості огляд предметів допит	100 78,4 11,9 36,6 9,3
10	Форми використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях: залучення фахівців Держаудитслужби в якості спеціалістів; використання відомчих перевірок; залучення експерта для проведення судових експертиз; залучення спеціаліста при проведенні процесуальних дій; консультації обізнаних осіб; обліково-довідкова допомога	35,7 78,3 100 86,9 67,4 56,3
11	Підставою для початку досудового розслідування окреслених кримінальних правопорушень були: результати інспектувань (ревізій) матеріали оперативних співробітників заяви громадян інше	22,7 56,1 2,1 9,1
12	За фактами нецільового використання бюджетних коштів судові експертизи були проведені в: Експертній службі МВС України експертних установах МЮ України приватних експертів інші експертних установах	46,2 29,6 15,9 9,6
13	Під час досудового розслідування нецільового використання бюджетних коштів були призначені наступні судові експертизи: судово-економічна судово-почеркознавча технічна експертиза документів комп'ютерно-технічна телекомунікаційна матеріалів відео- та звукозапису товарознавча інші	98,4 92,6 49,4 38,1 29,7 19,6 21,8 11,5
14	Під час розслідування виникла необхідність у проведенні:	

	комплексних експертиз:	43,6
	первинних	78,4
	додаткових	34,8
	повторних	23,1
15	Причини визнання висновка експерта неналежним та недопустимим доказом:	
	об'єкти дослідження були зібрані з порушенням процесуальної процедури	36,2
	порушення порядку оформлення постанови про проведення судової експертизи	48,3
	недостатньо аргументований висновок	26,5
	інше	13,2

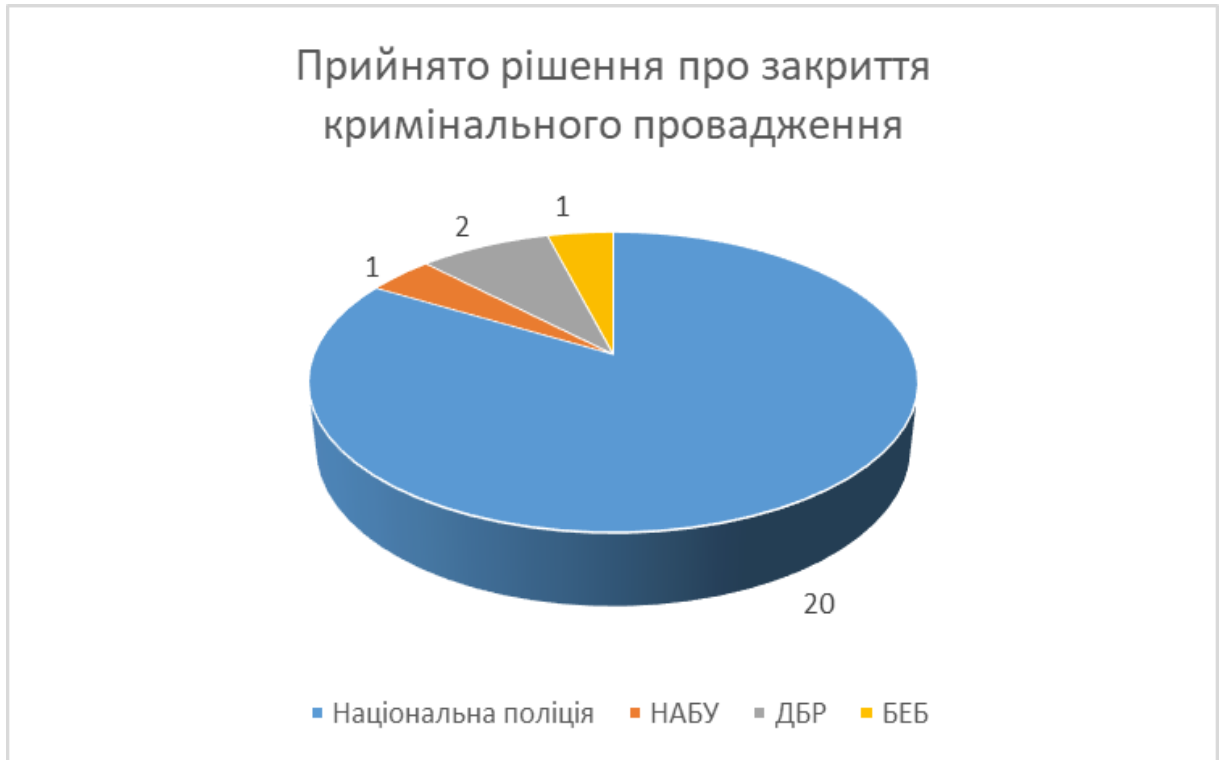
Додаток Г

Кількість кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом

Додаток Д

Кількість кримінальних проваджень, за якими прийнято рішення про закриття

Додаток Є

Кількість заяв і повідомлень, внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань

